

SPRÅKLIG SAMLING

ÅRBOK 2013

Landslaget for språklig samling

© Landslaget for språklig samling 2014
www.samnorsk.no
ISSN 0333-0362

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Henvendelser om denne årboka kan en rette til: Landslaget for språklig samling, Postboks 636, 0106 Sentrum, eller redaksjon@sprakligsamling.no

Redaktør: Andreas Drolsum Haraldsrud
Trykk: Hegland Trykk, Flekkefjord

Innhold

Forord	4
Toårsmelding for Landslaget for språklig samling åra 2012 og 2013	5
Styret i LSS 2014–2015	10
Margit Ims: Pristildeling 2012: Mona Høvring	11
Mona Høvring: Tekster i utvalg	16
Lise Knudsen: Pristildeling 2013: Wenche-Britt Hagabakken	25
Øyvind Pharo: Wenche-Britt Hagabakken	28
Jesper Wingaard: To skandinaviske ekstremer – en sociolingvistik analyse af sprogudviklingen i Danmark og Norge frem til i dag	30
Urd Vindenes: Se og les dette! Om bruken av <i>se-o-V</i> -konstruksjonen i norsk	47
Thore Roksvold: Ladde ord om folk og språk	53
Lars S. Vikør: Varemerke og språk	62
Eric Papazian: Moltke Moe og norsk språknormering fram til 1907	69
Kjell Tørres Heggelund: Epla eller eplene? Ein kuriositet i bokmålsrettskrivinga frå 1938	105
Lars S. Vikør: Ivar Hundvin (1925–2013).	108
Invitasjon til oslomåseminar 2014	111

Forord

Denne årboka for 2013 inneholder mye variert stoff. Mest oppsiktsvekkende er det kanskje at vi har med stoff om *to* litteraturprisvinnere. Det kommer av at vi under overgangen mellom blad og årbok kom et år på etterskudd med å annonsere litteraturprisvinnerne i årboka. Jeg syns derimot ikke det er ei ulempe, men heller en bonus, å kunne kose seg med både omtaler og tekster av de to fantastiske forfatterne Mona Høvring og Wenche-Britt Hagabakken! Videre lesning anbefales også!

Ellers har vi med artikler med både grammatisk, sosiolingvistisk og språkhistorisk innhold, så enhver språkinteressert bør finne et og annet interessant her. Vi har også benytta anledning til å feire Moltke Moe, som døde 15. desember 1913, altså for 100 år sia. Moe var en sentral samnorskmann med mange gode tanker om språk og kultur. Han hedres med en fyldig artikkel om hans rolle i det interessante språknorge.

I 2013 har vi i LSS vært travelt opptatt med å planlegge et språkseminar med temaet *oslomål*. Vi håper så mange som mulig har mulighet til å delta. Bakerst i årboka finner dere en innbydelse til seminaret. Se også Facebook-gruppa vår eller hjemmesida www.samnorsk.no. Årboka for 2014 vil forhåpentligvis gjenspeile dette med artikler om alle slags typer oslomål. Særlig vil temaet *dansk-norsk* spille ei sentral rolle siden vi nå er inne i et jubileumsår der det er naturlig å belyse dette. Tekster om dansk språk og språkhistorie kan også egne seg godt til neste årbok.

Jeg vil også oppfordre lesere og andre til å sende inn tekster retta mot norskfaget i skolen eller nordiskfaget på universiteter og høyskoler. Vi har i de seinere åra hatt få slike tekster, og vi ønsker å endre på dette. Både historiske, didaktiske, kritiske, underholdende eller andre perspektiver mottas med takk!

Har du en skriveidé du sitter inne med, er det altså bare å sende ideen til redaksjon@sprakligsamling.no så fort som mulig! Det er også mulighet til å få hjelp med utarbeiding av teksten.

Jeg vil også få takke hjertelig, på vegne av hele laget, alle de medlemmene som har gitt oss pengegaver i løpet av året. Tusen takk for støtten!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Redaktør

HANS-CHRISTIAN HOLM

TOÅRSMELDING FOR LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING 2012–2013

Til landsmøtet 16.11.2013

I. STYRET

I perioden 2012–2013 har styret bestått av:

Leder: Ingunn Indrebø Ims

Nestleder: Arne Torp

Sekretær: Thomas Hoel

Kasserer: André Stryger

Styremedlem: Andreas Drolsum Haraldsrud

Styremedlem: Hans-Christian Holm

Styremedlem: Eric Papazian

Varamedlem: Vanja Røkkum Jahnsen

Varamedlem: Hege Hellum

Varamedlem: Ellen Skolseg

Alle i styret var også med i styret i perioden 2009–2011. Ingvild Nordland var varamedlem 2009–2011, men er ikke med i styret lenger.

Leder Ingunn Ims har hatt en del fravær i perioden, bl.a. pga. barselpermisjon. Nestleder Arne Torp og sekretær Thomas Hoel har hjulpet til med møteinnkalling, møteledelse, deltakelse på prisutdelinger og andre lederoppgaver når det har vært nødvendig. Ingunn Ims ønsker ikke å fortsette som leder i neste periode.

Styrets arbeid

I løpet av toårsperioden har LSS hatt tolv styremøter fordelt på fem i 2012 og sju i 2013. I tillegg til løpende saker har møtene hatt følgende faste poster: referat fra forrige møte, orientering om økonomisk status fra kasserer, når det har vært aktuelt, og redaktørens rapport. Thomas Hoel har hatt jobben med å tømme postboksen.

2. ANDRE VERV

Andreas Drolsum Haraldsrud har vært redaktør for årboka og nettstedet sannorsk.no. Ved forrige landsmøte i 2011 overtok han redaktørvervet etter Hans-Christian Holm, som hadde vært redaktør fra 2003.

Revisor:

Profero Revisjon DA (fondet)

Geir Tangen (driftskontoen)

Litteraturprisjury 2012 og 2013:

Pål Styrk Hansen, Lise Knudsen og Margit Ims

Pål Styrk Hansen har varslet om at han ønsker å gå ut av litteraturprisjuryen etter denne perioden.

Styret har fungert som valgmennd for landsmøtet 2013. Ifølge vedtektene velges valgmennda av styret. Det har ikke vært mulig å opprette ei egen valgmennd utafør styret, så styret har tatt jobben sjøl.

3. ORGANISASJONSSAKER

Økonomi

Kasserer André Stryger forbereder revidert regnskap for 2011 og 2012, foreløpig regnskap for 2013 samt budsjettforslag for kommende periode til landsmøtet. Dette tas opp som et eget punkt på møtet.

Økonomien i laget er akseptabel. Tidligere har det vært problem med at rentene på litteraturprisfondet ikke har vært høye nok til å gi de ønska 25.000 kroner i prispenger. Dette er nå forsøkt løst ved å overføre midler som lån fra driftskontoen til litteraturprisfondet.

Medlems- og bladpenger

Medlemmer: 275,-

Medlemmer (elever, studenter, pensjonister): 150,-

Abonnenter: 175,-

Landsmøtet 2009 endra medlems- og bladpengene med + 25,- for hver medlemskategori. Kontingenten hadde da stått uendra fra 2003 til 2009, og det har ikke vært endringer etter 2009.

Medlemstall per 15.11.2013, tall fra 2011 i parentes

Fullt betalende medlemmer: 130 (131)

Skoleelever og studenter: 34 (34)

Livsvarige medlemmer: 8 (8)

Pensjonister: 54 (56)

Totalt antall medlemmer: 226 (229)

Betalende abonnenter: 77 (78)

Etter noe økning i forrige periode er medlemstallet nå svakt fallende. Medlemstallet er fortsatt høyere enn i 2007 (213) og 2009 (222).

4. ÅRBOKA

Utgivelse, redaksjon og utsending

I 2011 gikk LSS over til å gi ut årbok i stedet for blad. Det har tidligere vært diskutert om ordninga med årbok i stedet for kvartalstidsskrift skulle være ei foreløpig eller varig løsning, men det er for tida ikke noen diskusjon om dette.

Årboka for 2013 er venta å komme tidlig i januar 2014, og Andreas Drolsum Haraldsrud er hovedredaktør. Etter visse vansker med å skaffe stoff er det nå kommet inn nok til årets bok, og det ser allerede ut som det ikke vil være noe problem å skaffe nok stoff til årbok for 2014.

Det er redaktør Andreas Drolsum Haraldsrud som har stått for det meste av arbeidet med årboka, både når det gjelder innhenting av stoff og utforming. Arbeidet med adresseregister, giroblanketter og spesialutsending til abonnenter i utlandet har blitt utført av André Stryger og Thomas Hoel. Ansvar for adressering og pakking av bladet er lagt til Hegland trykkeri.

Opplag og abonnenttall

Boka trykkes i sirka 1000 eksemplarer og sendes til medlemmer og abonnenter, samt til ei rekke gratisabonnenter som skoler, høyskoler, bibliotek og språkpolitiske sympatisører og motstandere. I 2013 har det vært totalt sirka 879 mottakere. 576 av disse er gratisabonnenter, 77 abonnenter og 226 er medlemmer. Opplag og antall abonnenter har vært stabilt de siste åra.

5. NETTSIDENE

Redaktør Andreas Drolsum Haraldsrud har også ansvaret for nettsidene. Disse har en god del interessant innhold, men redaktøren har ikke hatt så mye tid til å oppdatere sidene med ferskt stoff. Det fins fortsatt mye arkivmateriale som kan legges ut. Nettadressa er www.samnorsk.no.

Besøkstalla på sidene er moderate, og styret mener det er viktig å opprettholde og intensivere satsinga på nettsidene. Det er kanskje først og fremst via nettsidene våre vi har mulighet til å nå nye potensielle medlemmer, og kanskje viktigst, få fram det språkpolitiske synet vårt, derfor er det viktig at satsinga på nettsidene fortsetter i neste periode.

6. LITTERATURPRISEN

Prisvinnere

Litteraturprisen for 2012 gikk til forfatteren Mona Høvring, og blei delt ut i lokalene til Oktober forlag 1. februar 2013. Høvring har fem diktsamlinger og to romaner bak seg. Juryen mener hun skriver utprega radikalt bokmål, både i uvante, høylytte dikt og mer lavmælte romaner.

Litteraturprisen for 2013 går til forfatteren Wenche-Britt Hagabakken. Aschehoug-forfatteren har fire romaner bak seg, får svært gode kritikker og har ei klar utvikling mot radikalt bokmål i bøkene sine. Utdelinga til årets prisvinner fant sted i begynnelsen av desember 2013.

Det er et mål å dele ut prisen for inneværende år før årsskiftet. Det er spesielt for å kunne få med ferskt stoff om prisen i årboka. Årboka for 2012 hadde stoff om Ingvild Rishøi, prisvinner for 2011, men det blei da publisert omtrent et år etter utdelinga. Styret håper å komme à jour med årboka for 2013.

Jurymedlemmer

Prisjuryen har tre medlemmer, Margit Ims, Pål Styrk Hansen og Lise Knudsen. Kontakten dem imellom har foregått per telefon og e-post. Det praktiske arbeidet i forbindelse med prisoverrekkelsene har i stor grad blitt utført av Pål Styrk Hansen, mens Margit Ims har skrevet og holdt juryens tale til prisvinnerne i perioden.

Som nevnt tidligere er Margit Ims nytt jurymedlem fra og med 2011. Hege F. Hellum ønska å gå ut av prisjuryen fra og med 2012 og har blitt erstatta av tidligere prisvinner Lise Knudsen.

Prispenger

Styret har vedtatt at prispengene ikke bør være under 25.000 kroner. De to prisvinnerne i denne perioden har mottatt 25.000 kroner

7. MINNEPRISEN

Esther Refsdals minnepris for god offentlig språkbruk er en språkpris som blei delt ut første gang i 2009. Den gis til personer eller institusjoner som utmerker seg med en muntlig eller skriftlig radikal språkbruk i det offentlige rommet og som i ei markert medierolle står for en folkelig språkform i samsvar med moderne norsk språkutvikling. Prisen deles ut av styret i LSS når styret finner en verdig kandidat. Kari Bækken Larsen, nyhetsoppleser i NRK, fikk prisen i 2009 som første vinner, og høsten 2011 bestemte styret i LSS å dele ut prisen på nytt til Dagbladet, ei av få norske riksaviser som tillater journalistene sine å benytte seg av den valgfriheta som fins i den offisielle bokmålsnormalen.

Prisen blei delt ut i lokalene til Dagbladet 29. oktober 2012. Sjefredaktør Jon Arne Markussen i Dagbladet sa til LSS at han var godt fornøyd med at Dagbladet fikk minneprisen. Prisen fikk oppslag i avisa, der Markussen understreker at dagbladspråkets folkelige preg skal holdes i hevd. Styret er fornøyd med oppslaget, men mener likevel at LSS burde fått mer oppmerksomhet rundt prisutdelinga. Det er ønskelig at styret jobber mer med å få oppmerksomhet neste gang prisen skal deles ut.

8. ANDRE AKTIVITETER

LSS er blitt oppfordra til å ha en eller annen aktivitet i forbindelse med Språkåret 2013. Styret har i den forbindelsen bestemt å arrangere et seminar om oslomål på Litteraturhuset sammen med Bymålslaget. På grunn av ymse forsinkelser og utsettelse har det ikke blitt mulig å holde seminaret i 2013, så det vil bli holdt 1. mars 2014. Styret mente at det ikke var spesielt viktig å knytte seminaret til Språkåret, og hadde ingen problemer med å utsette det.

Styret i LSS 2014–2015

Leder: Andreas Drolsum Haraldsrud

Nestleder: Arne Torp

Sekretær: Thomas Hoel

Kasserer: André Stryger

Styremedlem: Hans-Christian Holm

Styremedlem: Eric Papazian

Styremedlem: Urd Vindenes

Varamedlem: Ingunn Indrebø Ims

Varamedlem: Vanja Røkkum Jahnsen

Varamedlem: Øyvind Gulliksen

Redaktør: Andreas Drolsum Haraldsrud

Fra venstre: Thomas Hoel, Andreas D. Haraldsrud, Hans-Christian Holm, Arne Torp, Urd Vindenes og Eric Papazian.

Pristildeling 2012: Mona Høvring

Meir, Høvring. Meir Høvring.

I juryen for litteraturprisen til Landslaget for språklig samling sit Pål Styrk Hansen, Lise Knudsen og Margit Ims. På vegner av juryen har eg gleda av å kunne meddele at prisen for 2012 går til Mona Høvring. Mona Høvring får pris på grunn av bøkene ho har skrive.

For diktsamlingane:

IJK!! Ein dialog (1998)

Ensomme badedager og andre dikt (2000)

Helt vanlige mirakler (2006)

Å, paradis (2008)

Ekornet og den vaklevorne brua (2010)

Og for romanane:

Den første romanen, *Noe som hjelper* kom i 2004.

For desse titlane kunne Mona Høvring ha fått prisen før. Det er ein solid og mangfaldig forfattarskap av lyrikk og prosa som har følgd sin eigen veg frå starten. På denne vegen har skriftmålet gått frå nynorsk i første-boka til seinare å stå støtt på eit breibeint bokmål. Eit skjerpa, fokusert blikk har halde fast ved nokre grunntema og motiv. Dette har gjort lesarar svoltne på meir. Hos kritikarane allereie frå første bok har vi høyrte bønnen. Meir, Høvring! Meir Høvring!

Tildeling av pris er ein annan måte å seia det same som dei: Meir, Høvring! Meir Høvring! Og vi seier det med denne prisen for 2012. 2012 var året då andreromanen *Venterommet i Atlanteren* kom. Med den boka plasserte Høvring seg som førstekandidat for denne prisen. Eg vil koma tilbake til *Venterommet i Atlanteren*.

Kva er det som gjer at lesarane vil ha meir? Kritikarar viser til samanhengen mellom bøkene, altså, det gjenkjennelege. Samtidig peikar lesarane på kreativiteten og det overraskande i tekstane. Gjentakande motiv gjer at ein kan kjenne seg heime i litteraturen, det er kvinner i sentrum, kroppar, relasjonar, berøring, basseng, vatn, hav, badedrakter, planter, vedlikehald av planter, tilhøyrse, seksualitet, skaping, salmar, salt, tilnærminga til andre tekstar og opphevinga av deira lover. Tekstane viser

vesentlege sider ved livet, og gjennom dei må vi sjå etter og kjenne etter på nytt. Forfattarskapen spenner opp ei kvelving utstrekt i tid med rom for møte med andre tider og tekstar og, i det heile, tankar av stort og smått, nært og fjernt. Under denne kvelvinga, eller i dette badevatnet, møter vi eit rikt, levande språk som skaper undring og eksistensiell refleksjon over livet.

Her vi står i dag har det blitt 2013, og vi har gått inn i eit jubileumsår for kvinneleg stemmerett. Eg kan ikkje la vera å kople dette til Mona Høvrings forfattarskap, sjølv om prisen er for 2012. Eigentleg spelar det lita rolle om det er jubileumsår eller ikkje. For å løfte fram kvinner, kvinners erfaringar og kvinners stemmer kan ikkje avgrensast til 2013. For Mona Høvring kan dette heller ikkje avgrensast av sanntid og samtidighet. I den første diktsamlinga, *III! Ein dialog*, skriv ho fram røysta til ei kvinne frå 600 før Kristus, Neobulé, som talar mot Arkhilokhos. Historia seier at Neobulé tar livet sitt på grunn av Arkhilokhos grove vers som han hemnar seg med for avslag frå Neobulé. Høvring nyttar historia til å føre fram eit frigjeringsprosjekt, der det handlar om å kunne definere seg sjølv og ta til motmæle mot andres maktspråk.

Det gir meining å forstå det som kjem etter ut frå denne starten. Og det gir meining å sjå eit slikt tema i samanheng med språket i bøkene til Høvring. Det er jo i grunnen sjølv sagt. Litteratur består av språk og språkval. Men hos Høvring blir dette også særleg tydeleg. Både på grunn av presisjonsnivået, det nøye utvalde og sanslege. Som lesar opplever eg at eg må sanse *med* teksten. Stemmen i teksten er så tett på opplevinga, og det får konkret *heilt vanlege mirakel* til å skje. Då eg sat med nett den diktsamlinga, *Helt vanlige mirakler*, blei vatn til vin (Eg tenkte: No må eg hente eit glas vin, dette er heftig!), og medan eg las, blei vin til blod og til kroppsleg erfaring hos meg sjølv. Som Olaug Nilssen skreiv om *Noe som hjelper*: «Det er sannsynleg du vert raud og rar dersom du les Mona Høvrings romandebut ...» Noko skjer. Og det hjelper.

I både poesien og prosaen er det imponerende kor mykje som blir gjort på ein gong, så presist og formsterkt. Særleg imponerende er alt som er med i romanane som så vidt er over hundre sider. Begge romanane skaper heile menneske, vi tar del i uro, sårbarheit og einsemd hos Laura og Olivia i *Noe som hjelper* og *Venterommet i Atlanteren*.

I tillegg til presisjonen og det oppmerksame språket er det også val av ordformer ein legg merke til hos Høvring. Kritikarane nemner også ofte språket spesielt: «syntaksfeminisme», «kjønna språk med sans for livets skjevheter», «språklig nærvær», «uhøytidelig, upretensiøst, vakkert». Nokon omtalar det som eit blandingsspråk på slalåmtur som viser til forholdet mellom reint og ureint, andre nemner eit sjeldan språklig driv. Ein

meldar skriv «poesien er kledd i et direkte, ublygt språklig uttrykk som jeg liker utrolig godt». Akkurat *det* sluttar eg meg fullstendig til.

Eg tenkjer likevel det er noko paradoksalt ved den positive merksemda Høvring får for språket; meldarane som rosar det, kan ikkje nytte seg av dei same ordformene i redaksjonane sine. Litteraturen er slik ein fristad. Ein stad der du kan skrive akkurat slik og bli verdsett for det. At desse språkvala på formnivå skil seg ut, gjer noko med korleis ein forstår dei. Mot ein standard står det fram som alternativt. Men i møte med tekstane til Høvring, må eg spørja: må ein alltid sjå noko ut frå noko anna? Det blir skrive om Høvring at ho kombinerer det reine og ureine, høgt og lågt. Det er lett å skjøne kva som ligg i desse kategoriane, men sjølv kjenner eg eg blir skamfull av å tenkje i dei retningar, for i rommet Høvring har skapt rundt personane vi møter i tekstane, er slike motsetningar reinska ut. Det personane opplever, blir fortalt med ein nærleik slik at lesaren kjenner det. Og på ein sjølvsgatt måte. I *Noe som hjelper* står det:

Jeg tror jeg først la ordentlig merke til Marie da jeg fikk vite at mora og faren var skilt. Det var i slutten av fjerde klasse, og vi hadde fått i oppgave av læreren å skrive ned noen setninger om familiene våre. En etter en framførte vi for klassen det vi hadde skrevet, og da turen kom til Marie, leste hun rolig og uten å nøle: «Mora og faren min blei skilt like etter at jeg blei født ...» Jeg husker ikke mer, men den setninga festa seg. Det var ikke så vanlig med skilte foreldre på den tida, men det som gjorde sterkest inntrykk, var den sjølvbevisste måten jenta på tredje rad opplyste om dette særtilfellet på.

Vidare er det Marie og Laura. Dei andre i klassen er ute av fokus. Det er dei to som ikkje veks opp i nokon kjernefamilie, Høvring gir rom for at kan vera sjølvbevisste om sine særtilfelle. Det gjer det ikkje sært. Men det utfordrar lesaren. Spørsmåla ein tar med seg til teksten fordi tekstrommet har ein annan norm enn normaliteten utanfor, opplevast forstyrrende. Slik set Høvring oss på prøve og utfordrar tanken om det normale. Olivia i *Venterommet i Atlanteren* stiller ikkje spørsmål ved at Bé er ei anna kvinne, men ho kjenner på krafta som finst i dette møtet:

Jeg senka meg ned i det dampende vannet, lå der og skalv som nåla i et kompass, feilnavigert på grunn av en kraftig magnet.

Slik kvinnene hos Høvring er heilstøypte nok i seg sjølv, er språket det same. Som Marie i fjerde klasse, er det som Høvring også rolig og utan nøling viser på ein sjølvbevisst måte: «Dette er også språk. Dette er også nokons språk. Dette er nokons tankar og problem.» Og for meg som le-

sar er det gjenkjenneleg. Slik kan eg fryde meg over å kjenne att meg og mitt. Slik går språket og motiva i litteraturen godt saman og blir ein roleg vekkar og samtidig ein fristad, også for lesaren, som her kan møte seg sjølv, eller noko anna – alt etter som.

Ein kunne sagt mykje meir om mykje meir frå enkeltutgivingar og enkelte dikt for seg. Men mykje av det som er sagt, gjeld forfattarskapen som heilskap. Det kjennest difor litt urettvist å løfte fram *Venterommet i Atlanteren*, som kom sist, når det som er slåande med tekstane til Høvring, er at dei løfter kvarandre. Og at prosaen din er så «forbanna god», som ein meldar skriv, har med det poetiske blikket vi kjenner frå dikta å gjera. Men i prosaen får vi også noko meir; her er ei fortolkande og forklarande stemme som søker forståing i tillegg. I *Venterommet i Atlanteren* er det Olivias stemme vi møter i eg-forteljing:

Jeg hadde ikke venninner, i alle fall ingen jeg kan kalle nære. Det hendte at noen av jentene i klassen snakket til meg, de kunne til og med være hjertelige, tilsynelatende vennlige og åpne, men det blei aldri etablert ordentlige vennskap, kan hende var det jeg som ikke ville, jeg fant det ofte krevende å være nær andre mennesker, det var som om noe var stengt mellom meg og de andre. Jeg var på mange måter robust, men blei av og til ramma av skrøpelighet, jeg skjønnte ikke helt hvor denne skjørheta, disse skavankene kom fra, men jeg klarte som oftest å ta meg sammen. Jeg var aleine disse åra. Alle var aleine. Alle holdt på med sitt.

Persongalleriet er lite. Dei sentrale personane rundt Olivia er mora og Bé. Spenninga i romanen er avstanden og nærleiken Olivia har til desse. Gjennom romanen er det denne stemma til Olivia, som eg nett las, som følgjer oss. Vi blir ikkje kjent med alle jentene i klassen. Men Høvring løftar einskilderfaringane opp, dei andre jentene blir inkludert. Og lesarane blir inkludert. Fordi Olivias stemme er eksistensielt orientert. Det går frå «Jeg var aleine disse åra.» til «Alle var aleine. Alle holdt på med sitt.» No handlar det ikkje berre om Olivia, det handlar om alle. Måten desse eksistensielle spranga blir utført på, gjer romanen sterk. Som over, er det på liten plass stadig forflytting mellom hendingar vi opplever med Olivia, scener som er skildra nært og detaljert, til det granskande og reflekterande og allmenngjerande. Tittelen, *Venterommet i Atlanteren*, er meisterleg meir av det same. Tidleg får Olivia vita at ho har arva ein villa i Reykjavik. Hit flyttar ho. Til Island i Atlanteren. Mot slutten av boka står dialogen mellom Olivia og Bé:

- *Er det brysomt for deg at jeg er her? spurte hun.*
- *Og hvor har du den teorien fra? sa jeg.*

Hun lo en utvungen latter.

Hva var det som behaga henne sånn? Hadde hun ingen sorger?

Jeg forsøkte å slå uviljen fra meg. Jeg ville ikke være nedrig.

- *En seksti år gammel mann og en ni år gammel gutt døde i går, sa jeg. – Et tre ramla over dem.*
- *Det er jo nesten ikke trær her, sa Bé.*
- *De var ute og gikk i stormen, sa jeg.*

Nesten ikkje trær på ei øy i Atlanteren. Det er vittig og alvorleg på same tid. Og det er allment. Deira venterom er også vårt venterom. Vi deler same skjebne å leve ei gitt stund. Høvring har sett opp veggar. Rommet er avgrensa av veggane. Men når vi får plass i eit rom og nokon viser kor veggane er, ser ein også moglegheiter i rommet og kva boltreplass ein har. Olivia, ho får lyst til å slåss.

Eg skal ikkje slåss med nokon her, trur eg, men overrekke blomar på vegner av juryen. Blomar som treng vatn medan dei er her i venteromet saman med oss. Så vil eg gi ordet vidare til ein som har sloss lenge i Landslaget for språklig samling, nestleiar Arne Torp, som vil overrekke prisen.

Tekster i utvalg

Utdrag fra romaner

Venterommet i Atlanteren (2012)

Det gikk opp for meg at stemmen min hadde skifta leie etter at Bé hadde dratt, enda jeg stort sett bare snakka med meg sjøl, eller gikk omkring i huset og sang. Det var godt og trøsterikt å kjenne vibrasjonene i magen og i brystkassa, og det ga meg tiltaksløst. Jeg fant fram en gammel kjeledress og høye gummistøvler og gikk i gang med å vaske husfasaden og garasjen. Jeg skrubba muren så den skinte kvitt, rensa treverket med havvann, varlig sånn Halldóra hadde foreskrevet, det tok meg tre dager, og da uka var på hell, klatra jeg ned i det tomme svømmebassenget. Jeg spylte flisene grundig med hageslangen, og utstyrt med langkost og diverse skuremidler tok jeg fatt. Det var et utmattende arbeid, bassenget var seigt og møkkete, en sånn inngrodd sot som jeg kjente fra fabrikkene. Men jeg var hardnakka, jeg ga meg ikke før også bassenget funkla i vinterlyset. Etter det velgjorte arbeidet drakk jeg store slurker av lommelerka. Det var så uvant å stå sånn nede under horisonten og bare se himmel og tretopper over seg. Jeg måtte stille meg lengst inne i et av hjørnene for å få øye på huset, og da så jeg bare annen etasje med balkongen der Bé pleide å lufte sengetøyet.

Ved en innskytelse ringte jeg mora mi. Det tok tid før hun svarte. Jeg så for meg det intenst farga blikket hennes. Hvorfor ville jeg snakke med henne? Det var som om det var hun som fikk meg til å ønske det, som om det var hun som ba meg om å ta kontakt. Men så kom hun helt sikkert til å forstå at jeg var ensom, og det var det siste jeg ville. Fylt av tvil sto jeg der nede i det tomme bassenget. Mora mi sa hallo, så kremta hun, sånn hun pleide, og så sa hun hallo en gang til.

- Hallo, det er meg, sa jeg, i mangel av noe bedre.
- Åja, er det deg, sa mora mi.
- Jeg står nede i et basseng, sa jeg.
- Åja, gjentok mora mi. – Et basseng, du, så hyggelig for deg.
- Det er uten vann, sa jeg.
- Nei, så fint, sa mora mi. – Et eget basseng, det har du jo alltid drømt om, et stort basseng i hagen som du kan bade i så ofte du ønsker. Er det hage der, forresten? Ja, det var vel en hage? En deilig hage var det vel. Husker du den deilige hagen, Olivia?
- Jeg er her nå, sa jeg.

Jeg forsøkte å se henne for meg, men jeg kunne ikke, det lille jeg så, var liksom i mørke, og jeg tenkte at det kanskje ikke var nødvendig å huske henne så tydelig.

– Men denne venninnen din, sa hun. – Har du hørt noe fra henne? Hun var så veloppdragen og henrivende.

Jeg svarte ikke.

– Jeg kan ikke snakke så lenge, fortsatte hun. – Vi skal spise på hotellet, de har pusset opp restauranten, den har blitt så nydelig. Det er Tormod som spanderer, han er så galant, vet du, han er jo banksjef, det har jeg vel fortalt deg, han har alltid vært så engasjert i meg, og det er jo gledelig med litt selskap.

Jeg blåste inn i telefonen, sa at vinden gjorde at jeg ikke kunne høre henne, sa at det var like greit at vi la på før vi blei brutt, og så slo jeg av. Jeg drakk opp brennevinet, kjente en form for lettelse, ei sår, nærmest vemodig oppklaring. Jeg begynte å rydde sammen sakene, kasta plastdunkene med vaskemidler opp på graset, tok langkosten under armen og gikk til den fornikla stigen for å klatre opp. Men så hørte jeg en tung, fykende lyd bak meg. Jeg snudde meg så brått at jeg holdt på å ramle på det glatte underlaget. Det var en måke. Den var diger. Jeg hadde aldri sett en så diger fugl, ikke på nært hold. Den så ond ut. Den spankulerte omkring. Først på god avstand, men så blei den mer nærgående. Jeg heva langkosten, husja mot den, men den virka ikke det minste skremt, helt ubesværa kryssa den fram og tilbake foran meg, som om den forberedte et angrep. Det gule nebbet åpna og lukka seg, hese krakselyder steig opp gjennom halsen.

– Kommer du nærmere, dreper jeg deg, sa jeg, og veiva med kosten.

Måken slo ut med vingene og baksa og hoppa omkring, det gjorde den enda mer fryktinngytende. Jeg bøyde meg og tok tak i vannslangen, skrudde strålen på fullt og retta den mot det lumske beistet. Måken kasta seg rundt og kom seg opp i lufta, jeg kjente trykket fra vingeslaga mot ansiktet.

Jeg klatra opp av bassenget, blåste inn i håndflatene, ikke fordi jeg frøys, jeg har alltid hatt varme hender, det var for å kjenne min egen pust, det var plutselig av betydning å kjenne pusten, de stabile åndedraga, det var en måte å slå fast at noe besværlig var overstått. Jeg gikk til badstua, skøyv ned håndtaket. Temperaturen var behagelig der inne. Det lukta godt av treveggene. Som vanilje? Som ferskt papir? Jeg så ut av gluggen. Ingen måke, ingen fugler. Bare vinden som leika den harde leiken sin med trærne.

Mona Høvring, fra romanen *Venterommet i Atlanteren*, 2012, Forlaget Oktober

Da jeg var ni år gammel, lærte jeg å svømme. Det var mora mi som lærte meg det i en drøm, og det var etter at hun døde.

I drømmen spilte naboungene og jeg med klinkekuler. Jeg hadde gjort det bra og vunnet flere omganger på rad da mora mi ropte på meg nede fra veien. Jeg avbrøyt leken straks, lot de dyrebare glasskulene ligge, og løp mot henne. Hun klemte meg inntil seg og spurte om vi skulle gå og bade. I handlenettet hadde hun med seg alt vi trengte: Badedraktene våre og de to digre, lyseblå håndklærne som alltid var grove etter å ha hengt ute på klessnora i den heftige sola, i den rastlause vinden. Og hun hadde kald saft på termos, og ei gammel avis og et par vedkubber. Det var en ønskedrøm. Jeg var så lykkelig.

På stranda lagde vi bål mellom fjæresteinene. Vi skifta til badetøy og gikk ut i vannet.

– Det er lunkent, sa jeg. – Vi må ha støtt på ei varm kilde.

– Eller kanskje det er bålet som har varma opp sjøen, foreslo mora mi.

Da vi kom lenger ut, viste hun meg hvordan jeg skulle bevege armene og beina. Hun holdt den høyre hånda lett under haka mi og den venstre under den anspente magen.

– Du behøver ikke å sprelle, sa hun. – Det er ikke nødvendig å kave.

Hun snakka rolig, sa at jeg skulle la vannet løfte meg, at jeg måtte huske å puste.

– Dersom du holder pusten, synker du, sa hun.

Det var som om jeg blei ført inn i en annen tilværelse, ei stund bevegde jeg meg i ei ny virkelighet, men straks jeg hadde sagt at nå kunne hun slippe taket, nå kunne jeg svømme, våkna jeg, og sjøl om det ennå var natt, sto jeg opp, fant badedrakta i kommoden, og lista meg ut av soverommet.

På badet plukka jeg med meg et håndkle fra tørkesnora. Jeg fant ikke badehetta, men jeg treiv med meg den kvite dusjhetta med blondekant som hang på blandebatteriet. Jeg tok den på med én gang, strevde litt med å få putta det lange, lysebrune håret innunder hettekanten.

Jeg la badetøyet i gymposen som jeg hadde sydd i håndarbeidstimene. Det var en lerretpose med en snirklete L og en like snirklete S brodert med korssting, og under disse initialene hadde jeg brodert to prestekrager som liksom vippa i vinden.

Jeg gikk ut på kjøkkenet, fant jordbærsyltetøy i kjøleskapet og brød i brødboksen. Jeg skar to tjukke skiver og smurte på. Det stive matpapiret blei klissete av syltetøyet som tøyt ut, men jeg festa en strikk rundt for å holde det hele på plass.

Før jeg gikk, skreiv jeg en beskjed til faren min med pekefingeren i doggen på kjøkkenvinduet:

Kjære Pappa
jeg har gått for å bade
hjertelig hilsen
Laura

Jeg fikk plass til et lite hjerte også, og jeg laga ei pil gjennom det. Jeg hadde tegna hjerter overalt de siste ukene; på ranselen, på ryggen av den gule regnjakka, på innsida av håndleddet.

Ute i den smale gangen tråkka jeg ned i tøyskoa. Jeg sto der et øyeblikk og lytta til regnet som plaska ned. Jeg fikk for meg at noen gikk omkring og strigråt der ute, en skare med unger som vandra omkring med sin klage, og sjøl om jeg visste at det bare var uværet, nølte jeg litt før jeg åpna ytterdøra og gikk ut i mørket.

Jeg kunne veien, for mora mi pleide å ta Magnus og meg med på lange spaserter langs strendene. Hun sang nesten alltid, og stemmen var så flott og så sikker. En gang spurte jeg om hun hadde tenkt å bli sangstjerne, men da svarte hun at det var nok mer sannsynlig at hun blei ei sjøstjerne, og så rufsa hun meg i håret og lo.

Regnbyga ga seg. Da jeg kom til stranda, tok jeg på meg badedrakta, la klærne i gymposen, og sprang ned til vannkanten. Jeg vassa til vannet nådde navlen, så la jeg på svøm for første gang i mitt liv. Sjøen var kald, men jeg vente meg snart til det. Jeg brukte taka jeg nettopp hadde lært i drømmen, og det var så lett, det var akkurat slik jeg hadde forestilt meg det.

Med jevne mellomrom kjente jeg etter om jeg nådde nedi bunnen, og jeg snudde ikke før jeg merka at jeg ikke lenger kunne stå. Da kava jeg meg rundt og begynte å svømme tilbake. Pusten gikk fortere, jeg svelga vann og begynte å bakse med armene og beina. Nå dør jeg, tenkte jeg, og kroppen stivna og ville ikke lenger flyte. Skremt og fortvila krøka jeg meg sammen. Da var det noe bløtt som traff knærne. Jeg løfta overkroppen bakover og fant balanse i sandbunnen, blei stående sånn og knele, som jenta på bildet over senga mi. Men jeg hadde ikke noen engel foran meg. Jeg hadde bare natta og stranda og knausene.

Jeg reiste meg og vassa i land, begynte å fryse, fant håndkleet i gymposen og slo det rundt meg, satte meg på en stein og tok fram matpakka. Jeg huska noe som hendte da jeg var fem eller seks år. Jeg sto naken i sanden og kikka på mora mi som lagde ei grue i fjæra. Vi hadde funnet oss et sted som var i ly for vinden, men jeg skalv og frøys så jeg hakka tenner. Da mora mi hadde fått fyr på bålet, reiste hun seg.

– Vesle strandnellik, sa hun. – Skjelve, skjelve.

Hun smilte og herma etter meg, sto med stive bein og med skuldrene heva, holdt armene strake, litt ut fra de breie hoftene og rista på kroppen. Hun var så vakker, mora mi, muskuløs og fyldig. Brystene svulma inne i badedrakta. Å så fine de var. Jeg tenkte at slike ville jeg også ha.

– Skjelve, skjelve, sa hun igjen, og så begynte hun å frottere kroppen min, og det var da jeg så skelettet hennes gjennom alt, gjennom alt dette runde og mjuke, gjennom den manetrosa huden, gjennom musklene som ligna klumpete røtter, blodårene som så ut som blålilla elver, de mange-arma senene; frosne og gråkvite greiner, lungene som minna om tang og tare, sjøgras, morildlysende flimmerhår, små, små skjell som hang i lange, ferskenfarga trevler. Risle, rasle, hørte jeg der innefra, men jeg sa det ikke til henne, fortalte henne ikke hva jeg så, for jeg ville ikke at hun skulle bli bekymra. I stedet lukka jeg øynene, og hun begynte å synge, og stemmen var klar og varm.

Da sangen stilna, så jeg opp på henne. Hun var ikke gjennomsiktig lenger, nå hadde hun panna si og kinna, det våte håret og de runde skuldrene.

Mona Høvring, fra romanen *Noe som hjelper*, 2004, Forlaget Oktober

Dikt

DEN VESLE KIRKA VED HAVET

Husker du da vi sløste med vannet, jente?
Vi var nennsomme, hjertene våre skvulpa mildt
da vi etterligna gudinnene, skyene smelta,
månedene rant ut av kalenderen,
alt var bevegelig og vått.
Hva minna disse dagene om?
De nervøse korallene? Det i oss som brytes ned?
Husker du da vi kunne navna på alle bølgene,
og alt det salige?
Vi var i ferd med å vokse opp, lille jente,
vi ba om beskyttelse for mødrene våre,
og for fornuften.
Og seinere, da vi gikk oss vill,
var det av rein forpliktelse.

VEGETATIV IMITASJON

Det står et svart tre mellom bikubene.

Skyene rasler,
himmelen er fremdeles djup.

Mynten og rosmarinen gir ennå fra seg blomster, humlehekken er diger
og kvass,
og aroniabæra har ennå ikke mørkna.

Det som gjenstår er å stille spørsmål,
men vi nøler med svara,
ernært av sommeren trekker vi oss tilbake.

Vi fyller små poser med bitre svisker,
bordet er ok pynta.

Når kvelden kommer drøfter vi
nye terminer for begjæret.

I SJELA TIL TO SØSTRE

En dag beveger jorda seg slik at vinterlyset får kakene på konditoriet til å komme nærmere. De bleike heltinnene med ansiktene pressa mot ruta, perlesvetter i kulda og planlegger hevn.

Du kan be for den trøtte vaskekona, og framstille marxismen som et klanglig synspunkt, men ingenting er samordna, de sensoriske forestillingene forstummer, og nederlaga er tilnærma forstandige.

Så gløm glasuren, gløm ornamentikken, og gløm de ferske inntrykka, for sulten er fremdeles det naturlige midtpunktet.

SÅ SPØR JEG DEG, DU INSEKTSFORSKER

Du ville gjøre livet mindre,
du lot uskylda ta feil retning,
for hver dag som gikk sa du takk.

Prøvde du å være ensom?

Mismotet tømte seg over deg,
det var alle steder,
det så gjennom dører,
gikk gjennom vegger.

En gang var verden stor,
og du sank med aktsomhet,
men så fikk du et glimt av et fjell
der det vokste eksotiske planter.

Er det natt nå?

Mona Høvring, fra *Ekornet og den vaklevorne brua*, 2010, Forlaget Oktober

SUKKER VEGETERER FUKT FRA EN RABARBRASILK

Et speil hadde intensjoner om å bli skygge,
klærne ønska å se vrangsida av stoffet,
og her begynte tida:

Men må vi alltid bebo verden fysisk,
og hvorfor utelukker vi den reine erindringa?

På grunn av *en viss angst*?

La oss, med den tvetydige iveren, telle opp
alle måtene kroppen kan være kropp på.

SMÅ OPPGAVER

Morgenlyset er en passasje vi vil synke djupere inn i,
en glømsel vi ønsker velkommen
for å lure de gode ordtaka og tregheta et kyss gir.

Og for å beholde klarsynet,
for å føre tilsyn med en skarv kunnskap,
studerer vi detaljene i vegetasjonen.

De gamle avanserer mot dødsriket,
en liten barneflokk følger dem:
Alt vi gjør for å komme nærmere søvnen.

Mona Høvring, fra *Å Paradis*, 2008, Forlaget Oktober

OM Å DRØMME BIOGRAFISK

Jeg har levd mange liv: Da jeg var ung elska sultanene meg fordi jeg var fruktbar, og det hendte at jeg lekte med kvinner når jeg bada. Da jeg var gammel åt jeg søtsaker og røykte opium, jeg var tjukk og skeiv og hadde dårlige tenner. En gang blei jeg henretta fordi jeg forelska meg i en evnukk som smakte aubergine. Det hendte ofte at jeg og guttebarna blei forgifta på grunn av sjalusi. Jeg har gitt dronninger akupunktur, jeg var kokk hos keiseren og fikk halsen hogd av fordi svalereirsuppa ikke virka på potensen hans. Da jeg døde blei jeg en fugl som drakk seg full på gjæra bær og frukter, jeg fløy til jeg møtte glass, deretter satt jeg med beina i kors.

EDIE BEALE OG MORA HENNES, 1976

Denne lykkefølelsen, denne ensomme helte-greia, inntrenginga over alt, og dette synkende skipet hengt opp på veggen, kattene, 78-platene, synkronskravlinga:

Jeg får ikke festa tegnestiften, holder ikke ut en vinter til, livet mitt er så trist, og skjellsamlinga mi, du får ikke se den, for den er så skitten, er ikke det tragisk.

Mona Høvring, fra *Helt vanlige mirakler*, 2006, Forlaget Oktober

Pristildeling 2013: Wenche-Britt Hagabakken

Juryen for Språklig samlings litteraturpris 2013 har i år valgt en prisvinner som har skrevet fire beslektede romaner. I den fjerde, *Hula Lou*, tar forfatteren steget over i sitt eget folkelige språk, og gir oss en roman hvor motiv og språktone ikke kan skilles fra hverandre, en roman som griper innover og bakover i livet, en roman som er sjelden fordi den gjennom indre disiplin og formell klarhet setter seg i kroppen. Den oppleves autentisk og svært litterær.

Juryen legger vekt på denne romanen, *Hula Lou*, men det er lett å se hvordan språket og den litterære friheten utvikler seg gjennom de foregående kritikerroste bøkene, *Gjenopprettelse* fra 2004, *Zürich* fra 2006 og *Kjære Jonny Henriksen* fra 2008. Alle romanene går inn i såre og vanskelige foreldre-barn-relasjoner. Mye står på spill, i form av hvem som har rett til å fortelle historien og hvem en blir i historien som fortelles.

Det har kanskje ikke vært et mål for forfatteren å skrive dialektnært, men det nyanserte språket og historiene hun baler med i *Hula Lou*, oppleves uadskillige. Det høres hult ut å påstå at språket kler tematikken, for det er snakk om en helhet som *er* hverandre, ikke en tematisk kropp som blir kledd opp i kostymeaktig språklighet.

Hula Lou er ei klok og varm gjenoppleveling av ei tid og en sosial virkelighet, kall det gjerne klasse, og føyer seg inn i rekka av sår, sterk heimstad-diktning. En tradisjon som lever godt i landet. Her er det ikke Tusen strålende soler, som gjør det folkelig, det er heller ikke eksotisk innpakning av ei kjent historie. Dette er velkjent, sant og gripende. Innholdet kan kontrolleres mot egne erfaringer av nesten alle slekter i landet. Å være i dette livet, å tåle dette livet, med falma alderdom, og minner og farger så sterke at de holder om en kropp livet ut – det er sterk lesning.

I kunstteorien liker mange å lage hierarkier av utviklinga. Det første nederst og det nyeste øverst. Det som får trykket av alle tider over seg, er kunst som imitasjon. Jeg har alltid følt at det er feil ord. Jeg trur ikke den første kunsten handla om imitasjon. Når historier ble fortalt rundt leirbålet, reinsdyra ble rissa opp på fjellveggen eller de hule fuglebeina ble blåst liv i, så handla det om gjenskaping. Gjenskaping av menneskers og helters liv, av reinsdyrets vakre gevir og feite flanke, gjenskaping av lokketriller og varselrop. Denne trangen til gjenskaping ligger i oss, ligger i fellesskapet vi verner om, i lengslene og drømmene, som oppleves private, men som likner så mye at vi kan gå inn og ut av hverandres. Og

det er nettopp dette *Hula Lou* gjør. Romanen gjør levende igjen det som kanskje skjedde. Den imiterer ikke ei tid, et miljø og noen menneskeliv, for den rører på måter det er vanskelig å forstå. Boka tar i besittelse et rom som leseren kanskje ikke visste om. – Kunst som rammer og råker, gjør det.

Så kan vi ta på oss analysebrillene og huke av for fem rette i tekstveven.

Språket – folkelig, presist og musikalsk. Synsvinkel – enhetlig og svært troverdig, framstår autentisk. Struktur – stram, oppleves likevel som fri, lik godt kjolestoff. Stil – imponerende! Romanen er i tema og uttrykk musikalsk, sår og humoristisk, mens dens indre er disiplinert. Nøye utvalgte scener, ladning og forventning gjennom sanselige og konkrete skildringer. Dobbelmotiv i form av den 15-årige Finn som drar til sjøs i 1949 med uklare motiver. Han veit bare at han ikke vil bli som far sin. Og den 15-årige Eli i 1973, røykende, med løst hår nattetid, på traktorlåven aleine med mannfolk, dvs. onkel Finn og Jimmy. Om Jimmy er deres felles begjærsobjekt eller anstand, er ikke godt å si. På nåtidsplanet følger vi den fortellende eldre Eli som ikke får fyr på veden og den stolte, gamle Finn som sitter med nesa vendt mot granskauen på et sjukehjem.

Under hele teksten ligger det tilbakeholdte trykket, noen ganger som forhaling, andre ganger som unnvikelse og fortellerens tunellsyn. Leseren senkes ned i en sjakt av «själens ubotliga ensamhet» og heises opp igjen til trekkspillmusikk og kjærlighetsdrøm på traktorlåven. Og det er så godt gjort!

Mange dager etter at jeg hadde lest *Hula Lou*, kjente jeg klumpen i halsen og sitringa i nesa, men gråten satt fast, akkurat som i teksten. Den satte seg i kroppen. Romanen gjenskapte meg i sitt bilde. Og det er ikke bare fordi min mormor også sydde kjoler og drakter for folk, eller fordi alle onklene mine dro på sjøen, og ikke bare fordi den melankolske sangen Seemann var pensum i tysk og heller ikke bare fordi jeg vokste opp med den samme røffe samværsformen – men det hjelper, så klart det hjelper. Det som banker i meg, det som svarer romanen i meg, er vissheten om at dette er sant. Det er sant, skjønt og godt, men i tillegg til Platons idealer, vil jeg legge til; sårt.

Hula Lou gjenskaper, den gjenskaper ensomheten og fellesskapet, grunnvilkåra rundt leirbålet, og jeg, som sitter med kulda i ryggen og varmen fra bålet i ansiktet, vil at hun som forteller historien, Wenche-Britt Hagabakken, skal fortelle mer!

Gratulerer med prisen.

Jurymedlem Lise Knudsen, redaktør Øyvind Pharo og nestleder Arne Torp

Wenche-Britt Hagabakken

Wenche-Britt Hagabakken er vokst opp på Hamar hvor hun i sitt yrkesliv var lærer og journalist før hun debuterte som forfatter med romanen *Gjenopprettelse* i 2004. Den fikk en lang rekke strålende anmeldelser. Kjell Olaf Jensen i Aftenposten skrev blant annet som følger:

Når en debutant skriver en oppsiktsvekkende roman, spør man seg gjerne om dette er boken forfatteren har gått og ruget på gjennom mange år, slik at det ikke blir flere på samme nivå, eller om man står overfor et virkelig spennende gjennombrudd i norsk litteratur. Jeg håper det siste er tilfelle – det virker slett ikke utenkelig, ut fra denne boken å dømme.

Øystein Rotttem i Dagbladet karakteriserte boka som «en velskrevet og dypt bevegende beretning om familieband» og utropte den til en av de beste debutromanene dette året.

Det viste seg at det bodde flere romaner i Wenche-Britt Hagabakken, og forfatterskapet utviklet seg gjennom romanene *Zürich* (2006) og *Kjære Johnny Henriksen* (2008) til et bredere spenn og med flere litterære grep og stadig tydeligere personlig tone og større episk rikdom.

Etter tre kritikerroste romaner nådde anmelderbegeistringen et nytt nivå med 2012-utgivelsen *Hula Lou*. Den litterært bevisste forfatteren som i alle romanene har fortalt sine historier gjennom å flette ulike tidsplan sammen i en mosaikk av erindringsbilder, skapte i denne romanen en unik dynamikk mellom fortelleren Eli og hennes barndoms- og ungdomserindringer om onkelen Finn Eng, som skilte seg ut fra resten av familien og var sjømann. Leseren blir like hekta som Eli i å finne ut hva slags liv sjømannsonkelen egentlig hadde.

Romanen er en elegant forening av oppvekstroman fra 50- og 60-tallet og en roman om nordmenn til sjøs og vanlige folks strev i konformitetens Norge før oljealderen. I romanens nåtid i våre dager er den pensjonerte sjømannen en sykehjemspasient som har mistet taleevnen. Eli har ikke mye å bygge på når hun skal prøve å gjenskape hans historie, hvorfor han dro på sjøen. Onkel Finn har ikke etterlatt seg andre spor enn et fotografi fra en bar på Hawaii og et bilde av en kvinne som muligens het Hula Lou. I denne rekonstruksjonen av Finn Engs liv gjenskaper Wenche-Britt Hagabakken en sår familiehistorie som strekker seg over tre generasjoner, fra Hedmark og Østfold og ut på de sju hav og tilbake.

Med *Hula Lou* har Wenche-Britt Hagabakken på en ny måte forløst gjennomgangstemaet i forfatterskapet:

Hvor mye vet mennesker som er i samme familie og i nære relasjoner egentlig om hverandres liv? Hva rommer en tilsynelatende ganske alminnelig menneskeskjebne av liv? Til tross for at fortelleren Eli i Hula Lou ikke har mye å bygge på når hun skal tegne Finn Engs livsløp og skape ham som karakter, framstår han tydelig og gripende for leseren. Med nøktern realisme, inderlig oppriktighet og lun humor har Wenche-Britt Hagabakken et eget tonefall og en dyp psykologisk innlevelse som skaper hele menneskeliv og brede tidsbilder i en fortelling med sterkt episk driv.

To skandinaviske ekstremer

– en sociolingvistisk analyse af sprogudviklingen i Danmark og Norge frem til i dag

Det er ikkje alltid så moro å vere eksamenssensor og lese ei mengd meir eller mindre vel skrivne eller interessante åndsprodukt, men av og til dukkar det opp eit arbeid som merkar seg ut. Akkurat det skjedde for meg då eg var sensor for eit emne ved Universitetet i Bergen vårssemesteret 2013, og den som hadde skrive dette, var ein danske utvekslingsstudent. Denne oppgåva syntest eg var såpass interessant at også andre kunne fortene å få sjå henne, og ho følger derfor her, utstyrt med eit ørlite forord frå forfattaren.

Arne Torp

Forord

Tore Kristiansen fik et chok da han for længe siden flyttede til Danmark og oplevede hvordan den samme sprognorm gennemsyrede stort set hele det danske sprogsamfund. Chokket for en sproginteresseret dansker der kom til Norge var ikke meget mindre, men dog var fortegnet omvendt. I forbindelse med kurset *Språkleg variasjon og endring* som jeg under kyndig ledelse af Helge Sandøy for nyligt afsluttede efter et semesters udveksling i Bergen, blev det derfor også de store sociolingvistiske forskelle mellem Norge og Danmark der særligt vakte min interesse. Med en BA i spansk sprog og kultur, et år med primært antropologistudier i Sevilla og en igangværende masteruddannelse i sprogpsykologi ved Københavns Universitet i baghånden – alt sammen krydret med en stor kærlighed for min violin, min hardingfele og for folkemusiktraditioner generelt – har min baggrund dog nok adskilt sig en del fra mange andres, deraf fokuset i min afsluttende semesteropgave som herunder følger omend i en lettere revideret form.

Indledning

Der skal ikke læses mange sider om sprogforhold i norden for at få det indtryk at Norge og Danmark ligger i hver sin ende af skalaen når det kommer til udbredelse og accept af variation inden for sprognormer og dialekt. Hvor man i Norge på den ene side accepterer, ja lige frem fordrer eksistensen af to skriftsprog som igen ofte adskiller sig markant fra mange lokale og oftest bredt accepterede talte dialekter, er dansk anderledes homogent, hvilket har resulteret i at mange dialekter som fænomen i Danmark omvendt helt er på vej til at forsvinde. Dansk og norsk har imidlertid en fælles oldnordisk sprogstamme, og ser man på de to landes samfundsforhold i en nyere kontekst, er det vanskeligere at finde forskelle end ligheder. Også historisk har de i dag næsten lige store befolkninger meget til fælles, ikke mindst set i lyset af deres lange, fælles fortid samlet under én krone. I denne mere end fire hundrede år lange periode er der dog ingen tvivl om at Danmark sad tungest på vægtskålen da magtbalancen skulle fordeles, og da den nye europæiske idé om den samlede nationalstat efter rigsfællesskabets ophør i 1814 begyndte at få fat, var der derfor stor forskel på hvad der blev lagt vægt på i konstruktionen af en ny national identitet i to lande hvor en række reformer, traditioner og love i samspil med de store geografiske forskelle fik afgørende betydning for opfattelserne af land og by og på gammelt og nyt. Jeg spørger derfor mig selv: Kan disse opfattelser også have påvirket sproget?

Teori og opbygning

»Dei fleste stader i Europa var avskaffing av analfabetismen, utbreiing av massemedia og allmenn utdanning nødvendig for spreing av nasjonal identitet«, skriver Elisabeth Bakke (3). Måske det dermed kan betale sig at se nærmere på skolesystemet i de to lande? Det mener i hvert fald nordmanden af dansk sociolingvistik, Tore Kristiansen, der med sine mange års forskning på området peger på at fænomenet dialekt i den danske undervisning og omgang med elever helt er blevet fortiet og på at det officielle ønske om at lære børn at begå sig på rigsdansk snarere har ført til en sprognormerende diskurs der har ophøjet det højkøbenhavnske/rigsdanske sprog for omvendt næsten at ignorere eksistensen af regionale og ikke mindst lokale alternativer dertil.

Det er i de unge år man hovedsageligt er påvirkelig i sit sprog, ikke mindst når det kommer til udtalen. En ensretning af talesproget i skolen kan derfor have meget at sige, men for Kristiansen synes den bl.a. derfor udbredte opfattelse af københavnsk som værende den mest dannede og prestigøse dialekt at være en medvirkende årsag til at danskere fra provinsen i stadig større grad lægger sin egen dialekt på hylden når de taler med deres børn. Dermed lægges der op til en debat om sprogholdninger,

men som så meget andet i sociolingvistikken er dette fænomen mere komplekst end som så. Hvis præstige skulle være en afgørende forklaring på sprogforandring, burde denne nemlig kunne overføres til sprogforandringer også uden for Danmark, eksempelvis i Norge. Problemet er at lignende norske undersøgelser ikke viser nogen form for korrelation mellem sprogholdning og faktiske forandringer i talemålet. Tvært imod synes dette at være den mindst afgørende faktor, og selv om hele Østlandets sproglige påvirkning fra Oslo er sværere at overvurdere, er det ikke den akademisk set finere talemåde fra vestkanten, men snarere træk fra østkantens lavere statuerede sprog der vinder indpas, et fænomen der i øvrigt går tilsvarende igen mange andre steder i verden, ikke mindst fra København og ud i hele Danmark (Kristiansen, 2003). I Norge er det således ikke stræben efter sproglig præstige der er afgørende for hvorfor man taler som man gør lokalt, og Helge Sandøy mener derfor at der grund til også at lede efter andre påvirkninger som forklaring på de danske resultater.

Men hvilke påvirkninger er der da tale om? Både i klasseværelset og i medierne har Norge og Danmark i de sidste mange år båret sig særdeles forskelligt ad. Modsat af hvad Kristiansen har opdaget i de danske klasseværelser, har der i Norge længe eksisteret en lov om at skolelæreren skal undervise eleverne på deres eget sprog, og i medierne har nyhedsoplæseren nu fået lov til at læse op på sin egen dialekt. Modsatningsvis er der i Danmark »fri undertrykkelse af dialekterne«, og »selv TV-avisens speaker kan frit sidde og smile skævt og indforstået ud i de tusind hjem når han kommer på skærmen efter en vestjysk fisker eller lignende komikere« (Kristiansen 1990: 13). I 60'erne var Norge imidlertid på vej i en retning der som i andre europæiske lande opfordrede et nationalt brug af et standardsprog (Sandøy 2011), og meget tyder derfor på at ovennævnte politiske initiativer har været betydelige om end ikke altafgørende årsager til den store forskel der i dag er på de to lande.

Hvad der især optager mig, er imidlertid spørgsmålet om hvorvidt Danmark med en lignende politik kunne have lignet Norge eller om der er mere der spiller ind. Der er jo tale om to nationer der politisk, kulturelt og størrelsesmæssigt ligner hinanden, hvorfor det kunne være nærliggende at danne den slutning at en tilsvarende dansk indsats på samme tidspunkt ville have medført det samme resultat. Selv er jeg dog skeptisk over for en sådan antagelse idet jeg mener at de rette forudsætninger må være til stede for at et sådant forslag overhovedet kan opstå. På landsplan må hele sprogdiskussionen have en relevans, og lysten må være der til derigennem at udfordre sin nationale identitet. Socialpsykologiske studier peger dog på at denne lyst må være underbevidst. Vores umiddelbare bevidsthed er således konstant foranderlig mens vores underbevidsthed

er meget sværere at påvirke. Man kan da tolke at sprogholdningen med det udgangspunkt skal være kommet ind med modermælken for rigtigt at manifestere sig i praksis, hvilket skolesystemet i Norge og altså ingenlunde i Danmark har bidraget til. Men skolesystemet kommer heller ikke ud af ingenting. Det, såvel som alt andet i samfundet, er bygget op af en lang række regler og love som i et demokratisk land må forventes i nogen grad at afspejle den gængse mentalitet og holdning hos folket. Dermed kan mange ældre norske tiltag, hvad enten vi ser på kampen for et fælles samnorsk, Ivar Aasens dannelse af nynorsk eller Hulda Garborgs »nationalsymbolisering« og modernisering af gamle traditioner såsom folkedragter, -dans og -musik men også sprog, ses som led i en større og proces der i vidt forskellige retninger helt naturligt gik ud på at skabe en ny og mere eller mindre uafhængig national identitet efter mange års endt rigsfællesskab med, og dertilhørende indflydelse fra, Danmark som på visse områder havde udviklet sig anderledes homogent. Det er dermed ikke utænkeligt at vi inden for dette område kan finde nogle bud på hvad, hvis ikke sprogholdninger, der har påvirket hhv. Danmarks og Norges sprogopfattelser i så forskellige retninger som vi ser i dag, og det skal derfor undersøges nærmere. Før vi kan komme så vidt, er det dog på sin plads med en kort redegørelse for de vigtigste begivenheder i de to landes sprogudvikling frem til i dag.

Dansk

»Standard languages are founded on the belief that varieties other than the selected one are wrong« (Pedersen: 122). Samtidig er Danmark ifølge Frans Gregersen (47) noget af det der kommer tættest på Ernest Renans våde drøm om »én nation, ét sprog« hvor, vil jeg tilføje, standardsproget som idé og norm (næsten) blev til virkelighed.

Sagnet vil at Danmark med Gorm den Gamle, som bliver nævnt på Jellingestenen fra omkring år 985, indledte den danske kongerække. Det gør Danmark til verdens ældste kongerige, for trods stor variation i størrelse og indflydelse, har den danske krone i modsætning til de nordiske naboers aldrig været underlagt et andet land, i hvert fald ikke over lange nok perioder til at de for en dansker er værd at nævne. Dermed kan den danske nationsdannelse i hvert fald delvis ses som en kontinuerlig proces der ikke krævede lige så mange fabrikationer eller opfindelser af nationale traditioner som nogle nationer ifølge Øystein Sørensen har gjort brug af i ekstreme tilfælde. Med andre ord har institutionen Danmark ikke i samme omfang skulle genopdage sig selv.

Dansk stammer som de øvrige skandinaviske sprog fra oldnordisk. Dette er en afgørende årsag til at Danmark ikke blev indlemmet i samlingen af det Tyske Rige i 1871, men som national markør skal man faktisk

hen til netop 1800-tallet før det danske sprog begyndte at få betydning. Indtil da havde borgerskabet og kongefamilien især kommunikeret på tysk hvorpå officielle dokumenter derfor også blev skrevet, og på universiteterne foregik alting på latin. Men da Danmark efter 1864 havde mistet sine sidste flersprogede områder i form af Slesvig-Holsten og dele af det nuværende Sønderjylland, blev det nødvendigt at søge indad i det der var tilbage for at finde noget dybt nationalt, og her var sproget et naturligt samlingspunkt.

Når det er sagt, havde dansk i mange århundreder været det sprog man talte inden for det område der i dag ligger inden for Danmarks grænser hvis man da ikke var blandt den beskedne minoritet der udgjorde adelen og overklassen. Måske overraskende for et så lille land, ikke mindst med tankerne på dialektsituationen i dag, kunne dagens Danmark inddeles i tre dialektisk set meget forskellige områder med store lokale forskelle til følge, men med en dannet københavnsk variant (som delvis om end ikke helt lå til grund for normeringen af skriftsproget¹) der hele tiden havde haft højere status end de øvrige og derfor blev det sprog man tilstræbte ved oplæsning over hele landet og i skolerne (Kristiansen: 1990). Alene inden for Københavns volde var der imidlertid stor diversitet at spore. Ved siden af det mere eller mindre utopiske sprog der eksempelvis blev fremført i taler, forsøgte den dannede del af befolkningen også i dagligdags sproget at nærme sig skriftsproget og dermed tale en sociolekt der fik tilnavnet »højkøbenhavnsk« og som ved denne skriftsprogstilnærmelse adskilte sig fra den bredere bybefolknings »lavkøbenhavnsk« der var præget af flere sammentrækninger af ord og i mine øjne delte flere træk med dags datos bornholmsk og svensk (se komparative eksempler i Pedersen: 181). Denne udvikling til trods blev de officielle holdninger til dialekterne uden for København ikke ændret, og i det henseende synes Danmark meget unikt. Pedersen, som gør sig mange spændende iagttagelser, mener dog at vide at dansk og svensk sproghistorik har haft adskillige fællestræk frem til i dag, men hvor en skåning med sin, i forhold til stockholmsk meget forskellige udtalenorm, godt kan tale et normeret svensk så længe ord og syntaks stemmer over ens med hvad der står i ordbogen og den svenske grammatik, er og har man i Danmark længe været meget bevidst om hvad der er god og korrekt udtale. Også op gennem 1800-tallet blev landlige dialekter set på som værende »corrupt« (Pedersen: 178), måske delvis fordi fokus på det gode danske sprog siden guldalderlitteraturen har ligget på skriftsproget som derfor har fået en ophøjet status der ved oplæsning har fordret en højkøbenhavnsk eller

---

1 The standardised written language was matched by two spoken elite varieties, both functionally and socially restricted, and neither qualifying as a spoken standard proper (Pedersen: 179).

»rigsmålsk« udtale, »for ellers kan man ikke lære at stave« (Kristiansen 1990: 271). Alt i alt opsummeres dette meget godt af Gregersen som skriver:

This development has barred the spoken lects of the people (i.e. dialects) from attaining the status of national treasures, a status they arguably have in e.g. Norway. On the whole the Danish educational system is focused on writing and not listening and speaking (Gregersen: 50).

Hvad der chokerer Kristiansen gennem hele sin afhandling om udtalenormering i de danske skoler, som tager udgangspunkt i dokumenter og vejledninger gennem et århundrede, er at spørgsmålet om eventuelle dialektforskelle stort set ikke bliver nævnt og at der aldrig synes at have opstået en opposition derimod. Det lader til at danskere over hele landet ganske rigtigt er enige i at det københavnsnære standarddansk er det »rigtige« sprog og at denne overbevisning, for igen at tage en socialpsykologisk vinkel, er så indoktrineret i underbevidstheden at den tages for givet for enhver. Der er dog efterhånden gået treogtyve år siden Kristiansens bog blev udgivet, og meget er sket siden. Flere og flere universitetsuddannelser og private firmaer bruger engelsk som primært sprog, og i det hele taget er især unge danskere meget tilbøjelige til at indlemme engelske ord og vendinger i det gradvis mere sociolektprægede sprog end nordmænd som i større grad ønsker at bruge eller opfinde en norsk pendant (Kristiansen & Vikør). Grammatisk og udtalemæssigt står normen dog ikke til diskussion. Som allerede nævnt mange gange kan det samme ikke ligefrem siges også at gælde for Norge.

Norsk

Indledningsvis i sin bog, *Jakten på det norske*, skriver Sørensen om forestillingen om Norge og nordmænd som noget der opstod allerede i 800-tallet. Selvom dette ikke skal forveksles med det man i dag forbinde med Norge eller med nogen som helst nation eller stat, for den sags skyld, er denne forestilling dog vigtigt for den søgen efter national identitet som Norge påbegyndte i det 19. og især det 20. århundrede efter flere hundrede års rigsfællesskab med Danmark og efterfølgende union med Sverige, ikke mindst når det kommer til spørgsmålet om det norske sprog.

Nok brugte man ordet rigsfællesskab, men med København som den såvel administrative som kulturelle hovedstad, var Danmarks indflydelse på Norge betragteligt større end ditto i modsat retning. Hvor de forskellige varianter af norske talesprog havde fortsat med at udvikle sig for-

skelligt fra bygd til bygd, var dansk således gået hen og blevet landets eneste skriftsprog, et faktum der med tiden fik borgerskabet og handelsfolk i byerne til mundtligt næsten fuldstændig at nærme sig skriftsproget om end til stadighed med en lokal udtale. Ernst Håkon Jahr mener at denne interessante sprogsammensmeltning sociolingvistisk set bedst kan forstås hvis man ser på dansk og norsk som to dialekter der mødes (hvilket vel også historisk er meget rigtigt set i et større norrønt perspektiv), udjævnes og altså danner koiné (Jahr: 332) – en kompromisløsning mellem de to normer, om man vil, som dermed unægteligt påvirkede det norske sprog men alligevel ikke kan kaldes dansk.

For folk i byerne var sidstnævnte et vigtigt argument i den videre norske nationsdannelse hvor sprogspørgsmålet blev en central debat. Som uafhængig nation blev det hurtigt set som en nødvendighed at have sit eget sprog, men i hvor høj grad indflydelsen fra dansk modarbejdede den norske identitetsopfattelse var der delte meninger om. Knud Knudsen på den ene side argumenterede for en gradvis fornorskning af skriftsproget, som dermed kunne komme til at ligne talesproget endnu mere, og noget af det samme finder vi hos blandt andre P.A. Munch, som mente at det danske skriftsprog stod for modernisering og industrialisering og derfor ikke kunne forkastes. Det var symbolet på fremtiden og fornyelse, en nødvendighed der skulle bære landet ind i en ny tid frem for at søge tilbage til hvad der i hans øjne var en mørk og uudviklet tid (Sørensen: 29).

Med bondesamfundet og tiden før Danmark-Norge som ideal opstod nemlig en stor modpol til det danske, især ført an af intellektuelle med rødder andetsteds end fra byerne. Ligesom Munch var Henrik Wergeland nationalromantiker, dog af den modsatte opfattelse at Norges historie skulle ses som to halve ringe afbrudt af danskertiden i midten som skulle skæres bort for at de to dele kunne sættes sammen på ny (Sørensen: 28). Sprogpolitisk kommer en tilsvarende opfattelse til udtryk i Ivar Aasens dannelse af »landsmaalet« i 1850'erne, et skriftsprog der hentede sin inspiration i Fjordnorges ufordanskede bygdedialekter og hvor danske og tyske ord var bandlyst til fordel for ældre, »gammelnorske« ord. Landsmaalet, som senere kom til at hedde nynorsk, blev dermed et vigtigt kulturelt symbol for dem der ville at det nye Norges selvforståelse skulle dannes på baggrund af det gamle, landlige og folkelige, men som her beskrevet af Ernst Håkon Jahr, gik det også den anden vej:

»The idea of nynorsk had a double function: firstly it was a means of developing a new cultural and social self-esteem among the rural population upon whose dialects it was built, and stimulated cultural and literary activities in the countryside; and secondly, it proved to be a means of attacking the ruling classes on nationalist grounds« (Jahr 334).

I dets storhedstid omkring anden verdenskrig havde 34 procent af alle skoleelever nynorsk som deres skriftsprog, men af mange årsager, blandt andet at mange fortalere for rigsmål havde vist sig overordentligt nationalistiske under krigen og fordi den voksende og lidet elitære arbejderklasse aldrig vækkede den nynorske sprog- og nationalitetsbevægelses interesse, blev det derfra stadig sværere at pege på bokmåltilhængere som unationale.

Disse er utvivlsomt medvirkende årsager til at de 34 procent i dag er reduceret til ca. 10. Når det er sagt, har nynorsk og kulturalismen alene ved sin eksistens sat et stort aftryk på sprogsynet, på hvad det vil sige at være »ægte« norsk og på, vil jeg tilføje, det at tale dialekt. I deres ånd blev det i den store sprogdebat fra 1878 foreslået at læreren så vidt muligt skulle tilpasse sit sprog til børnenes eget talesprog frem for, som tidligere, at have det dansk-norske sprog som såvel skriftlig som mundtlig norm. Dette blev modtaget som »a provocation to the cultural and social elite, since their prestigious language varieties were no longer self-evident models« (Sandøy 2011: 121), men på landet og i byderne har betydningen været en anden, og som jeg senere skal forsøge at argumentere for, tror jeg at en så tidlig, markant politisk debat kan være med til at forklare hvorfor de norske dialekter står så stærkt den dag i dag. I kraft af en forøget centralisering i efterkrigstiden begyndte sprogsituationen frem til 60'erne dog i stigende grad at minde om andre lande. På universiteterne var det almindeligt at man talte som man skrev mens det i det private ofte var et direkte krav, og selvom dette i mindre grad gik ud over udtalen end over morfologi og syntaks, blev talesprogsnormeringen i mange officielle og formelle situationer begrænset til bokmål eller nynorsk, hvilket – hvis Norge på nogle afgørende måder havde været mere som eksempelvis Danmark – kunne have medvirket til på sigt at fortrænge mange af de nuværende særtræk ved dialekterne, også der hvor de oprindeligt kommer fra.

Men hvilke er disse »afgørende områder«? Det ene er den aktive rolle politikerne endnu engang påtog sig ved at bringe emnet på banen og fra statens side aktivt ændre udviklingens retning, blandt andet via fokus på sprogbrug i radio og tv. På den anden side kan man i et demokrati ikke bare lave en lov og så forvente at folket indordner sig uden at den samtidig synes at afspejle flertallets holdning. Siden løsrivelsen fra Danmark har sprogdebatten i Norge fyldt så meget at enhver nordmand med respekt for sig selv synes at have en holdning dertil, og selvom – eller måske netop fordi – der har været mange flere af disse holdninger end jeg på så lidt plads har kunnet resumere, må statens forøgede fokus på vigtigheden ved de norske dialekter have mødt resonans blandt store dele af det norske folk. Selvfølgelig har de politisk mere medbestem-

mende byer hver haft deres dialekt, men bydialekter fra især periodevis hurtigtvoksende byer er nu engang påvirket af indbyggernes oprindelige målform som traditionelt set er kommet fra de omkringliggende bygder og landområder, og jeg vil derfor komme med en kæk påstand; nemlig at der historisk set har været en accept eller måske sågar ophøjelse af det landlige og de folkelige aspekter landet står for som ikke på samme måde har været at finde i Danmark, og at dette er endnu et afgørende område i udviklingen af norsk sprog og identitet til hvad det er i dag.

Reformer og ensretning

Med ordene »på samme måde« tages der højde for at en sådan ophøjelse af bondekulturen på ingen måde kun hørte sig Norge til. Også i den danske guldalderkunst var det i bønder og fiskere man fandt den reneste og naturligste form for dansk kultur, men måden var alligevel anderledes i og med at en bonde i Danmark ganske enkelt havde en anden rolle og dermed et helt andet forhold til byerne og bybefolkningen end den norske.

Når det er sagt, var bonden eller i hvert fald den del af den norske befolkning som vi ikke vil definere ind i eliten, mindst lige så vigtig for den nye norske stat. Mere end i Danmark var denne del af befolkningen, som Sørensen vælger at benævne som almuen, dog drevet af det lokale og traditionelle. Således var der ikke tale om en norsk almue som passivt accepterede enhver forestilling om det nationale som en norsk elite konstruerede: »Elitens ideer om det nasjonale møtte resonans når disse ideerne var i overensstemmelse med, eller i det minste ikke gikk direkte på tvers av, bredt aksepterte idéstrømninger og holdninger i Norge. Sagt på en annen måte: Almuen lot seg ikke by hva som helst« (Sørensen: 19).

Som led i sin undersøgelse af om historien kan medvirke til at forklare hvorfor accepten af et talt standardsprog er langt mere udbredt i Danmark end i andre lande, peger Pedersen på fire begivenheder fra 1600 til 1800-tallet. En af disse er dannelsen af folkehøjskolerne som dog også hurtigt bredte sig til Norge og derfor ikke kan have medvirket til en forøget forskel de to lande imellem, og det samme kan siges om Danmark-Norges enevældige monarkis årsag til at der aldrig opstod et landligt aristokrati. Derimod var ophævelsen af landsbyfællesskabet noget som i sin form kun skete i Danmark og som var med til at gøre en forskel. Hvor landbruget i Norge var mindre og ikke gav meget afkast sammenlignet med eksporten af tømmer og fisk, var Danmark næsten udelukkende et landbrugsland med en befolkning derfor overvejende bestående af bønder. Under landsbyfællesskabet boede bønderne over det meste af landet således i landsbyer. Hver bonde havde sine egne marker, men de var spredt i mange stykker rundt om landsbyen hvor arbejdet, for at alle

kunne komme til for hinanden, derfor måtte koordineres ligesom alle måtte dyrke det samme på samme tid i samme dele af bymarken. Det blev reguleret gennem landsbyfællesskabet hvor alle gårdmænd mødte på et bystævne og traf de nødvendige beslutninger (danmarkshistorien.dk).

Landbrugsreformerne som i sidste halvdel af det 18. århundrede var med til at indføre kapitalismen i Danmark, havde som det primære formål at øge produktiviteten. Det skulle bl.a. ske ved at placere dyrkningsansvaret hos den enkelte bonde frem for som tidligere hos landsbyfællesskabet og godsejeren, noget der krævede samfundsmæssige omstruktureringer som igen førte til fysiske omvæltninger af markerne og landsbyerne. Der skete i det hele taget mange ting som i samme årrække var med til at forme Danmark til den nation det er i dag. En »bivirkning« var dog at mange gårde på den baggrund måtte flyttes væk fra landsbyerne, og med ansvaret placeret på de enkelte bønder som nu tilmed boede over større afstande, forsvandt store dele af det lokale fællesskab på landet allerede før indgangen til 1800-tallet.

I stedet blev der med tiden stadig mindre forskel på mentaliteten i by og land. En sidste faktor i dette spil er stationsbyerne som i kraft af 1800-tallets store befolkningstilvækst begyndte at blomstre op over hele landet hvor de forbandt producenterne på landet med forbrugerne i byerne. Dermed blev Danmark:

a bourgeois agricultural country where the formation of a homogeneous mentality, shared by both rural and urban people, had the effect that strong class-conscious cultures did not develop. This should be combined with the fact that the modern market-oriented farmers took an active part in co-operative societies and in numerous associations, and, accordingly, interacted with many people outside their own village or parish. Their fields of activity were much larger than the local dialect speech communities (Pedersen: 189).

Dermed ikke sagt at Norge på mange områder ikke var et homogent land. Forskellen mellem rig og fattig var ifølge Sørensen marginal sammenlignet med andre lande, men i mine øjne gjorde ovennævnte faktorer at guldalderens idealiserede bonde i Danmark ikke var så meget en faktisk størrelse som en konstruktion fra fortiden, mens forskellen i Norge mellem by og bygd fik den norske bonde til at leve videre på samme måde et par århundreder endnu.

Folkemusik og identitet

Denne livsstil har meget at sige i forhold til bevaringen af det der i dag forbindes med den landlige kultur og identitet. Mange af de traditioner der har karakteriseret landet, og som først af nynorskfortalere og i dag af alle stolt fremhæves som det ægte norske (hvilket jeg snart skal komme nærmere ind på), har overlevet længere og i mere lokale former i Norge end i Danmark. Dette gælder beklædning men så sandelig også folkelige fest- og højtidsstraditioner som musik og dans hvis samfunds- og identitetsmæssige betydning jeg her vil se nærmere på.

I 1600-tallet kom det senmiddelalderlige koncept »stadsmusikanten« kendt fra andre steder i Europa først til Danmark og siden til Norge. Fælles for stadsmusikanter var at de var kongeligt privilegerede og havde monopol eller »enerett til all musikk i gjestebud og liknende hos byens borgere etter fast takst« (lokalhistoriewiki.no), men ekstraordinært for Danmark omfattede eneretten i tillæg til byerne også festligheder på landet omend det især i yderliggende egne ikke altid forholdt sig sådan i praksis. Alligevel har denne forskel markeret sig tydeligt. Således var stadsmusikanterne nodekyndige men spillede også efter gehør, og de var »fortrolige med både den klassiske kunstmusik, kirkemusik og den borgerlige dansemusik i henhold til tidens mode. Både deres instrumenter, musik og kulturelle normer var derfor ganske anderledes end bøndernes« (Bæk: 16), men hvor dette i mindre grad fik indvirkning på byggerne i Norge, blev udviklingen i Danmark ganske anderledes.

Ifølge Bæk blev den europæiske elites holdning til bøndernes musik i 1600- og 1700-tallet præget af stor skepsis. Denne holdning, som især kom fra Tyskland, spredte sig meget naturligt videre til borgerskabet i Danmark og, i kraft af stadsmusikanternes tilknytning til København og købstæderne, derfra videre ud på landet. Trods stor modvilje i starten og visse steder gennem hele perioden som førte til at mange bønder valgte at trodse reglerne og alligevel spille deres egen musik, var stadsmusikantvæsenet for omfattende og afstandene for små til at det kunne modstås, og hurtigt vandt de nye instrumenter (violin, kontrabas, horn, klarinet) derfor ind mens de gamle droneinstrumenter (drejelire, skalmeje, sækkepibe og nøgleharpe m.fl.) med tiden blev glemt, ganske modsat af f.eks. den norske langeleik og det nutidige nationalsymbol, hardingfelen der lokalt har eksisteret i den norske musik frem til i dag. I Danmark bevirkede Stadsmusikantvæsenets kontakt opad til hoffet samt militæret og nedad til bønderne på den måde at de almeneuropæiske musikstrømninger spredtes over hele landet og der så at sige skete en udjævning mellem normerne i land og by. Med andre ord betød stadsmusikantvæsenet at »musikere, instrumenter og repertoire cirkulerede mellem embederne, og det skabte en ensartethed i hele Kongeriget« (Bæk: 18).

Af samme årsag mener Bæk at kun få elementer i instrumentaliseringen og melodirepertoiret kan spores længere tilbage end til 1700-tallet. Hvor vidt dette var en god ting eller ikke må det være op til læseren at vurdere. Resultatet står dog ikke til diskussion, nemlig at Danmark også på dette område blev en mere homogen størrelse end Norge. Fra omkring år 1800 blev Stadsmusikantvæsenet imidlertid opløst, og lokale danske spillemænd begyndte at udfolde sig på ny. Nye musikalske strømninger og dertilhørende danse begyndte dog hurtigt at vinde ind, og pludselig var det f.eks. foxtrot og tango der skulle danses for at være med på noderne. Som spillemand var det derfor nødvendigt hele tiden at tilpasse sit repertoire til det folket ville høre, og fra omkring år 1900 blev det derfor op til de nystiftede folkedansforeninger og spillemandslag at varetage de ældre traditioner. Brugen af de få bevarede folkedragter blev genoptaget omend deres brug er yderst begrænset og holder sig inden for laugene, og på samme vis blev folkemusikken aldrig en »folkets musik« igen.

Folkesymboler i Norges nationsdannelse

Helt anderledes så det ud i Norge i starten af 1900-tallet hvor Hulda Garborg fik folkesang, dans og traditionel beklædning til at spille en markant rolle i nationsdannelsen.

Som led i urbaniseringen flyttede også mange nordmænd fra land til by. De havde ofte det eneste til fælles at de ikke var byfolk, men dette var nok til at der i byerne i samme periode blev oprettet såkaldte *ungdomslag* med formål der kunne minde om Bondeungdomslaget Ervingens, nemlig at de skulle samle byens bygdeungdom og arbejde for »norskt maal, sed og skikk« (Wikipedia), hvilket kom til udtryk i engagementet for udbredelsen af nynorsk og gamle folkelige traditioner som sang, dans og spillemandsmusik. Hvor vidt dette skete mere eller mindre af sig selv er dog svært helt at svare på. Skal man tro på Astrid Oxaal, var det nemlig i høj grad »altmuligkvinden« Hulda Garborgs fortjeneste. Hun havde en stor hånd med i dannelsen af førnævnte ungdomslag, men også gennem sine turnéer med sit eget stiftede og nynorsktalende *Det Norske Teater*, som lagde vægt på netop de folkelige traditioner og desuden medvirkede til at gøre bunaden til hele Norges festdragt, havde hun og kulturjournalistene med Oxaals ord som mål »å gjenreise kulturen på bygdene« og »gi bygdene tilbake en ny nasjonal identitet som var tuftet på sitt eget« (Oxaal i Sørensen, 141-142).

Modsat et land som Irland hvor spredningen af den traditionelle musik og dans mere eller mindre automatisk med urbaniseringen spredte sig fra land til by, ser den kulturelle påvirkning altså ud til overvejende at have bevæget sig ovenfra og nedover, men kulturelementerne var al-

ligevel stort set hentet fra det folkelige miljø. »Hulda hentet inn, omformet, supplerte og skapte en ny moderne helhet« (s. 156), og meget tyder på at der derigennem blev dannet en stærk national identitet for mange nordmænd, som altså ikke mindst er synlig den dag i dag, skønt verden på så mange andre områder er en ganske anden, et faktum jeg i opgavens sidste del vil forsøge at belyse og diskutere.

Diskussion

Vi udtrykker og konstruerer i dag os selv gennem alt fra digitale medier og påklædning til fritidsinteresser, erhverv, politiske holdninger og så fremdeles. I livet på landet for et, to eller tre hundrede år siden viste erhverv og påklædning ganske vist noget om hvilken klasse man tilhørte, mens det i mindre grad sagde noget om individet som så, og skønt fritidsinteresser eller hobbyer måske ikke var direkte fremmedord for enhver, var fællesskabet af en størrelse der ikke tillod nutidens plejning og tilfredsstillelse af selvet. Således markerede dans og musik nogle af de få lejligheder man havde til at bryde med hverdagens roller. Musikens betydning skal ses i lyset af dens sjældenhed, der gjorde dens magi fuldstændig usammenlignelig med musik i dag, og således blev den en vigtig markør for land- eller bygdebefolkningens identitet. Den samme funktion har dialekten. Sproget er et kulturelt fænomen der hånd i hånd med musikken, dansen og beklædningen markerer et tilhørssted der har dannet rammen for den lokale befolknings liv og dermed dens identitet. Alligevel frister det at spørge om hvad der er så vigtigt ved at bevare eller ligefrem genoplive i hvert fald idéen om det der var når livsmønstrene gennem de sidste par århundreder har taget så drastiske drejninger?

Jeg er ikke ude på at tage nogens parti, men til trods for at jeg selv beundrer den norske åbenhed og accept af dialektbrug og ville finde det charmerende om vi i Danmark praktiserede en lignende model, ser jeg også grund til at se verden gennem nogle mindre nostalgi-prægede briller, eksempelvis med udgangspunkt i Kristiansens eget udvalgte citat fra 1983-udgaven af *tekstlære*, hvor der som argument imod at enhver skal have krav på at have sit sprog i fred, står »at man ruster eleverne dårligt til at gå ud i et samfund, hvor (også) sproget er et statussymbol og en faktor i kampen om arbejdspladserne« (Kristiansen 1990: 33). Umiddelbart synes et sådant argument også at have sin berettigelse, og, må jeg tilføje her 23 år senere, i en globaliseret tid hvor landegrænser betyder stadig mindre for folks egentlige tilhørssted og modersmål og hvor krav om at stadig flere universitetsuddannelser skal fremstå internationale og dermed foregå på engelsk i stadig flere forskeres øjne synes at true hele eksistensen af et dansk akademisk sprog, hvad er så gevinsten med en aktiv dialektpolitik der som en respirator forsøger at holde kunstigt liv i

hvad der i nu lang tid snarest har måttet betegnes som spor af den sproglige variation der engang har kendetegnet landet? Står den lokale identitet som i teorien knyttet til en given dialekt til at redde? Og er det ikke bedre at bruge ressourcerne på at bidrage til den nye og mere globale eller i hvert fald europæiske identitet mange peger på som alfa og omega hvis vi i Europa skal kunne holde en nogenlunde levestandard i en stadig mere udfordrende verden?

Ud fra mange forskellige synspunkter vil man hertil kunne svare et klingende »jo«, men i forlængelse af hvad jeg nåede frem til for lidt siden, er der meget der peger på at betydningen af vores rødders ophav og den kulturelle arv er vigtigere end man måske umiddelbart forestiller sig, og at vores rødder og de symboler der markerer dem, ikke er uvæsentlige for hvem vi ender med at være. I humanistiske og samfundsfaglige kredse er der således bred enighed om at den ikke videre vellykkede danske integrationspolitik ikke ligefrem forbedres af forslag om at fjerne modersmålsundervisningen i skolen, et tiltag der i stedet efterlader det enkelte barn med en splittet identitet idet de sprogligt og dermed kulturelt ikke hører til i deres forældres hjemland, men grundet stigmatiseringen omkring deres etnicitet heller ikke opfattes eller opfatter sig som danske. Ligeledes kan man spørge sig om det er tilfældigt at et stadig stigende antal adoptivbørn med tiden føler en trang til at søge efter deres rødder og måske tilmed opsøge de biologiske forældre i håb om at blive klogere på hvem de selv i virkeligheden er, og hvordan kan det være at mange afroamerikanere så mange år efter slaveriets ophør lider under et kollektivt mindreværdskompleks? Sådanne identitetsspørgsmål er ikke lette at besvare, men i alle tilfælde er der tale om problemer der er udsprunget af forrige generationers hændelser, og selvom der ikke findes en entydig vej ud af sådanne problemer, kan noget af den i sidstnævnte tilfælde findes i sproget, hvor eksempelvis »negerbørnene«, som alle andre undertrykte, ifølge Kristiansen må »tage deres skæbne i egne hænder og selv rejse kampen. Første fase er uomgængeligt at de afviser angrebet på deres identitet, at de slår fast over for al verden og ikke mindst for sig selv, at 'afrohår og Black English er pænt', at de lærer at acceptere sig selv. Da er det bestemt ikke uden betydning at læreren lærer at acceptere dem« (Kristiansen 1990: 197).

Det er endnu et eksempel på hvordan sprog og identitet går hånd i hånd, noget der i den offentlige debat heller ikke forsøges skjult i Danmark. Der er i det sidste årti blevet sagt meget om vigtigheden af den fælles danske kulturarv, men om vigtigheden i også at høre til lokalt synes ordene anderledes få. Det får mig til at tænke på om danskere mon ikke længere har brug for det lokale? Om mangelen på lokale kultursærpræg og sammenhold i sidste ende har frataget befolkningens belæg for at for-

holde sig kritisk til den sproglige ensretning, og om man mon dermed har følt sig mere dansk end eksempelvis østjysk eller fynsk? Og hvis det er noget, er det i givet fald så ikke frem for alt en sejr for nationalstaten Danmark?

I så fald er der jo intet problem. Men noget kunne dog tyde på at den i hvert fald underbevidst brede accept af det københavnske som »det rigtige« ikke kun har en positiv side. I mindre provinsbyer over hele landet er det således mange gange ingen vits som københavnere at bevæge sig ud i nattelivet hvor alene ens udtale (i samspil med øvrige identitetsmarkører som drøftet tidligere) kan være betaling nok for en billet til skadestuen. I min optik kunne sådanne tendenser godt være et udtryk for et mindre-værdskompleks i forhold til »den altnormerende stormagt« snarere end lokal stolthed som i givet fald ville blive tilkendegivet på en mærkelig måde. Jeg er bevidst om at der som med alt andet i menneske- og socialvidenskaberne er et utal af andre faktorer der også spiller ind, men ud fra hvad tilhørighed betyder for eksempelvis nationsdannelsen af et land som Norge, et trods alt »imagined community« for hvilket »også vi for dets fred« skulle være villige til at »slå leir«, er den på den anden side en essentiel del af hvert menneskes bevidsthed som i sin oprindelige form dog begrænsede sig til det sted man færdedes i det daglige og til de mennesker man havde et ægte forhold til. I det henseende havde det været interessant at se om gæstfriheden og andre danske provinsmønstre er de samme i Norge eller om eventuelle små forskelle kunne være udtryk for den norske histories større accept af de provinsielle og landlige identitetsmarkører i form af tøj, musik, dans og sidst men ikke mindst sproget.

Konklusion:

Lige så ens Danmark og Norge er på politiske såvel som på mange kulturelle og historiske områder set i et globalt perspektiv, lige så stor er forskellen når det kommer til sproghistorie og sprogpolitik. En vigtig årsag skal findes i Norges frigørelse, først fra rigsfællesskabet med Danmark og siden unionen Sverige, hvor det norske identitetsspørgsmål følgelig blev bragt på banen som en afgørende og særdeles splittende faktor for hvordan den nye nationsdannelse skulle finde sted. For den ene fløj blev den ufordanskede bygde- og landkultur ophøjet som idealet, både når det gjaldt folketraditioner og sprog, og selvom det nynorske »sprogudbytte« ikke kom på niveau med forrige århundredeskiftets forventninger, ses traditionalisterne og Hulda Garborgs aftryk i dag i folkelige symboler over hele Norge som igen har medvirket til at skabe den aktive sprogpolitik der gennem skolesystemet og siden gennem medierne er blevet varetaget af staten frem til i dag.

Til sammenligning har idéen Danmark udviklet sig mere glidende og uforstyrret med en på alle områder dominerende hovedstad i et geografisk lettilgængeligt område hvor landbrugsreformer medvirkede til at udjævne den forskel mellem land og by som stadsmusikantvæsenet kulturelt allerede havde mindsket. Sprogligt er det derfor også fortrinsvis københavnsk der har sat dagsordenen for den standarddanske udtalenormering som præger hele det danske uddannelsessystem. Resultatet er at mange børn, også som del af forældrenes ønske, aldrig lærer at tale det samme sprog som netop forældre og især bedsteforældre gjorde det, og som følge skal man mange steder lede længe for at finde nogle der taler en dialekt som ikke i høj grad er påvirket af standarddansk.

Om denne mangel på lokale identitetsmarkører og altså mangel på respekt for det landlige har betydning for provinsbefolkningen i dag, er et svært spørgsmål som ikke har været mit hovedformål med denne opgave og som jeg derfor ikke ved nok om til at kunne besvare. Jeg har imidlertid vist at det kan betyde meget for vores nationale identitet, og at de markerer tilhørsforhold der også kan være vigtige på gruppe- og individplan. Her hører sprogforskelle blandt de sidste ydre tegn på hvor vi kommer fra. Spørgsmålet er om det vil have betydning hvis de helt forsvinder.

Kildehenvisninger

Bakke, Elisabeth: *Språk og nasjonsforming i Noreg i eit europeisk perspektiv*, i Bakke & Teigen (2001): *Kampen for språket*. Oslo: Samlaget

Bæk, John (1999): *Dansk Spillemandsmusik 1660 – 1999*. Speciale ved Aarhus Universitet (ikke udgivet)

Gregersen, Frans (2011): *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, Kristiansen og Coupland. Novus Press

Jahr, Ernst Håkon (2003): *Germanic Standardizations*, Deumert, Ana. John Benjamins Publishing Company

Kristiansen, Tore (1990): *Udtalenormering i skolen*. Gyldendal

Kristiansen, Tore (2003): *Germanic Standardizations*, Deumert, Ana.

John Benjamins Publishing Company

Pedersen, Inge Lise (2005): *Processes of standardisation in Scandinavia, i Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*, Auer, Hinskens og Kerswill. Cambridge University Press

Sandøy, Helge (2011): *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*, Kristiansen og Coupland. Novus Press

Sandøy, Helge (201?): *Processes of dialect change*. (under udgivelse)

Sørensen, Øystein (1998): *Jakten på det norske*. Gyldendal

Materiale fra internettet

<http://danmarkshistorien.dk/perioder/adelsvaelden-1536-1660/det-danske-landbosamfund-1536-1660/>

<http://lokalhistoriewiki.no/index.php/Leksikon:Stadsmusikant>

http://no.wikipedia.org/wiki/Bergen_Ungdomslag_Ervingen

Se og les dette! Om bruken av se-o-V-konstruksjonen i norsk

Se-o-V-konstruksjonen brukes i norsk blant annet som en ekspressiv forsterker av imperativ: *Se å ha deg vekk!* Den består av verbet *se* som innledningsverb, et forbinderord [o] (*og* eller *å* i skrift) og et følgeverb som enten står i infinitiv (*se å komme deg ut*) eller med samme bøyingsform som *se* (*se og kom deg ut*). Når verbet *se* brukes i denne konstruksjonen, har det flere egenskaper til felles med hjelpeverb. I denne artikkelen argumenterer jeg for at *se-o-V*-konstruksjonen har som funksjon å uttrykke resultativt aspekt og deontisk modalitet, og at disse egenskapene begrenser hvilke typer verb som kan stå som følgeverb i konstruksjonen, samt hvilke bøyingsformer verba kan ha.

Pseudokoordinering?

Den skandinaviske *se-o-V*-konstruksjonen har vært lite omtalt i norsk forskningslitteratur, men den har blitt grundigere undersøkt for dansk. *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS, s. 999) og Nielsen (2011: 127) omtaler *se-o-V*-konstruksjonen som en kongruenskonstruksjon, bedre kjent som pseudokoordinering. Pseudokoordineringer minner om koordinerte verbfraser siden de består av to kongruerende verbaler som er forbundet med *og*, f.eks. *han driver og lager mat* eller *hun tok og kasta ballen* (se f.eks. Johannessen 1998 og Lødrup 2002). I ekte koordinering (f.eks. *han hopper og danser*) er de to verba likeverdige og kan bytte plass, men i pseudokoordineringer har verba en fastere stilling, og forholdet mellom dem er asymmetrisk – det første verbet minner mer om et hjelpeverb enn et sjølstendig verb. Western (1921: 48 ff) omtaler konstruksjoner som *Se og hjelp til, gut* som formell sideordning med logisk underordning. En av grunnene til at vi har denne spesielle måten å uttrykke underordning på i norsk, er ifølge Western at *og* og *å* (*/at*) har utvikla seg til et nytt ord ([o]) som inneholder både underordnings- og sideordningsfunksjonen (jf. Endresen 1995, som argumenterer for at *o* (*og/å*) er et polysemnt ord i norsk).

Pseudokoordineringer har ofte som funksjon å markere aspekt for verbalhandlinga som følgeverbet uttrykker (se Norsk referansegrammatikk (NRG), Tonne 2001 og Hesse 2009). Aspekt kan defineres som «en måte å betrakte en handlings eller en situasjons interne tidsforløp på» (NRG s. 644). I mange språk, bl.a. de romanske og slaviske språka, uttrykkes aspekt ved hjelp av bøyning. Johannessen (1998: 49) påpeker at

siden verb i skandinavisk ikke har morfologisk markering av aspekt, er pseudokoordineringer én måte å uttrykke aspekt syntaktisk på. Et eksempel er pseudokoordineringer med *sitte*, *ligge* eller *stå* som førsteverb, som uttrykker kursivt eller durativt aspekt (Vannebo 1969: 28): *Han satt og skreiv et brev da hun kom inn.*

Er *se-o-V*-konstruksjonen et eksempel på pseudokoordinering? De to verba i *se-o-V*-konstruksjonen kan ikke bytte plass (**kom deg ut og se!*), og oppbygginga likner den i pseudokoordineringer. Pseudokoordineringer har kongruerende verbformer i alle tempus: *Han tar og går ut, vi tok og lagde litt mat*, men *se-o-V*-konstruksjonen kan som nevnt få en infinitiv på plassen til følgeverbet, sjøl om innledningsverbet er en finitt verbform: *Se å komme deg ut!* Dette kan være et argument for at *se-o-V*-konstruksjonen ikke hører hjemme i familien av pseudokoordineringer. Lødrup (2002: 141) påpeker imidlertid at termen *pseudokoordinering* ikke sier noe om hva disse konstruksjonene egentlig er, den sier bare at det ikke er ekte koordinering. Og pseudokoordineringer, inkludert *se-o-V*-konstruksjonen, har noe annet til felles enn at de ikke er koordineringer: De uttrykker aspekt.

Understreking av resultativt aspekt

Hva slags funksjon har *se-o-V*-konstruksjonen? En viktig funksjon for pseudokoordineringer generelt er som nevnt å understreke *aspekt* for verbalhandlinga. *Ta-og-V*-konstruksjonen uttrykker f.eks. ingressivt aspekt (jf. Vannebo 2003), som markerer at handlinga er i begynnelsesfasen: *Vi tar og går ut.* *Se-o-V*-konstruksjonen likner på mange måter på *ta-o-V*-konstruksjonen: Begge brukes tilsynelatende ofte med imperativisk funksjon. En av hovedforskjellene på de to konstruksjonene er at de uttrykker ulike aspekt. *Se-o-V*-konstruksjonen framhever og understreker et *resultativt aspekt*, det vil si fokus på resultatet eller målet med handlinga som følgeverbet uttrykker:

1. Se å bli ferdig!
2. Se og kom deg vekk!

Hvis vi ser nærmere på aksjonsarten til følgeverbet, kan det si oss mye om aspektet konstruksjonen uttrykker.¹ Konstruksjoner som brukes for

---

¹ Her bruker jeg samme definisjoner på aspekt og aksjonsart som NRG gjør: *Aksjonsarten* beskriver ifølge NRG «handlingas interne tidsforløp slik dette er fastlagt gjennom verbets eller verbfrasens semantikk» (s. 637). Med andre ord ser de på aksjonsarten som en semantisk og fast egenskap ved verbet. *Aspekt* er derimot en egenskap som kan forandre seg for et gitt verb, ved hjelp av f.eks. syntaktiske konstruksjoner. Inndelinga i ulike aspekt- og aksjonsartkategorier er basert på Vender (1968), Comrie (1976) og NRG.

å angi aspekt, kan nemlig ikke forekomme sammen med verb av alle aksjonsartstyper (jf. Comrie 1976: 41). I masteroppgava mi (Vindenes 2013) undersøkte jeg ved hjelp av skriftspråkskorpus hvilken aksjonsart følgeverbet i *se-o-V*-konstruksjonen oftest hadde. Av 549 treff besto 524 (95,5 %) av dem av konstruksjoner med et telisk følgeverb. Verb eller verbkonstruksjoner med telisk aksjonsart uttrykker handlinger med et bestemt mål eller en overgang, f.eks. *finne, forsvinne, bli ferdig* osv. De fem mest frekvente følgeverba var *komme* (182), *få* (162), *finne* (26), *bli* (14) og *gjøre* (12). Disse verba inngår ofte i konstruksjoner som uttrykker resultativt aspekt, f.eks. konstruksjonen «få + supinum»: *få gjort noe* (jf. NRG s. 659). *Se-o-V*-konstruksjonen har som funksjon å understreke det resultatative, og i noen tilfeller også å tillegge et resultativt aspekt:

3. Nå må jeg se og få vaska opp
4. Sjå å få styr på ungane (fra Det nynorske tekstkorpuset)

Ateliske verb brukes sjelden eller aldri som følgeverb i *se-o-V*-konstruksjonen. Eksempler på slike verb er semelfaktive verb, som kun betegner en handling uten varighet: *?se og klapp*, eller tilstander: *?se og bo i Drammen*. Likevel er det mulig å finne eksempler på aktiviteter (setning 5 under) og tilstander (setning 6) som følgeverb i *se-o-V*-konstruksjonen:

5. Vi får sjå å spare (fra Det nynorske tekstkorpuset)
6. Jeg fikk se å være snill mot mora mi (fra Leksikografisk bokmålskorpus)

Tilstander og aktiviteter er handlinger med uavgrensa varighet, og de har ikke noe klart slutt punkt. Det å spare eller å være snill innebærer ingen overgang, men sammen med hjelpeverbet *få* og *se-o-V*-konstruksjonen, kan vi tolke handlingene i setning 5 og 6 som overganger. Subjektene har altså ikke utført handlingene tidligere, men vil gjøre det nå. *Se-o-V*-konstruksjonen har i tillegg to andre funksjoner her: Den understreker for det første at setningene fungerer som direktiv eller en slags anbefaling (jf. NRG s. 531 og neste avsnitt), og den understreker eller tillegger intensjon hos subjektet. Å være snill regnes normalt som en egenskap man *har*, men i setning 6 går direktivet ut på at subjektet må *sørge for* å være snill. Det er imidlertid vanskelig å tenke seg at *se-o-V*-konstruksjonen kan kombineres med tilstander som subjektet ikke kan påvirke aktivt: *?se og het Nils!, ?se å ha rødt hår!*

Deontisk modalitet og understreking av nødvendighet

Det er kjent at *se-o-V*-konstruksjonen har en slags imperativisk funksjon. NRG sier at «Konstruksjoner med *se* + infinitiv med *å* blir brukt i utsagn som fungerer som direktiv» (s. 531), og at *se* har en klar intensjonal betydning i denne konstruksjonen. GDS (s. 1002) påpeker også at konstruksjonen har direktiv betydning. Materialet fra masteroppgava mi (Vindenes 2013) viser at *se-o-V*-konstruksjonen oftest forekom med modale hjelpeverb som *måtte*, *få* og *skulle*, men det var bare 14,2 % forekomster i imperativ. Dataene er henta fra skriftspråkskorpus, så antallet imperativer er likevel høyere enn det en kan forvente i skriftspråk ellers.² Imperativbruk er nok langt mer frekvent i talespråk enn i skriftspråk, ettersom mottakeren må være kjent (jf. Vikør 2007: 78).

Se-o-V-konstruksjonen brukes omtrent på samme måte som bøyingsformen imperativ, ettersom begge uttrykker deontisk modalitet. Deontisk modalitet handler om nødvendigheten eller muligheten av innholdet i utsagnet (*Spis maten din!*, *Vær så god og sitt ned!*), mens epistemisk modalitet handler om kunnskap eller holdning til sannhetsverdien av innholdet i et utsagn (*De koker kaffe*). *Se-o-V*-konstruksjonen kan imidlertid ikke brukes ved uttrykk av mulighet eller tillatelse, slik imperativkonstruksjoner kan:

7. ?Se og spis alt du ønsker!

Setning 8 under med det modale hjelpeverbet *få* kan enten leses som en tillatelse (8a) eller en nødvendighet (8b), men i kombinasjon med *se-o-V*-konstruksjonen (8c) kan utsagnet bare tolkes som en nødvendighet:

8. Vi får gifte oss!
a. Vi får lov til å gifte oss!
b. Vi er nødt til å gifte oss!
c. Vi får se og gifte oss!

Materialet mitt (Vindenes 2013) viser at *se-o-V*-konstruksjonen svært sjelden brukes i presens, preteritum og supinum. Dette kan tyde på at konstruksjonen har et ufullstendig paradigme. De tre verbformene presens, preteritum og supinum brukes ofte i epistemiske utsagnssetninger: *Han vasker opp*. Siden *se-o-V*-konstruksjonen uttrykker deontisk modalitet, blokkerer det for prototypisk bruk av disse verbformene:

---

² Et søk på verbet 'komme' (det mest frekvente følgeverbet i *se-o-V*-konstruksjonen, jf. Vindenes 2013) i Leksikografisk bokmålskorpus gir 4003 treff på imperativformen 'kom' (med forbehold om feiltagginger), 85 924 treff på presensformen 'kommer', og 50134 treff på infinitivformen 'komme'. Søkedato: 27.11.13.

9. ?Han ser og vasker opp/?Han ser å vaske opp
10. ?Hun så og kom seg ut

Her ser vi altså at de semantiske egenskapene ved konstruksjonen begrenser bøyingsparadigme for konstruksjonen. Det er imidlertid ikke umulig å bruke presens, preteritum og supinum med deontisk modalitet (jf. NRG s. 627), og i slike tilfeller vil det ikke være pragmatisk unaturlig å bruke *se-o-V*-konstruksjonen:

11. Hvis ikke du ser og skjerper deg [...] (henta fra nettsida ung.no)
12. skulle sett å [sic] kommet i gang jeg også (henta fra forum.baby verden.no)

Konklusjon

Funksjonen til *se-o-V*-konstruksjonen er blant annet å uttrykke resultativt aspekt, intensjonalitet og deontisk modalitet. Konstruksjonen tar i regelen teliske følgeverb, og forekommer sjelden med følgeverb med atelisk aksjonsart, som *bo* eller *nyse*. Det kommer av at *se-o-V*-konstruksjonen framhever et resultativt aspekt, som forutsetter at verbalhandlingen har et slutt punkt eller en overgang som kan framheves. Konstruksjonen kan aldri brukes med epistemisk modalitet, og den understreker alltid nødvendigheten av at ei handling blir utført (*se og skjerp deg!*), ikke tillatelse til å utføre handlinga (?*se og spis alt du ønsker*). Bøyingsparadigmet til *se-o-V*-konstruksjonen ser ut til å begrenses av semantikken: Konstruksjonen brukes mest i infinitiv etter modale hjelpeverb og i imperativ, og den kan brukes i presens, preteritum og supinum, men bare med deontisk betydning: *du ser og rydder opp nå!*.

Referanser

- Comrie, Bernard (1976): *Aspect : An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Andresen, Rolf Theil (1995): «Norwegian *og* and *å* – a Cognitive View», *Nordic Journal of Linguistics* 18: 201–218.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo (1997): *Norsk referansegrammatikk*, Oslo: Universitetsforlaget.
- GDS = Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011)

- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det Danske Sprog, Bind II: Syntaktiske og semantiske helheder*, København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Hesse, Andrea (2009): *Zur Grammatikalisierung der Pseudo-koordination im Norwegischen und in den anderen skandinavischen Sprachen*, Tübingen: A. Francke Verlag.
- Johannessen, Janne Bondi (1998): *Coordination*, New York, Oxford: Oxford University Press.
- Leksikografisk bokmålskorpus. ILN, Universitetet i Oslo. URL: <<http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/lbk/index.html>>. Sist søkt 27.11.13.
- Lørdrup, Helge (2002): «The Syntactic Structures of Norwegian Pseudo coordinations». *Studia Linguistica* 56: 121–143.
- Nielsen, Peter Juul (2011): *Kongruenskonstruktion i dansk: En syntaktisk analyse af indhold og udtryk*, Oslo: Novus forlag.
- NRG = Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo Tonne, Ingebjørg (2001): *Progressives in Norwegian and the Theory of Aspectuality*, Oslo: Unipub forlag.
- Vannebo, Kjell Ivar (1969): *Aksjonsart i norsk: Ein syntaktisk funksjonsanalyse*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Vannebo, Kjell Ivar (2003): «Ta og ro deg ned noen hakk. Pseudokoordinering med *ta* i et grammatikaliseringsperspektiv». I Faarlund, Jan Terje (red.) *Språk i endring: Indre norsk språkhistorie*, Oslo: Novus forlag: 255–278.
- Vendler, Zeno (1968): *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Vikør, Lars (2007): *Språkplanlegging: Prinsipp og praksis*, Oslo: Novus.
- Vindenes, Urd (2013): *Se å få deg et liv! En korpusbasert analyse av se-o-V-konstruksjonen i norsk*. Upublisert masteroppgave, Institutt for lingvistiske og nordiske studier. URL: <<http://urn.nb.no/URN:NBN:no-38860>>.
- Western, August (1921): *Norsk Riksmåls-grammatikk*, Kristiania: H. Aschehoug & Co.

Ladde ord om folk og språk

Innholdsorda i språket – det vil si de fleste substantiv, verb, adjektiv og adverb – har både *grunnbetydning* og *bibetydning*. Den bibetydningen ord har, kan – nettopp ved at bibetydningen stadig aktiviseres gjennom bruk – forsterkes over tid. Dermed kan ord etter hvert bli ubrukelige, og må skiftes ut. Slik er *fattigkasse* via *trygdekontor* blitt *NAV-kontor*. At nå også NAV er i ferd med å bli belasta, viser verbnyddanninga *å nave*. Våre holdninger er knytta til våre erfaringer, og hvilke ord vi velger å bruke, er bestemt av våre holdninger og oppfatninger, som i sin tur framgår av orda vi bruker. Dermed kan de også forme andres holdninger og oppfatninger. Stereotypier blir en del av vårt språklige fellesskap.

For fem år sia skreiv jeg en kronikk om «Belastende ord» (VG 22.06.2008, s. 41). Østlandssendingen hadde da lagd ei liste over ord som en blei frarådd å bruke fordi de kunne virke stigmatiserende. Det dreide seg særlig om ord brukt om folk som bor i Norge, men som ikke har etnisk norsk bakgrunn. I denne «Svartelista» (<http://www.nrk.no/ostlandssendingen/svartelista---begrepoversikt-1.1659398> [lesedato 18.09.2013]) var *asylsøker*, *etnisk minoritet*, *fler- og tokulturell*, *flyktning*, *majoritet*, *minoritet* og *minoritetsbakgrunn*, *muslimer*, *norsk-pakistansk*, *norsk-vietnamesisk* og *tospråklig* det som blei kalt greie begrep. Begrep en burde være varsom med, var *eksotisk*, *innvandrere*, *ikke-vestlig* (*innvandrere*), *mørkhuda*, *svart*, *hvit*, *brun* (om mennesker), *norsk statsborger*, *utlending* og *2. generasjon*. Begrep som ifølge «Svartelista» ikke burde brukes, var *farga/fargerik*, *fremmedfrykt*, *fremmedkulturell*, *fremmedfiendtlig*, *fremmedspråklig*, *etnisk opprinnelse*, *muslimsk utseende*, *utenlandsk bakgrunn eller opprinnelse*, *utenlandsk utseende* og *våre nye landsmenn*.

Ordet *neger* var ikke nevnt i «Svartelista». Språkrådet skriver imidlertid at *neger* «er på veg ut av språket som eit nøytralt ord, sjølv om somme nok framleis brukar det slik. Språkrådet må rå folk til å tenkja seg om før dei nyttar slike sensitive ord. Det er dårleg folkeskikk å kalla folk med eit ord dei ikkje liker, same kva 'vi andre' måtte meine om innhaldet i ordet» (http://www.sprakradet.no/nb-NO/Sprakhjelp/Raad/Sensitive_ord/ [lesedato 18.09.2013]). Språkrådet vil ikke gjøre språket «politisk korrekt» ved å sette ord på indeks, blant anna fordi det lett kan føre «til meiningsspress og hykleri og til at orda lever vidare med eit tvtvydig uoffisielt 'forbods'-stempel» (ibid.).

I 2008 var det gjennom media også et sterkt påtrykk for å bytte ut ordet *sigøyner* med *romfolk*. Språkrådet skriver:

Også ord som «sigøyner» og «tater» er gamle i språket, men dei skil seg frå «neger» ved at dei er nemningar på folkegrupper som har sit eige språk og sin eigen kultur, og som i tillegg har status som nasjonale minoritetar i Norge. Her er det òg delte meiningar om orda, og fleire av dei store media har gått over til å nytte «rom» og «romfolk» om sigøynerane (ibid.).

En hensikt med å bytte ut *sigøyner* med *romfolk* var å heve statusen til befolkningsgruppa, sia sigøyner var blitt så belasta med negative bibetydninger. Samtidig fikk det norske sigøyner-/rom-miljøet negativ oppmerksomhet i media på grunn av kriminalitet og intern fraksjonsstrid. Min nysgjerrighet i 2008 dreide seg da blant anna om hvordan det går med bibetydningene knytta til betegnelsen *romfolk*. Påvirkes ords betydning av brukssammenhengen? Begynner en på helt ny frisk med en ny betegnelse, eller følger de gamle bibetydningene med som nissen på lasset?

Om *same* skriver Språkrådet at ordet har «kunnet erstatte mer belastede ord fordi samene etter hvert har fått forbedret sine vilkår» (<http://www.sprakradet.no/Toppmeny/Aktuelt/God-debatt-pa-sprakkafe-omsensitive-ord> [lesedato 18.09.2013]).

Ordassosiasjonstester kan til dels avdekke hvilke bibetydninger – og stereotypier – som er integrert i ord vi bruker. Jeg har gjennomført to slike tester, som jeg her vil sammenlikne – for også å se om det kan spores ei endring i betydning over tid. Testene er avgrensa, enkle og upretensjose. Utvalget av testpersoner er ikke representativt, og materialet er lite. Testene er nærmest pedagogiske øvelser.

Blant deltakerne på et profesjonsetisk seminar om ytringsfrihet ved Høgskolen i Oslo presenterte jeg i 2008 13 mer eller mindre sensitive ord. Deltakerne blei bedt om å skrive ned det første ordet de kom på for hvert av dem. Jeg fikk inn 17 utfylte skjemaer. Mange noterte flere assosiasjoner til hvert presentert ord, slik at materialet for hvert ord romma flere enn 17 assosierte ord. Noen av orda var henta fra Østlandssendingens liste over ord en skulle være forsiktig med å bruke, men også andre ord var med i testen.

Trass i at materialet var lite, ga det grunnlag for noen interessante observasjoner, sia stereotypier jo nettopp etableres av assosiasjonene som er knytta til ord – ords bibetydninger. Orda fra 2008 blei gjentatt i en liknende test for 62 studenter ved Høgskolen i Oslo og Akershus høsten 2013. De utvalgte orda kan altså sammenliknes i et fem års perspektiv. I

tillegg la jeg i 2013 inn 11 ord til, noen knytta til språk. 46 av studentene var kvinner, 16 var menn. Instruksen i 2013 var at hver student som deltok, skulle skrive ned ord de umiddelbart kom på for hvert ord jeg leste opp. Jeg leste opp et nytt ord hvert minutt. Det innebar at noen studenter assosierte ganske mye til enkelte ord. Slik sett blei materialet nokså omfattende. I denne presentasjonen har jeg derfor avgrensa meg til å ta med bare det første ordet hver student kom på for hvert av orda jeg leste opp. Den første assosiasjonen testpersonene kom på for hvert ord, vil jeg også oppfatte som den mest interessante. I 2013-materialet som her er analysert, kan det altså teoretisk finnes opptil 62 responsord for hvert stimulusord.

I 2008-materialet tok jeg med alle assosiasjonene sia testpersonene var så få. De testpersonene var imidlertid blitt instruert om å notere bare én assosiasjon for hvert ord som blei lest opp. Opplesningen var hurtigere i 2008 enn i 2013.

For de orda som var felles i 2008- og 2013-materialet, bringer jeg først assosiasjonene fra 2008, deretter de fra 2013. Jeg nevner de vanligste og mest interessante assosiasjonene – ikke alle. Orda blir presentert i alfabetisk rekkefølge. Assosiasjoner nevnt av flere testpersoner har antall registreringer i parentes.

Amerikaner

var i 2008 forbundet med *Bush* (2), *overflatisk*, *verdens hersker*, *stor bil*, *hamburgerspisende* og *overvektig mann*, *enkel*, *breial*, *selvbevisst* og *pom-pøs*. *Kortspill* og *cowboyhatt* var også nevnt. Positive assosiasjoner var *autonomi*, *frihet* og *jovial*, men de negative dominerte.

I 2013 assosierte 3 til *Bush*, ingen til *Obama*. Ellers dominerte *USA* (19), *hamburger* (5) og *tjukk* (3). *McDonalds*, *mat*, *engelsk*, *rik*, *utlending*, *feit* og *flagg* hadde to registreringer hver. Mange assosierte i retning av matkultur. Helhetsinntrykket er at assosiasjonene i 2013 var nøytrale.

Asylsøker

er ifølge «Svartelista» greit. Det var ikke med i 2008-materialet. I 2013 assosierte flest til *utlending* (16), *flyktning* (7) og *innvandrere* (6). *Fattig*, *mottak*, *mørkhuda*, *mørk*, *farga*, *krig* og *Afrika* og *Asia* hadde to registreringer hver. Noen assosierte til opprinnelsesland. *Farlig*, *ventetid*, *FRP*, *trist* og *byrde* var nevnt, men nøytrale assosiasjoner dominerte.

Biskop

framkalte i 2008 assosiasjonene *strenghet* (2) og *kirke* (2). Andre var *fordom*, *kontroll*, *makt*, *dumming*, *homofili* og *hvit mann*. Av positive assosiasjoner var *tradisjon* og *høytid* nevnt.

I 2013 dominerte *prest* (18), *kirke* (14), *kristen* (4) *kristendom* (3) og *religion* (3). *Kvinne*, *leder* og *pave* hadde to registreringer hver. *Snurt* og *gammeldags* var de eneste negativt ladde assosiasjonene som blei nevnt.

Bokmål

var ikke med i 2008. I 2013 framkalte ordet assosiasjonene *nynorsk* (4), *norsk* (13), *skriftspråk* (5), *språk* (4), *Norge* (4), *Oslo* (3) og *ordbok* (2). Assosiasjonen til *nynorsk* spiller på motsetning. De andre viser bokmålens status som nøytralt og umarkert.

Dialekt

var heller ikke med i 2008, men framkalte i 2013 assosiasjonene *språk* (5), *nynorsk* (5), *Bergen* (4), *trøndersk* (4), *talemål* (3), *landet* (3), *landsdel* (2), *Norge* (2), *nordnorsk* (2) og *bygda* (2). *Isolerende*, *eksotisk*, *sjarm*, *skarring* og *dalom* blei nevnt, men stort sett var assosiasjonsorda nøytrale. Mange nevnte spesifikke landsdeler.

Fargerikt fellesskap

mangla i 2008. *Fargerikt* bør unngås ifølge «Svartelista». I 2013 hadde assosiasjonene *mangfold* (5), *multikulturell* (3), *regnbue* (3), *flerkulturell* (3), *kultur mangfold* (3), *utlending* (3), *kultur* (2), *barn av regnbuen* (2) og *Norge* (2) flere enn ei registrering. *Fint*, *kjærlighet*, *integrering*, *idyllisk*, *inkludering*, *globalisering*, *mennesker*, *fellesskap*, *blanding*, *homofili* og *samhold* blei nevnt som positivt ladde assosiasjoner. Mindre positive var *floskel* og *klisjé*.

Flerkulturell

er greitt ifølge «Svartelista». Ordet blei i 2008 kalt både *honnørord*, *avisord*, *begrepskonstruksjon av akademisk art* og *krampaktig mangfold*. Med motsatt fortegn blei *fargerik*, *dans*, *mangfold* og *ressurs* nevnt.

I 2013 dominerte nøytrale assosiasjoner: *ulik bakgrunn* (4), *fargerikt* (3), *Norge* (3), *Oslo* (2), *utlending* (2), *masse kulturer* (2), *mangfold* (2), *blanding* (2), *utenlandsk* (2), *London* (2) og *innvandrere* (2).

Fremmedspråklig

advarer «Svartelista» mot. Ordet var ikke med i 2008. I 2013 hadde assosiasjonene *utlending* (11), *utenlandsk* (8), *innvandrere* (5), *flerspråklig* (4), *dårlig i norsk* (3), *utlandet* (3), *ukjent* (3), *uforståelig* (2), *språk* (2) og *snakker annerledes* (2) flere enn ei registrering. *Isolert*, *kebabnorsk*, *burka* og *utfordrende* har nok overveiende negative bibetydninger, mens *nytt* og *spennende* konnoterer positivt.

Hvit

brukt om mennesker mener Østlandssendingen en skal være varsom med. Ordet var ikke med i 2008-testen. I 2013 dominerte assosiasjonene *snø* (11), *svart* (10), *farge* (7), *reint* (4), *ark* (3), *norsk* (2), *mjolk* (2) og *fargeløs* (2). Enkeltregistreringer knytta til mennesker var *nordisk*, *Europa*, *cowboy*, *Vesten*, *vestlig*, *etnosentrisk*, *nordmann*, *Holmenkollen*, *koloniherre* og *rasisme*. For 12 av 62 respondenter var førsteassosiasjonen knytta til mennesker. Det er ikke mange, men at det var så mange, kan kanskje forklares ut ifra konteksten, sia de fleste orda i testen åpenbart var knytta til det flerkulturelle Norge.

Imam

blei – i likhet med *biskop* – i 2008 assosiert med kontroll og fordommer. *Prest* (4), *religiøs leder* (3), *klok leder*, *langt skjegg*, *moské* og *Grønland* blei også nevnt.

I 2013 hadde *islam* (14), *muslim* (9), *moské* (7), *utenlandsk* (3), *muslimsk prest* (3), *prest* (2), *religion* (2), *troende* (2) og *skjegg* (2) flere enn ei registrering. Assosiasjonene var nøytrale; bare *høgreekstrem* var negativt ladd.

Innvandrere

er et ord en bør være varsom med ifølge «Svartelista». Ordet var ikke med i 2008. Dominerende assosiasjoner i 2013 var *utlending* (16), *utenlandsk* (6), *flyktning* (4), *mørkhuda* (3), *asyl* (3), *ny i landet* (2) og *innflytter* (2). Positive enkeltassosiasjoner var *åpent*, *integrering*, *velkommen* og *nye landsmenn*. Negative var *gebrokkent*, *ulykkelig*, *kritikk*, *vansker*, *utestengt*, *pakkis* og *fattig*. En del assosierte nøytralt til vanlige opprinnelsesland.

Kristen

blei i 2008 assosiert med *troende* (2), *religiøs* (2) og *kirke* (2). *Dum*, *prektig* og *trangsynt* blei nevnt som negative assosiasjoner; *verdier* og *tradisjoner* blei nevnt som positive.

I 2013 dominerte assosiasjonene *Jesus* (7), *Gud* (7), *kors* (6), *kirke* (5), *troende* (4), *religion* (3), *norsk* (3), *bibel* (2), *gammeldags* (2) og *tru* (2). *Sjølgod* og *konservativ* var negative enkeltassosiasjoner; *snill* og (kanskje) *det riktige* var positive. De andre var nøytrale.

Mullah

framkalte i 2008 assosiasjonene *Krekar* (8), *skjegg* (2), *prest* (2), *muslim*, *leder*, *moské*, *religiøs mann* og *demon*. En skreiv at *mullah* var «mer negativt enn imam». Ingen klart positive assosiasjoner blei notert.

Hele 38 av de 62 førsteassosiasjonene i 2013 var *Krekar*. Ellers assosierte fire til *skjegg* og to til *islam*. Som enkeltassosiasjoner forekom *turban*, *terrorist*, *gris*, *sjef*, *kriminell* og *fanatisme*. Enkeltassosiasjonen *gravplass* kan tyde på at respondenten kan ha oppfatta opplesningen av ordet som «mulda».

Muslim

heller ikke til *muslim*, som ifølge «Svartelista» er greit, var det kopla positive assosiasjoner i 2008-testen. Flere nevnte *religiøs* og *troende* (4). Andre assosiasjoner var *Islam*, *Muhammed*, *bønn*, *moské*, *hijab*, *slør*, *strenghet*, *kvinneundertrykking*, *fundamentalisme*, *selvmordsbomber*, *trussel*, *lavkirkelig* og *mørkt*.

I 2013 hadde assosiasjonene *islam* (11), *religion* (8), *allah* (5), *Midt-østen* (4), *nyreligiøs* (4), *hijab* (2), *troende* (2), *koranen* (2), *svinekjøtt* (2) og *innvandrere* (2) flere enn ei registrering. *Halal* og *kebab* var enkeltassosiasjoner knytta til mat. Negative enkeltassosiasjoner var *kvinnesyn*, *krig*, *dårlig rykte* og *hjernevask*. Noen assosierte geografisk: *pakistaner*, *Grønland*, *ørken* og *Larvik*.

Neger

var ikke med i 2008-testen. I 2013 var assosiasjonene *svart* (11), *mørk-huda* (10), *Afrika* (7), *afrikaner* (5), *afroamerikaner* (3), *mørk* (3), *rasisme* (2), *fyord* (2), *diskriminering* (2) og *slave* (2) vanligst. Interessante enkeltassosiasjoner er *rap*, *nei*, *nedverdiggende*, *dans*, *upassende*, *jungel* og *reiselitteratur*. Få lar seg plassere i dimensjonen negativ–positiv: *negerdukke*, *svarting* og *vakker*.

Nordmann

blei ikke høgt verdsatt i 2008: *selvgod* (3), *stygt kledd*, *nisselue*, *dum*, *Peer Gynt* og *individualist*. Motsatt fortegn hadde *skitur*, *romantisk bilde*, *staut*, *fjell* og *en av oss*.

I 2013 var de vanligste assosiasjonene *ski* (13), *Norge* (4), *hvit* (4), *norsk* (4), *brunost* (3), *17. mai* (3), *flagg* (2) og *nordmann* (2). Stereotypiene lever også i enkeltassosiasjoner: *Lars Monsen*, *Kvikk-Lunsj*, *Mellom bakkar* og *berg*, *skitur*, *ryggsekk*, *ostehovel*, *fjelltur*, *matpakke*, *lusekofte*, *ullgenser*, *fjord* og *Bjørn Dæhlie*. Noen assosierte til karakterdrag og identitet: *patriotisme*, *egen*, *stolthet*, *tilbakeholden*, *meg*, *traust*, *vi*, *Ola*, *skylapper*, *nisselue*, *bleik* og *inneslutta*.

Nynorsk

var ikke med i 2008. De vanligste assosiasjonene i 2013-testen var *Ivar Aasen* (13), *sidemål* (6), *dialekt* (4), *skole* (4), *vanskelig* (3), *skriftspråk* (3),

Vestlandet (2), *bokmål* (2), *kjedelig* (2), *unødvendig* (2) og *språk* (2). Negative enkeltassosiasjoner var *blææ*, *på veg ut*, *unødvendig*, *æsj*, *ulesbart* og *få det vekk*; et par positive forekom blant de kvinnelige respondentene: *sjarm* og *vakkert*.

Pakistaner

blei i 2008 vesentlig assosiert med yrke, mat og bolig: *drosje* (2), *kebab* (2), *frukthandel*, *nye reportere i TV*, *butikk* og *Grønland*. Positive assosiasjoner var *nye landsmenn* og *familiekjær*. Negative var *pakkis* (2), *underslag drosje*, *fattigdom* og *pågående menn*.

De vanligste assosiasjonene i 2013 var *Pakistan* (12), *kebab* (4), *innvandrere* (4), *utlending* (3), *pakkis* (2), *krydra mat* (2), *landsby* (2), *BMW* (2) og *nasjonalitet* (2). Negative enkeltassosiasjoner var *luring*, *konflikt*, *jallaspråk* og *kebabnorsk*; positive var *eksotisk*, *hardtarbeidende* og *schpaa*. Ellers forekom *grønnsakhandler*, *Tertitten borettslag*, *musikk* og *Abid Raja*. Et par av de kvinnelige respondentene assosierte til klær: *hvit frakk* og *kostyme*.

Rasisme

blei i 2008-testen assosiert med *diskriminering* (3), *intoleranse* (2), *Fremskrittspartiet* (2), *forskjellsbehandling*, *fordomsfull*, *nasjonalisme*, *nettblogging*, *galt*, *stygt* og *fy*. Ingen nevnte at rasisme er forskjellsbehandling på grunn av rase. Det illustrerer at ordets betydningsinnhold kan være i endring til en mer utvida bruk.

I 2013 hadde assosiasjonene *diskriminering* (3), *hat* (3), *urettferdig* (2), *vondt* (2), *SOS-rasisme* (2), *bedre enn andre* (2), *dårlig* (2), *forferdelig* (2), *mobbing* (2) og *nazisme* (2) flere enn ei registrering. Her var det stor spredning i assosiasjonene. En del assosierte til årsaker til og virkning av rasisme: *hudfarge*, *undertrykking*, *mørkhuda*, *svart*, *dømmende*, *fordommer*, *fremmedhat*, *andre verdier*, *utestenging*, *uvitenhet* og *fremmedfrykt*. Assosiasjonene *grusomt*, *ikke bra*, *følt*, *harry*, *urett*, *farlig* og *uakseptabelt* var karakteriserende. *Vigrid*, *Anders Behring Breivik*, *høgreekstrem*, *skinheads*, *Benjamin* og *Holmlia-drapet* blei også nevnt.

Romfolk

hadde i 2008 assosiasjonene *sigøyner* (8), *reisende* (3), *nomade*, *Mercedes*, *camping*, *tater*, *kniv*, *kriminalitet*, *mafia* og *stigmatisert*. Ingen assosiasjoner var klart positive.

I 2013 dominerte assosiasjonene *tigger* (9), *sigøyner* (7), *tigging* (6), *Sognsvatn* (4), *skaut* (3), *Oslo* (2), *telt* (2) og *Romania* (2). Assosiasjonene viser at bibetydningene er endra fra 2008. Riktig nok forbandt enkelte respondenter *romfolk* med *kriminalitet* (*stjeling*, *skummel* og *tjuveri*), men

flere assosierte til nød: *illeluktende, stinker, skitten, utstøtt, fattig, kulde, søppel, skog, panteflasker, uteligger, park og uhygienisk.*

Same

aktiviserte i 2008 mange stereotypier: *rein og reinsdyr (5), samedrakt (4), joik (2), kofte, skaller, snøskuter, Finnmark og Samiid Ædnan. Eksotisk, musikk og urfolk* blei nevnt som positive assosiasjoner. Negative: *underdanig og føler seg undertrykt.*

Tendensen var lik i 2013: *kofte (13), reinsdyr (12), urfolk (6), Nord-Norge (5), joik (5), Finnmark (5), minoritet (2) og fargerik (2).*

Sigøyer

hadde i 2008-testen mange av de samme assosiasjonene som *romfolk: reisende (4), nomade, Mercedes, camping, kniv og kriminalitet.* I tillegg blei *romfolket, Romani-folk, vandrende folk, indere i Norge, fiolinmusiker, teltleir og smykker* nevnt. Mer negative var *tyv (2), uryddig, rot, arbeidsløshet, tigger og ulærd.* Klart positive var *frihet og fargerikt.*

I 2013 hadde *romfolk (7), flagrende skjørt (5), reisende (5), fargerik (3), musikk (3), telt (2), tigging (2), tigger (2), rumener (2), vandrer (2), Esmeralda (2) og husvogn (2)* flere enn ei registrering. Enkeltassosiasjoner til leve- og væremåte var framtreddende: *høglydt, rastløs, løgn, dans, tater, hest og vogn, omstreifende, klirring, jalla, tjuv, spådom, sirkus, rotløs og gryte.* Ën nevnte *blåsvart hår.*

Somalier

var ikke med i 2008-testen. I 2013 dominerte assosiasjonene *Afrika (6), krig (4), mørkhuda (4), afrikaner (3), flyktning (3), svart (3), mørk (3), pirat (2), hijab (2), god i fotball (2), Somalia (2), neger (2) og nasjonalitet (2).* *Voldelig, farlig, voldtekt, dårlig rykte, kapring, overfall og kriminell* var negative enkeltassosiasjoner knytta til kriminalitet.

Utenlandsk opprinnelse

bør ikke brukes ifølge «Svartelista». Uttrykket var ikke med i 2008-testen. I 2013 hadde *innvandrere (9), utlending (7), ikke norsk (4), etnisitet (4), norsk med utenlandsk utseende (2), eksotisk (2), nyhetssaker (2), kriminell (2), annen kultur (2), fremmed (2), innflytter (2) og nordmann (2)* flere enn ei registrering. Noen interessante enkeltobservasjoner var *verden, fra u-land, barn, meg, mørk, internasjonal, motgang, verdenskartet, negativt, mørkhuda, fordommer, forhåndsdom, skjema og dansk.*

Denne upretensjose ordtesten ser ut til å støtte en antakelse om at ords bibetydninger formes av sammenhengen de brukes i. Mange av orda i testen var klart prega av omtale i nyhetsmediene. I materialet had-

de bibetydningene til *romfolk* endra seg mest fra 2008 til 2013. Ved gjennomgang av materialet fra 2008 og 2013 får jeg inntrykk av at 2008-respondentene forholdt seg mer karakteriserende enn 2013-respondentene, som forholdt seg mer definerende. For de siste virka det viktig å assosiere til termer som forklarte eller beskrev stimulusordet. Hvis dette stemmer, kan det henge sammen med at de som studenter er opptatt av å forstå og forklare. Dermed ble assosiasjonene nøytrale. Det kan også hende at begrepa som inngikk i testen, ikke brukes veldig stigmatiserende og fordomsfullt i 2013, og det kan i tilfelle sies å være et politisk gledelig funn. Et funn som kunne undersøkes i et større materiale, er en tendens jeg synes å ha registrert, til at kvinnelige respondenter i større grad enn mannlige assosierte til klær ved de menneskebetegnende orda som inngikk i testen.

Om forskningsfunna ovafor ikke er oppsiktsvekkende og banebrytende, kan slike ordtester pedagogisk fungere godt som bevisstgjøring om hvordan ord får betydning. En slik test kan gjennomføres hvert år med nye studentkull, og studentene kan i gruppearbeid sjøl analysere og sammenlikne materialet ved å få tilgang til matrisene.

Varemerke og språk

Definisjonar

Utgangspunktet for denne artikkelen er eit stykke i *Språknytt* nr. 1-2012 av Solrun Dolva, seksjonssjef i Patentstyret, om varemerke som økonomisk og juridisk fenomen. Her skal eg skrive om varemerke som språk. Det første som da kan høve, er å sjå korleis ordbøkene definerer ordet. Eg siterer tre av dei fire fremste definisjonsordbøkene for norsk språk (*Norsk Ordbok* har enno ikkje behandla ordet):

Norsk Riksmålsordbok (1957): forretningsv., (registrert) merke anbragt på vare ell. vareinnpakning for å beskytte den mot forveksling ell. efterligning

Bokmålsordboka (2005): symbol som benyttes som gjenkjenningstegn på en vare el. tjeneste (vanligvis beskyttet ved offisiell registrering)

Nynorskordboka (2006): rettsleg verna merke (I,3), namn, emblem på ei vare (teneste) som skil henne ut frå andre liknande varer (tenester). («Merke I,3» er definert slik: «(vare)slag, sort, fabrikkat».)

Dolva definerer omgrepet slik: «Et varemerke er et særpreget kjennetegn for varer og tjenester.» Ho utdjuar vidare: «Hensikten med varemerker er å garantere produktenes kommersielle opprinnelse. ... I tillegg kan varemerket ha en image-assosierende funksjon: Drikk du VOSS vann, slukker du ikke bare tørsten, men viser samtidig at du har penger og lever sunt.» Varemerke er altså viktig ikkje minst i reklame.

Varemerke kan vere alle slags symbol, ikkje nødvendigvis språklege. Varemerkelova (Lov om beskyttelse av varemerker), som i si noverande form stammar frå 2010, definerer omgrepet slik i § 2:

Et varemerke kan bestå av alle slags tegn som er egnet til å skille en virksomhets varer eller tjenester fra andres, for eksempel ord og ordforbindelser, herunder slagord, navn, bokstaver, tall, figurer og avbildninger, eller en vares form, utstyr eller emballasje.

Men her skal eg berre vere opptatt av *ord* nytta som varemerke, såkalla *ordmerke*. Før eg går vidare med det, skal eg òg sitere definisjonane av *merke* *vare*, som eg synest blir noko uklart behandla av Dolva. Ho skriv at merkevara er «det avtrykket eller den følelsen merkeieieren ønsker skal sitte igjen hos forbrukerne når de ser varemerket». Som døme nemner

ho VOLVO, som er varemerket, mens «kvalitet, trygghet og miljøvennlig» er merkevara, og NIKE, der merkevara er «å forbedre folks liv gjennom idrett og trening»; jf. òg setninga om «VOSS vann» ovanfor. Dei største ordbøkene våre definerer derimot *merkevare* slik:

Norsk Riksmålsordbok, supplementet (1995): forretningsv., vare som selges på større markedsområder, med ensartet kvalitet og innpakning, i standard-mengde og under et bestemt navn

Bokmålsordboka: vare (1) som blir solgt i standard kvalitet og mengde, i standard pakning og under et fast navn på større markedsområder. (Vare (1) blir definert slik: «ting, produkt til å handle (2) med». Og «handle (2)», for å vere fullstendig: «drive handel».)

Nynorskordboka: vare som blir seld under eit registrert varemerke og i einsarta pakningar.

Norsk Ordbok, band 7 (2008): vare som blir seld i standard kvalitet og mengd, i einsarta pakningar og under eit registrert varemerke.

Det er altså eit ganske stort sprik mellom den forståinga av omgrepet som Dolva, og dermed rimelegvis fagmiljøet ho er ein del av, legg til grunn, og den allmennspråklege som ordbøkene baserer seg på, og som dei fleste av oss nok assosierer ordet med. Ei vare er eit konkret produkt, ikkje eit «avtrykk» eller ein «følelse».

Monopol?

Dolva skriv om «monopol» eller «enerett» på ord, men utan å gjere klart kva som eigentleg ligg i dette, sjølv om ho drøftar kor langt ein slik einerett strekker seg konkurrentar imellom. Ei rimeleg tolking er at eineretten gjeld kommersiell utnytting av merket, med andre ord at ein konkurrent på den kommersielle marknaden ikkje kan ta opp ordet (merket) for å bruke det (eller noko som liknar for mykje) på sine egne produkt.

Men ein kan tolke det vidare, og da blir det straks meir betenkeleg, nemleg slik at «eineretten» også skal gjelde bruken av ordet i allmenn språkbruk. Det viktige poenget er da å hindre at varemerke i språkbruken og i folks oppfatning skal lausrivast frå produsenten, og bli nytta om vareslaget uansett produsent. Det er rett nok svært vanskeleg å sette opp reglar som kan handhevast her. Prinsipielt kunne ein produsent ønskje å hindre andres bruk av ordet i det heile. I praksis skjer vel ikkje dette, alle produsentar vil vel at folk skal snakke om produkta deira. Meir realitetsnær er ei tolking der produsenten ønskjer styring med *korleis* ordet blir brukt, kva det skal tyde i vanleg språkbruk. Det er her den vanskelege gråsona ligg, og det er her einerettstanken blir problematisk.

Lova handlar mest om kommersiell og næringsretta bruk av varemerka. I § 4, «Varemerkerettens innhold», blir det sett opp kriterium for uakseptabel bruk av varemerket (uakseptabel utan løyve frå rettshavaren). «Som bruk anses blant annet:», står det, og så følgjer fire punkt som alle gjeld kommersiell bruk: «å sette merket på varer eller deres emballasje», «å bruke tegnet på forretningspapirer og i reklame» osv. Men så står det til slutt i paragrafen: «Også muntlig bruk av tegnet anses som bruk». Denne setninga ser jo skummel ut når ho står utan presisering. Heilt bokstaveleg kan ho i denne konteksten tolkast som ei innskrenking i ytringsfridommen.

Elles seier ikkje lova så mykje om dei ikkje-kommersielle aspekta, men § 11 kjem i nærleiken. Den handlar om attgjeving av varemerke i lærebøker o.l.:

Ved utgivelse av leksikon, håndbok, lærebok eller lignende skrift av faglig innhold har skriftets forfatter, hovedredaktør, utgiver og forlegger plikt til, etter krav fra innehaveren av et registrert varemerke, å sørge for at merket ikke blir gjengitt uten at det samtidig fremgår at det er beskyttet ved registrering.

Hvis et krav etter første ledd som er fremsatt i rimelig tid ikke blir etterkommet, kan det kreves at den som kravet ble rettet til, skal bekoste en rettelse offentliggjort på den måte og i det omfang som finnes rimelig.

Krav etter første ledd anses alltid etterkommet hvis varemerket gjengis sammen med symbolet ® på en tydelig måte.

Truleg meiner lovgjevaren at «leksikon» også omfattar ordbøker, enda det ikkje står med reine ord (det er i alle fall «lignende skrift av faglig innhold»). Den sida av saka kjem eg tilbake til nedanfor.

Ulike typar: Gruppering

Det finst fleire typar av ordmerke. Eg nemner tre typar, utan å påstå at denne oppstillinga er uttømmande:

- 1) Namn på bedrift som har eit heilt spekter av produkt, som *Freia*, *Gilde*, *Tine*. Dei har klar karakter av å vere proprium (særnamn), og er vel uproblematisk i denne samanhengen.
- 2) Namn på bedrift som konsentrerer seg om eitt produkt eller ein spesifikk produkttype. Da kan namnet brukast både om bedrifta og om produktet, t.d. *Coca-Cola*; produktet kan òg vere ei teneste, t.d. *Google*.
- 3) Namn på produktet i seg sjølv (*solo*, *walkman*). Innanfor denne

typen har vi to «undertypar»:

- 3a) *Eksisterande ord eller namn* som ei bedrift tar i bruk som varemerke.
- 3b) *Nylaga ord* (eller namn), ofte engelske, som får spreing i allmenn språkbruk som nemning for nye omgrep.

Konfliktar om ordmerke

Det er type 2 og særleg type 3 ovanfor som skaper problem og konfliktar, fordi namnet, om det glir inn i språkbruken, kan overførast på tilsvarende produkt av andre produsentar, slik at det blir ei generell nemning på ein bestemt type varer. Da blir namnet *appellativisert*, dvs. at det mistar særnamn-karakteren og går over til å bli eit vanleg substantiv (sammamn eller appellativ). Folk vil da bruke det om vara utan tanke på kven produsenten er; for folk flest er det jo produktet som er viktig og ikkje produsenten. I bransjen seier dei da at det blir «degenerert»: «når varemerket blir synonymt med varen, sier vi at det blir degenerert, og varen mister markedsverdi», skriv Dolva. Dette ønskjer produsenten sjølv sagt å unngå. Dermed kan det bli konflikt mellom den opphavlege vareprodusenten og språksamfunnet, eller med sjølve språket, om ein vil.

Den mest kinkige typen er truleg dei nykonstruerte ordmerka (3b), og vi kan vel tolke varemerkelova slik at det er denne typen § 11 egentleg handlar om. Google er eit eksempel Dolva nemner for å illustrere desse problema. Ho vil ikkje bruke verbet *google* fordi det ville bidra til «degenereringa» av varemerket, men denne degenereringa har nok for lengst skjedd, for dette verbet bruker alle andre. I Sverige prøvde Google å påverke det svenske Språkrådets definisjon av *ogooglebar*. Det var ikkje bruken av ordet i seg sjølv som var viktig, men at definisjonen skulle innehalde ein eksplisitt referanse til konsernet Google. Språkrådet ønskte likevel ikkje å ta imot diktat, men strauk ordet frå listene sine, og det vart helst rekna som eit nederlag for Google.

Vi kan òg nemne dømet *walkman*, som var aktuelt rundt 1990. Språkrådet ønskte da tips til eit norsk ord for dette omgrepet, utan å ha fått med seg at det var eit registrert varemerke. Bergen Patentkontor tok da kontakt og opplyste om dette (sjå *Språknytt* 1-1990, s. 17), og gav dermed i realiteten støtte til Språkrådets strev med å finne eit norsk ord for sjølve varetypen; det ville jo motverke degenereringa av «walkman». Men språkbrukarane var ikkje særleg samarbeidsvillige her. Avløysarordet *lommedisko* vart ingen innertiar.

Eit nyare varemerke er ordet *sukettar*, eit framifrå ord som på alle måtar høver inn i språket og som det er behov for når vara først eksisterer og er blitt ein del av dagleglivet. Men så vidt eg forstår, er vara med dette merket no gått ut av produksjon (den finst i alle fall ikkje lenger i

butikkane), mens tilsvarende produkt frå andre produsentar har overtatt marknaden (under andre namn, sjølvsagt). Den generiske termen for vara er visstnok «søtningstablettar», men dei fleste ser vel at det neppe er eit livsdyktig ord i daglegtalet, så vi kallar dei stadig sukettar. Eit varemerke kan altså vinne «ordkonkurransen» gjennom å bli «degenerert», sjølv om produsentens originalvare blir utkonkurrert.

Det er ikkje lett å finne eit «modus vivendi» mellom språkbrukarane og bedrifter som alltid tar ein risiko når dei tar i bruk eit varemerke: Suksessen for merket kan bli så stor at det lausriv seg og går inn i språket. *Termos* og *nylon*, som Dolva nemner, er opplagte døme på dette, i tillegg til dei nyare døma vi har nemnt ovanfor. Det er det same som skjer når eit namn blir eit ord, *quisling* og *boikott* er velkjente døme. Allmennspråket respekterer ikkje opphavsrett til ord, og det kan bedriftene gjere lite med. Men ein kan jo snu på det og seie at taparane heller er dei som *ikkje* får produktnamna sine degenerert, for det betyr at folk ikkje snakkar så mykje om dei. Innanfor språket er det slik at det sikraste teiknet på siger for eit ord, ein frase, ei målform eller eit språk, er at opphavsmannen eller -mennene mistar kontrollen over det.

Bedriftene har vel òg skjönt dette, sidan vi ikkje ser at dei prøver å protestere på eller «forby» bruk av varemerka sine i den vanlege frie språkbruken, men nøyer seg med å påverke «normagentar» som ordbøker og leksikon, som dei altså har ein lovheimel for. (Rett nok skriv Dolva om varemerket BUFF, som gjeld ein bestemt type klesplagg, at produsenten aktivt arbeider for at det ikkje skal brukast generisk, altså generelt om plagget som «art». Korleis dette skjer, blir det ikkje sagt noko om. For meg var BUFF eit ukjent omgrep inntil eg las Dolvas artikkel, og her er det kanskje ein samanheng? Eg har ikkje dette plagget.)

Varemerkevern vs. ordvern (med ein ekskurs til Danmark)

Ein litt annan type konflikt har vi når etablerte ord eller namn blir registrert som varemerke (type 3a ovanfor). Dolva gir eit døme på dette når ho refererer til debatten rundt registreringa av visse ord frå segnkrinsen rundt Per Gynt (og Ibsens Peer Gynt) som varemerke (*Bøygen*, *Anitra*), attåt appellativa *juv* og *verdensborgeren* (ho nemner ikkje om registreringa også omfattar den nynorske forma *verdsborgaren*). Men ho kjem heller ikkje her inn på korleis «eineretten» er meint å praktiserast utanom den kommersielle sfæren. Eg reknar med at ordbøker kan behandle orda *juv* og *verdsborgar* / *verdensborger* på same måten som hittil, liksom dei alltid har gjort med *gilde*, *solo* osv. Her er det rimeleg å rekne varemerka *Gilde* og *solo* som eigne «homografar», altså separate ord med same skrivemåte som eit anna ord. I *Norsk Ordbok* er *solo* berre behandla i den musikalske tydinga; prinsipielt kunne eit eige oppslag *solo* med tydinga

‘appelsinbrus’ også ha stått, sidan det er eit vanleg appellativ i språket, men det er altså ikkje gjort.

I Danmark har dei lenge vore merksame på problema det kan gi at næringslivet «trenger seg inn på» markene til allmennspråket med (forsøk på) kommersialisering og monopolisering. Dansk Sprognævn hadde i fleire år på 1980- og 90-talet ein funksjon som «ordbeskytter» i forhold til varemerkesystemet. I den danske varemerkelova var det fastsett at eit varemerke skulle ha eit særpreg i forhold til språket elles, og Sprognævnet hadde rett til å protestere mot godkjenning av ordmerke som nemnda meinte streid mot denne føresegna (på lik line med den protestretten konkurrentane til søkaren hadde). Tankegangen var at monopolisering av etablerte danske ord, eller ord som lett gav seg sjølv ut frå danske ordlagingsreglar, truga det danske språket som ein felles offentleg arena til fri bruk for alle. Men vart ordet likevel godkjent som varemerke, hadde eigaren dei same rettane som varemerkeeeigarar generelt har.

I Sprognævnets årsmeldingar for åra 1988-90 går det fram at det i den perioden vart behandla 42 protestar («indsigelser») nemnda hadde sendt inn mot ordmerke det var søkt om; behandlinginstansen som hadde den endelege avgjerdsmakta var Patentdirektoratet. Av desse fekk Sprognævnet medhald i 22 saker, der søknaden altså vart avslått. I seks saker drog søkerane tilbake søknaden, så Sprognævnet kunne notere 28 «sig-rar» i alt i desse tre åra. I sju tilfelle drog Sprognævnet protesten tilbake etter å ha fått ei forklaring frå søkerane, og i dei siste sju sakene avviste Patentdirektoratet Sprognævnets protest.

I 1997 vedtok dei danske styresmaktene å innføre eit gebyr på protestar mot nye varemerke (DKK 2000), og det var gjort gjeldande ikkje berre for kommersielle aktørar, men også for ein ikkje-kommersiell instans som Sprognævnet. Deretter avslutta nemnda denne verksemda, men ho blir framleis ofte konsultert i slike saker, mest av advokatar som bedriftene bruker som rådgjevarar.

Tilbake til Noreg: leksikografens dilemma

Men no, etter å ha snudd heim att, tar eg på meg leksikograf-hatten, for her kjem nettopp denne typen fagfolk i eit dilemma. Leksikografane (ordboksredaktørane) har som kjent til oppgåve å beskrive språket slik det er og blir brukt, ikkje slik bedriftene vil at det skal vere.

Dette er eit generelt problem i ordbøker. I prinsippet er det tre måtar å behandle ordmerke på: Den eine er å unngå dei heilt og ikkje ta dei med, den andre er å føre dei opp med ei eller anna slags markering, og den tredje er å behandle dei som vanlege ord utan å ta spesielle omsyn til at dei er varemerke.

Ordboksredaktørane vil vanlegvis vere samvitsfulle og markere slike ord, dersom dei er utbreidde nok til å først opp. Når ein markerer varemerkestatusen til eit ord, kan det vere litt ulikt om ein bruker symbolet ® eller om ein skriv «reg. varemerke» eller noko liknande, men det blir nærast ei smaks- eller vurderingssak.

Det er gode grunnar til denne praksisen. Ein ting er at det er slått fast i lova at ein skal gjere det slik. Men det er også frå eit brukarsynspunkt ein relevant del av den informasjonen ein har rett til å vente å finne i ei ordbok. Det er altså – i og for seg – eit rimeleg krav at ein leksikograf passar på å markere at eit ord er eit varemerke. Problemet er at det kan vere vanskeleg å vite *når* det er påkravd, sidan mange av desse orda flyt omkring i talespråket utan noka form for statusmerking. Det burde derfor lagast ei liste over ordmerke der dette alltid kan kontrollerast og følgjast med i. Det finst ikkje i dag; det finst ein database der ein kan klikke seg inn, men den inneheld alle typar varemerke og er altfor svær for praktisk bruk. Vi har bruk for ei spesiell liste over *ord* (medrekna namn og faste uttrykk) som varemerke. Den må ligge på nettet og oppdaterast jamt. I tillegg til oppslagsordet og ein definisjon eller ei forklaring på bruken, må det framgå når merket fekk denne statusen, og eventuelt utløpsdato. Avvikla varemerke bør bli ståande i lista til orientering. For leksikografar vil ein slik ressurs gjere det lettare å praktisere lovgjevinga på dette feltet. Eg meiner at bransjen og det offentlege, representert ved Patentstyret, burde få eit ansvar for å utvikle ein slik ressurs, i samarbeid med språkfagleg kompetanse, helst Språkrådet.

Moltke Moe og norsk språknormering fram til 1907

Gundersen regner (s. 27) med «tre store» i norsk skriftspråks-historie – Wergeland, Aasen og Knudsen – men det spørs om ikke også Moltke Moe hører hjemme i dette selskapet, iallfall like mye som Wergeland. Knud Knudsen har vært omtalt som både riksmålets, bokmålets og samlingstankens far eller opphavsmann, men det samme kan sies om Moltke Moe, som satte Knudsens idéer ut i livet. Han var ca. 50 år yngre enn Knudsen og begynte i den samme enden, med det dansk-norske bokmålet, men tok også et tak i den andre enden, landsmålet.¹ Mest kjent er han som talsmann for samnorsk. Sjøl om han ikke oppfant samnorsk-idéen, oppfant han ordet *samnorsk* og ga samlingstanken en ideologisk begrunnelse. En artikkel om Moe blir derfor langt på vei en artikkel om åssen samlingstanken oppsto og ble begrunna.

Mindre kjent er det at han sto bak den viktige skriftspråk-reforma i 1907, da det danske skriftspråket ble til norsk bokmål, og også hadde en finger med i spillet da landsmålet ble modernisert i 1901. Haaland kaller (sammendraget, s. 162) Moe «En av de mest sentrale språkpolitikere» i perioden 1880–1907, og sier at 1907-reforma var «langt på vei hans verk». En artikkel om Moe blir derfor også en artikkel om den første perioden i offisiell norsk språknormering og -reformering, før samnorsk-perioden, bl.a. de to første offisielle reformene i 1901 og 1907, som la mønsteret for de etterfølgende. Den gir et høve til å se nærmere på en avgjørende periode i norsk skriftspråks-historie.

Moe var altså med på å skape både det skriftlige bokmålet og den moderne nynorsken, men så på begge reformene bare som *foreløpige* stadier i utviklinga av *ett* norsk skriftspråk, og ikke som endelige resultater. Sjøl om han døde i 1913, kan han derfor sies å stå bak også reformene i 1917 og 1938, da samlingstanken ble satt ut i livet. Siden det nå er 100 år siden

---

1 På slutten av 1800-tallet ble det tradisjonelle skriftspråket ofte omtalt som *det almindelige Bogmaal/Bogsprog*, men i 1899 døpte Bjørnson det *riksmål* (etter dansk *rigsmål*), og Riksmålsforbundet (stiftet i 1907) tok opp dette navnet. I 1929 ble som kjent *bokmål* det offisielle navnet, mens landsmålet ble til *nynorsk*. *Landsmål* gikk etter hvert av bruk, mens *riksmål* fortsatt brukes, især om Riksmålsforbundets uoffisielle normal. For den perioden det her er snakk om – fra ca. 1880 til 1907 – bruker jeg betegnelsene *landsmål* og *bokmål*, siden det til dels er snakk om tida før ordet *riksmål* eksisterte. *Bokmål* bruker jeg også om det tilsvarende *talemålet*, sjøl om det i 1880 var stor avstand mellom det skrevne og det talte riksspråket. Dét endra seg i denne perioden.

Moe døde, passer det derfor at Landslaget for språklig samling minnes han med en artikkel.² For å sette Moe inn i en større sammenheng begynner jeg med språksituasjonen på tida da Moe virka og noen sentrale fenomener som er aktuelle der, nemlig «dannet dagligtale», ortofoni og typer av skriftspråks-reformer. Deretter følger en kort oversikt over Moes liv. Resten av artikkelen handler om Moes språksyn og språknormering. Jeg har skilt mellom synet hans på forholdet mellom skrift og tale, reformarbeidet hans med bokmålet fram til 1907, med landsmålet fram til 1901 og samnorsk-ideologien hans. Til slutt spør jeg hva som er aktuelt av Moes språksyn i dag.

Språksituasjonen på slutten av 1800-tallet

Den sjenerelle språksituasjonen på slutten 1800-tallet var at den dominerende retninga i språkvitenskapen, den historiske skolen, hadde fokusert *talemålet* som den opphavlige og universelle forma for språk. *Dialektologien* og *fonetikken* hadde oppstått som vitenskaper, og i mange land ble det laga *lydskrifter*, i Norge *Norvegia*, utvikla av Johan Storm i 1880-åra. Og alt i 1820-åra hadde Rasmus Rask introdusert prinsippet om *ortofoni* eller lydrett skrivemåte. Han fikk fort tilhengere her i landet, bl.a. Ludvig Kristensen Daa og Knud Knudsen. Mange stavereform-foreninger ble stifta i USA og Vest-Europa fra 1870-åra av, bl.a. Rättstavnings-selskapet i Sverige i 1886 og Norsk Retskrivnings-samlag i 1892. De fleste steder var nystaving et reint *praktisk* spørsmål, og nystaverne oppnådde lite eller ingenting (USA gjennomførte noen få forenklinger av engelsk skrivemåte, f.eks. *thru* for *through*, og svenskene hadde en mindre reform i 1906, der de bl.a. strøyk stum *h* foran *v*, f.eks. i *vit*, *vem*).

Men som Haaland påpeker (s. 15), fikk ortofonien i Norge en mektig forbundsfelle, nemlig *nasjonalismen*, seinere også *demokratiske* og *so-sialistiske* synspunkter. Her ville reformistene noe langt mer enn å gjøre skriftspråket mer lydrett: De ville *fornorske* det, siden skriftspråket var *dansk* mens talemålet var *norsk* eller *dansk-norsk* – i alle fall norskere enn skriftspråket – og seinere *demokratisere* det, siden det i utgangspunktet i liten grad samsvarte med talemålet til det store flertallet av befolkninga. Her ble ortofonien m.a.o. primært et *ideologisk* spørsmål, der det var snakk om lydrett andsynes *norsk* istedenfor *dansk* talemål, andsynes *dialektene* istedenfor *riks-talemålet* (se neste punkt) eller andsynes de *arkaiske* dialektene istedenfor de *sentrale*. Dette ga ortofonien

---

2 Artikkelen bygger på Øivind Haalands hovedoppgave fra 1980, utfylt med innføringer i språkhistorie og Moes egne skrifter. Siden jeg er både ortofonist og samnorskling, føler jeg meg åndsbeslekta med Moe. Derfor skriver jeg denne artikkelen slik jeg tror er i hans ånd, bl.a. med skrivemåter som *sjenerell* og *departemang*, for å minne om at både ortofoni og samnorsk fortsatt er aktuelle oppgaver.

en kraft her som den mangla i de andre språksamfunna, og den var et grunnleggende prinsipp for både Knudsen og Moe.

Det tradisjonelle skriftspråket var fortsatt i all hovedsak dansk, men Wergeland hadde begynt å eksperimentere med norske innslag, og stilte opp et reform-program på 8 punkter. Han ønska mer lydrette skrivemåter, kortere ord, færre fremmedord og norske ord fra «Almuesproget» eller dialektene. Men i skrifter til allmuen brukte han også norske *bøyningsformer*, som når han skriver «Væk med Fylla; Boka, men ikke Flaska på Hylla» (Gundersen 1967: 28-32). Andre fulgte opp, først Asbjørnsen og Moe i sine utgivelser av norske eventyr og sagn, seinere skjønnlitterære forfattere, bl.a. Bjørnson og Ibsen. Også Knudsen fulgte opp, men ville i første omgang avgrense fornorskninga av det tradisjonelle skriftspråket til former fra *riks-talemålet*. Det begrunnet han med at dette talemålet for det første er mer *enhetlig* enn dialektene. Her hadde en alt et *talt* riksspråk, og slapp å konstruere former. For det andre er «den dannede Klasse»

...ogsaa talrigere end Brugerne af noget enkelt af vore Bygdemaal, og hvad mere er, den er i Besiddelse af den største Dannelse og aandelige Magt, saa det ikke er rimeligt, at den skulde ville bøje sig for Almuen og lære sig eller sine Børn at tale som de... (etter Gundersen 1967: 42).

Her må en vel si at historien har gitt Knudsen rett. Men på *lengre* sikt ville han ta inn former også fra dialektene og/eller landsmål, og antyda at det tradisjonelle skriftspråket og landsmålet kunne bli ett språk en gang i framtida.

Dessuten hadde vi i 1860-åra fått et nytt, konkurrerende skriftspråk bygd på dialektene, nemlig Ivar Aasens landsmål. I motsetning til andre vest-europeiske land hadde vi fra 1830-åra fått *to* språklige reform-bevegelser og dermed en *språkstrid* mellom en moderat linje som ville fornorske det eksisterende skriftspråket, og en mer radikal «målrørsle» som ville skape et helt nytt bygd på dialektene. I tillegg fantes det *reform-motstandere* som P.A. Munch og Johan Storm, som mente enten at tingene var bra nok som de var og ikke ønska noe nytt skriftspråk overhodet, eller at endringene måtte slå gjennom i *språkbruken* før de kunne godkjennes offisielt og i skolen. Det var altså 3 parter i språkstriden, og flere språkstrider: I tillegg til kampen mellom bokmål og landsmål fikk vi en kamp mellom reformister eller radikale og konservative om farten og retninga i reformene, der ett av stridsspørsmåla gjaldt *statens* rolle i språknormeringa. På den ene sida sto en liberalistisk holdning som ville overlata språknormeringa til «den naturlige språkutviklinga» uten inn-

grep fra staten, og på den andre tilhengere av statlig styring som mente at den «naturlige» utviklinga av skriftspråket blir elitistisk: En overlater styring til kulturlivets elite, som regel rekruttert fra borgerskapet – forfattere, forlag, avis-redaksjoner o.l. – og at det blir mer demokratisk om de folkevalgte organene styrer skriftspråket i statstjenesten og især skolen.

Et argument som talte mot å reformere det danske skriftspråket som fikk betydning i siste halvpart av hundreåret, var *skandinavismen*, med det nordiske rettskrivnings-møtet i Stockholm i 1869 som høydepunkt. En lydrett norsk skrivemåte ville fjerne oss fra både svensk og dansk, som Aasen var klar over og tok hensyn til. Især måtte forfatterne ta hensyn til *leserne*, som også omfattet dansker – de fleste av de kjente forfatterne i denne perioden brukte danske forleggere. Formålet for møtet i Stockholm var nettopp å foreslå endringer som «... medens de simplificerede det ene sprogs rettskrivning, til samme tid vilde bevirke en større tilnærming til det andet sprog, og derved for Nordens folk lette den gjensidige forståelse og tilegnelse af hinandens litteratur» (etter Nygaard s. 24). Men reform-motstanderne trakk likevel det korteste strået helt fram til Vogt-komiteén i 1960-åra.

Norsk språknormering i betydninga «bevisste forsøk på å 'planlegge' eller styre skriftspråket» kan sies å starte med utviklinga av Aasens landsmål i 1850- og -60-åra. Men alt i 1862 fikk vi den første *offisielle* skriftspråks-reforma, som var en mindre, grafologisk og orfofonisk reform, etter forslag fra Knudsen.³ Men i 1870- og -80-åra ble språkstriden *politisert*, med språkdebatter i Stortinget og uenighet mellom de politiske partiene – «målsaka» ble ei *Venstresak*. De fleste i Johan Sverdrups regjering fra 1884 var målfolk, og etter hvert spilte staten ved Kirke-departemanget en stadig mer aktiv rolle i språkreformene. Som Haaland påpeker (s. 18), var også dette et særnorsk fenomen, iallfall i Vest-Europa. Dét resulterte bl.a. i at landsmålet ble jamstilt med det tradisjonelle skriftspråket som offisielt språk i 1885, og i 1892 at skolestyrene fikk rett til å velge målform i skolebøker og skriftlige arbeider, mens elevene skulle lære å lese begge. Også dét satte fart i den statlige språknormeringa, og førte til de to første store offisielle skriftspråks-reformene, for landsmål i 1901 og for bokmål i 1907.

«Dannet dagligtale» og talemålet i skolen

På 1800-tallet hadde vi, som i andre vest-europeiske land, fått et *standardisert* talemål eller *riks-talemål* som tok utgangspunkt i skriftspråket,

---

3 Den avskaffet dobbeltskriving av *e, i, u* (*Meel, Viin, Huus*) og stum *e* etter en vokal for å markere lengde (jf. skrivemåter som *Hoel* og *Lie* i egennavn), som alt Wergeland hadde foreslått å sløyfe, og dessuten *c, ch, q* og *ph* som skrivemåter for henh. /k/ og /f/ i fremmedord.

gjerne omtalt som «dannet dagligtale» o.l., som ble brukt med lokale variasjoner i uttale blant de (ut)dannede og et lite borgerskap i hele landet. M.a.o. et *talt bokmål*, som etter hvert ble modell for det skriftlige. Det var et blandingsmål av dansk skriftspråk (med enkelte innslag av dansk tale) og norsk, især sørøstlandsk, talemål, med stort sett danske ordformer og bøyningsformer, men norsk uttale, syntaks og ordforråd, samt en del norske ordformer. De fleste av de norske trekkene ble offisielt innført i det tradisjonelle skriftspråket i 1907, mye takket være Knudsen og Moe, og dette talemålet har vært avgjørende for utviklinga av det skriftlige bokmålet helt fram til i dag. Men de fleste snakket fortsatt dialekt, især på landsbygda, der de dannede ofte bare besto av presten, dokteren og lensmannen, med familie.⁴

Bruddet med Danmark førte til at det talte bokmålet etter hvert mista kontakten med dansk talemål. Det kom ikke flere danske embetsmenn hit, og norske akademikere studerte ikke lenger i København. Siste bastion for dansk talemål var Christiania Theater, som åpna i 1828 med hovedsakelig eller utelukkende danske skuespillere (Nygaard s. 38). Men de ble etter hvert erstatta med norske. Dermed gjensto bare skriftspråket som mønster for «dannet» talemål. Men nasjonalromantikken motvirka dansk som mønsteret for norsk riksspråk, og som Nygaard påpeker (s. 39), virka den massive innflyttinga fra landsbygda til byene og en økende demokratisering av samfunnet til en gradvis fornorskning av det talte bokmålet. Danske og norske former konkurrerte, da som nå, men tendensen gikk i retning av norsk, og den har fortsatt fram til i dag, etter hvert sikkert støtta av skriftspråks-utviklinga. En målmann ironiserer i 1899 over at det heter verken *snøball* eller *snebold*, men *sneball*, med ei dansk form i det ene ordet og ei norsk i det andre (Nygaard s. 88). I dag heter det vanligvis *snøball*, trass i «snemannen» fra 1960-åra (en meteorolog som insisterte på å bruke *sne* i værmeldinga i NRK, noe som førte til rettssak). Men fornorskningstendensene i det talte riksspråket hadde i liten grad kommet til uttrykk i skrift mot slutten av hundreåret – ifølge Nygaard (s. 52) skilte det skrevne bokmålet rundt 1890 seg lite fra det i 1814 (bortsett fra hos enkelte forfattere, især Bjørnson). Men det endra seg i 1890-åra.

Alt i 1879 hadde vi fått den berømte formuleringa i undervisningsplanen for allmueskolen (foreslått av bl.a. Sverdrup) om at «Undervisningen i Almueskolen saavidt muligt meddeles paa Børnenes eget Talemaal. Efterhaanden opøves de i at forstaa og skriftlig at udtrykke sig i det almindelige Bogsprog» (Nygaard s. 30). Det viser hvilken status *dialektene* (som «Børnene» for en stor del snakka) hadde her i landet etter nasjonal-

---

⁴ Ifølge Moe (bind I, s. 249) gikk det i 1896 ca. 255 000 barn i folkeskolen på landet, mot ca. 70 000 i byene. Og av bybarna snakka sikkert de fleste bydialekt og ikke bokmål.

romantikken, med svermeri for «odelsbonden» og det hele. I 1887 sendte Kirkedepartemanget et rundskriv til skolene som slo fast at «Normen for uttale og oplæsning er det 'dannede talesprog', d.e. den uttale, som i hver landsdel er den sedvanlige i dannede folks omhyggelige, men ukunstlede dagligtale». Når uttalen vaklet, skulle man velge «den eiendommelig norske» (Nygaard s. 36-37).

Hensikten var å unngå en *bokstavrett* uttale i opplesinga, såkalt «klokkerdansk», jf. presiseringa «*ukunstlede dagligtale*» («i hver landsdel» åpner for lokale uttalevariasjoner). Som Knudsen understreker i *Den landsgyldige norske uttale* fra 1876, forelå rikstalemålet nemlig i to varianter, en *uformell* dagligtale som avveik ganske mye fra skriftbildet, og en *formell* og langt mer bokstavrett uttale som ble brukt i opplesning og andre formelle situasjoner – i kirka, teateret og retten, i taler og ofte fra kateteret. Slik var det også i Sverige og Danmark. I svensk og dansk rikstalemål smelta de to variantene sammen til én, men i norsk fikk den formelle varianten et nedsettende navn og ble aktivt motarbeida av myndighetene – selvsagt fordi den var mindre norsk enn dagligtalen – og forsvant uten å sette særlig spor etter seg.

Dette rundskrivet tydeliggjorde kløfta mellom det skrevne og det talte riksspråket på uttrykksplanet – lyd/bokstav-planet – som var særlig problematisk i skolen. Lese-undervisninga fremmet en *bokstavrett uttale* fordi den foregikk etter «stavemetoden», dvs. at *bokstavene* ble erstattet med de *lydene* de normalt «sto for» eller svarte til. Etter dette prinsippet må f.eks. *Broderen raaber* uttales som /broderen råber/, ikke som /broren (broorn) roper/, som var uttalen i bokmålet. Problemet var at slett ikke alle skolebarn kjente uttalen i bokmålet i ei tid uten radio og fjernsyn der de dannede utgjorde en liten elite. Som det ble påpekt, kunne ingen forutsi at *bager*, *klager* og *drager* skulle uttales henh. /baker, klager/ og /drar/. Den naturlige løsinga på problemet måtte være å gå inn for en *lydrett skrivemåte* i stedet, dvs. å reformere skriftbildet etter mønster av det talte bokmålet, og det var nettopp det som var Knudsens og Moes prosjekt. Både Knudsen og Moe var ortofonister og «nystavere» på sin hals. Et størst mulig *samsvar* mellom skrift og tale var ønskelig, og siden det opplagt er lettest å endre skriftspråket, bør skriftspråket tilnærmes talemålet, i det minste det «dannede».

Ortofoni

I alfabetiske skriftspråk er det et mer eller mindre systematisk samsvar med talemålet på *uttrykksplanet*, mellom *bokstaver* og *lyder* og mellom *skrivemåten* og *uttalen* av ordformene (som danner ordformenes uttrykk). Derfor kan en bokstav eller skrivemåte «leses opp» eller uttales, og en lyd eller uttale kan «skrives ned». En skrivemåte som er i sam-

svar med uttalen, sies å være *lydrett*, og en uttale som er i samsvar med skrivemåten, er *bokstavrett*. Men som disse ordene antyder, er samsvaret sjelden perfekt (lydrett/bokstavrett): Vi har «stumme» bokstaver som ikke uttales i det hele (f.eks. *h* foran *v* og *j* i norsk), samme bokstav kan ha ulike uttaler (f.eks. *o* i *sol* og i *sov*), og samme lyd kan ha ulike skrivemåter (f.eks. /å/ i *vått* og i *vott*). Det skyldes dels at alfabetet er innlånt fra andre språk og derfor ikke alltid passer for (alle varianter av) norsk talemål (f.eks. har vi lagt til bokstaver for vokalene /æ, ø, å/, men ikke for tjukk /l/ og andre retrofleksekonsonanter, som er mye yngre og bare fins i deler av landet). Dels skyldes det at skrivemåten ofte er «etymologisk» og gjengir en *tidligere* uttale, fordi skriftspråket normalt endrer seg langt saktere enn talemålet (norsk skriftspråk de siste 100 åra er et unntak fra den regelen).

Når det er avvik mellom skrivemåte og uttale, kan det ene *påvirke* det andre. Det vanlige er at det er skrivemåten som påvirker uttalen, slik at vi får en «lese-uttale» eller (mer) bokstavrett uttale. Siden skriftspråket alltid har høy prestisje, især før, da det bare var en liten elite av «(ut)dannede» som kjente det, blir en slik uttale vanligvis regna som *riktigere* enn andre, mens dagligtalen er «slurv» (jf. at Munch-familien insisterer på uttalen /Mungk/ istedenfor /Mongk/). Det er slik et riks-talemål oppstår, rett nok med mange kompromisser med den opphavlige uttalen, iallfall i dagligtalen (jf. /Mongk, longken, bongke/ o.l.). Ortofoni eller lydrett skrivemåte er det omvendte prinsippet: å unngå slike avvik ved å la skrivemåten rette seg etter uttalen så langt det lar seg gjøre med alfabetet, med et 1:1-forhold mellom lyd og bokstav eller iallfall et systematisk samsvar mellom uttale og skrivemåte, som i fonemisk transkripsjon. Jf. Knudsens formulering fra 1860: «Den nyere Retskrivnings Grundtanke er, at hver Lyd skal have ét Tegn (Bogstav), og hvert Tegn kun betyde en Lyd» (etter Nygaard s. 22). En prøver m.a.o. å gjennomføre alfabetets idé så konsekvent og systematisk som mulig. De fleste norske skriftspråksreformer har vært ortofoniske, i forhold til enten alt norsk talemål eller bestemte varianter av norsk.

En tredje årsak til avvik mellom skrivemåte og uttale er nemlig at uttalen *varierer*, skrivemåten normalt ikke (norsk skriftspråk er et unntak også fra den regelen, men også dét varierer langt mindre enn talemålet). Grunnen til dét er at skriftspråket fungerer som et *riksspråk*, dvs. en *felles standard* for alle varianter av et nasjonalspråk, f.eks. norsk, som regel innafor et land eller rike (jf. navn som *landsmål* og *riksmål*). Etter sin idé skal et riksspråk være *enhetlig*, uten variasjon, og de fleste riksspråk har også i praksis svært lite variasjon. Variasjonen i de norske skriftspråkene skyldes de store og raske reformene de har gjennomgått: Man beholdt de gamle formene vsa. de nye for å skape en myk overgang, som viste seg å

bli mer langvarig enn planlagt. Men for mye variasjon fører til en *opplosning* av riksspråket og problemer med å lære det, som mange har påpekt.

Dermed blir spørsmålet for ortofonien: *Hvilket talemål skal skriftspråket samsvare med eller «bygge på»?* Det tradisjonelle skriftspråket i Norge bygde på dansk tale i middelalderen, iallfall hva skrivemåten angår (jf. skrivemåter som *hv-* og *meget*), Aasens landsmål på de norske dialektene, især de vest- og midlandske, og Knudsens så for seg et skriftspråk som i første omgang bygde på det norske rikstalemålet. Aasens og Knudsens utkast til et norsk riksspråk representerte m.a.o. to ytterpunkter av norsk talemål – de arkaiske dialektene i «fjell- og fjord-bygdene» og det dansk-norske bokmålet – og mange dialekter falt mellom disse to stolene, særlig bymåla og de østlandske bygdemåla. Det ga næring til samnorsk-tanken, og især for bevegelsen *Østlandsk reisning* rundt 1920.

I det hele har «talemåls-grunnlaget» for skriftspråket/riksspråket vært sentralt i nyere norsk skriftspråks-historie, som er historien om reformering av begge skriftspråkene etter mønster av ulike varianter av talemålet. Som Nygaard peker på (s. 21), måtte ortofonien før eller siden føre til en splittelse mellom norsk og dansk skriftspråk. Noe av det første som skilte, var at man i Norge beholdt den gamle skrivemåten med *gj* og *kj* foran *e*, *ø*, *æ* (*gjøre*, *kjær*), mens danskene gikk over til *g* og *k* fordi uttalen der var blitt med /g/ og /k/. Seinere ble spørsmålet hvilken *norsk* uttale som skulle legges til grunn: den i *bokmålet* eller den i *dialektene*, især de østlandske. Heller ikke riks-talemålet var entydig på alle punkter. Nygaard understreker (s. 45) at det var særlig den *østlandske* riks-uttalen som ble lagt til grunn for bokmålet, dels pga. Østlandets dominerende stilling og dels fordi de fleste målstreverne på Vestlandet gikk inn for landsmål i stedet.

Typer av skriftspråks-endringer

Endringer i skriftspråket kan klassifiseres etter språklig «nivå» eller undersystem, i *leksikalske*, dvs. endringer i *ordstammene*, *morfologiske*, dvs. endringer i *bøyningsendelsene*, og *syntaktiske*, dvs. endringer i *ordformforbindelsene* (syntagmetypene). De norske språkreformene har stort sett gjeldt det leksikalske og det morfologiske nivået, der variasjonen i talemålet er størst, både mellom norsk og dansk og innafor norsk. Syntaksen har ikke blitt formelt regulert, men f.o.m. Asbjørnsen og Moe har norske syntaktiske trekk kommet inn av seg sjøl, i språkbruken, uten større spetakkel.

Etter forholdet til talemålet til brukerne kan en skille mellom endringer som ikke innebærer eller forutsetter *en annen uttale* enn den gamle og som altså er reint skriftlige eller *grafologiske*, og endringer som gjen-speiler *en annen uttale* og *en annen varietet* enn den gamle – enten for-

skjeller mellom norsk og dansk eller forskjeller mellom ulike varianter av norsk. De kan kalles *grafo-fonologiske*, siden de innebærer en ny uttale så vel som en ny skrivemåte.⁵ De innebærer m.a.o. *en endring av talemålsgrunnlaget* for skriftspråket og riksspråket, og er derfor mer grunnleggende og som oftest mer omstridte enn de førstnevnte – især de som gjenspeiler motsetninga mellom *riksspråks-uttalen* og *dialekt-uttalen* i norsk, som hadde helt ulik sosial status og prestisje.

Det skulle være klart at morfologiske og syntaktiske endringer, f.eks. b. ent. av hunkjønnsord på *-a* istedenfor *-en* (*sola* for *solen*) eller etterstilt istedenfor foranstilt possessiv uten emfatisk possessiv (*lua mi/luen min* for *mi/min lue*), nødvendigvis innebærer en annen uttale og gjenspeiler et anna talemål enn de gamle formene, nemlig norske dialekter (ved *sola* øst- og nordnorske dialekter) istedenfor dansk og iallfall til dels det norske rikstalemålet. Leksikalske endringer kan være nye *ord* (leksemer) fra norsk talemål (eller fremmede språk, men fremmedord ser jeg stort sett bort fra), f.eks. *gutt, jente, sau, myr, foss, li* istedenfor eller vsa. de danske *dreng, pige, får, mose, vandfald* (*li* er forelda i dansk). Slike ord innebærer selvsagt også en helt annen uttale og en annen varietet, som regel norsk istedenfor dansk. Men siden det stort sett er de samme ordene i norsk og dansk, er det som regel bare tale om nye *former* (skrivemåter) av gamle ord, med bare mindre variasjoner i skrivemåten (de omtales ofte som *lydverk*, et ord som passer dårlig i et *skriftspråk*).

Også noen av disse mindre drastiske endringene innebærer en annen uttale og talemåls-variant og må regnes som grafo-fonologiske. Det gjelder tydelig endringer som *sten* > *stein* eller *selv, melk, tro* > *sjøl, mjølk, tru*, som innebærer en overgang fra en skrivemåte som gjenspeiler uttalen i *dansk* og *bokmål* (ev. + noen norske dialekter) til en som samsvarer med en utbredt *norsk dialekt-uttale*. Det samme gjør, noe mindre tydelig, en endring som *tag* > *tak*: Den gamle skrivemåten gjenspeiler uttalen i (eldre) dansk mens den nye gjenspeiler uttalen i norsk (unntatt «den bløte kyststripa»).

Andre endringer i skrivemåten av ordformene innebærer ingen endring i uttalen overhodet og må regnes som reint grafologiske. Det er først og fremst endringer i *skriftsystemet* – nye *bokstaver* eller nye skrivemåter av bestemte *lyder, lydforbindelser* eller grammatiske *ordform-typer*, f.eks. *aa* > *å* som skrivemåte for /å/, *x* > *ks* som skrivemåte for /ks/, dobbelt-skriving av lange konsonanter i utlyd (*tak* > *takk*) eller liten istedenfor

---

5 Haugen kaller dem (s. 54) henh. *grafiske* og *foniske*. Torp og Vikør skiller (s. 238 f) mellom *grafiske, ortografiske* og *fonologiske* endringer, med henh. *Mælk* > *mælk, mælk* > *melk* og *melk* > *mjølk* som eksempel (i tillegg kommer morfologiske endringer). Siden verken *Mælk* > *mælk* eller *mælk* > *melk* forutsetter en annen uttale enn før – den ene forma er bare mer lydrett enn de andre – regner jeg begge som grafologiske.

stor forbokstav i fellesnavn. Det samme gjelder endringer i *skilletegn*. Skilletegn svarer som oftest ikke klart til noe i uttalen, iallfall ikke noe fonemisk, og må regnes som reint skriftlige uttrykksmidler, som ikke *kan* være lydrette. Disse endringene har lite med motsetninga *dansk/norsk* å gjøre, og enda mindre med varianter av norsk. Alle reformene i 1862 var av denne typen. Heller ikke skrivemåten av *ordformer der uttalen ikke varierer* (i de talemåla som har de aktuelle ordformene) berører uttalen, f.eks. *digt* > *dikt*, *kreds* > *krets*, *spids* > *spiss* eller *hverken* > *verken*. Det gjelder vanligvis også fornorskninger av skrivemåten i *fremmedord*, f.eks. *nasjon* for *nation*, *sjef* for *chef*, *byrå* for *bureau*, *sigar* for *cigar* eller *skvåsj* for *squash*. Utgangspunktet er en viss uttale, og spørsmålet er åssen den skal gjenspeiles i skrift.

Sjøl om disse endringene ikke innebærer en ny uttale, kan de nye formene som regel sies å være bedre tilpassa uttalen eller mer *lydrette* enn de gamle (alle eksemplene unntatt liten forbokstav i fellesnavn), enten fordi de følger prinsippet *én lyd – én bokstav* (*å*, *ks*, *verken*, *spiss*), *samme lyd – samme bokstav* (*dikt*, *krets*) og/eller fordi de er *mer konsekvente* og derfor enklere: Lengdemotsetninga gjengis også i utlyd (*tak* – *takk*), og på samme måte som i innlyd (*taket* – *takken*), og fremmedord som *eksamen* og *nasjon* skrives på samme måte som hjemlige ord som *laks* og *hesje*. De samsvarer bedre med alfabetets idé enn de gamle.⁶ Ellers er grafologiske endringer ikke nødvendigvis mindre omstridte enn grafo-fonologiske. Da *hverken* obligatorisk ble til *verken* i 1959 (da ordet ble innført i nynorsk, som ikke har *hv-*; i 2005 ble formene jamstilt i bokmål), ble det rykket inn en dødsannonse i Aftenposten fra den sørgende «familien» av andre grammatiske *hv-*ord.

Moltke Moes bakgrunn og livsløp

Moltke Moe var født i 1859 i Krødsherad, som sønn av teologen og eventyrsamleren (og seinere biskop) Jørgen Moe, som også har en plass i norsk språkhistorie gjennom sine utgivelser (sammen med Asbjørnsen) av eventyr og sagn, der norsk syntaks og ordforråd fikk en plass. Faren var av bondeslekt, mens mora, født Sørensen, var av adels- og offiser-slekt. Moltke var døpt Ingebret Moltke Moe, men brukte mellomnavnet – opphavlig et tysk familienavn som han hadde etter morfaren Fredrik Moltke Sørensen – som fornavn. Han vokste opp i Drammen, seinere Oslo, men beholdt kontakten med landsbygda bl.a. gjennom slektsgården Mo på Ringerike, hvor han lærte bondekulturen å kjenne. Han gikk

---

⁶ Skrivemåter som *nasjon* og *hesje* kan ikke sies å være helt nøytrale andsynes uttalen i norsk og dansk – de gjenspeiler en *dansk* og *vestnorsk* uttale snarere enn en østnorsk uttale med sje-lyd. Men siden alfabetet ikke har noen bokstav for denne lyden, er det så nær uttalen vi kan komme med det nåværende alfabetet.

på Aars og Voss skole i Oslo, sammen med bl.a. Ivar Mortensson-Egnund, og gjorde det godt i alle fag unntatt matematikk. Etter at familien flytta til Kristiansand, der faren ble biskop, bodde han på hybel.

Han begynte å studere i 1876, og omgikks både konservative og radikale akademikere, bl.a. Arne Garborg. Han ble tidlig interessert i folke-minne. Med støtte fra Stortinget reiste han rundt og samla stoff, især i Telemark, og ble snart en autoritet på området. I 1877 ga han ut ei samling folkeviser, sammen med Mortensson-Egnund, og i 1879 ei avhandling om *Hellenske og norske folketradisjoner*. Han var opptatt også av *språket* i folkediktninga, og samarbeida med bl.a. Ivar Aasen og Sophus Bugge. I 1881 starta han en forening for norske dialekter og folketradisjoner, som ga ut *Norvegia. Tidsskrift for Det Norske Folks Maal og Minder*. Styret i foreninga var, utenom Moe, Ivar Aasen, Hans Ross, Johan Storm og Joh. Fritzner. Etter farens død i 1882 samarbeida han med Asbjørnsen med revisjoner av eventyrene, og ga ut noen eventyr sjøl også. Han gifta seg aldri, og etter farens død bodde han sammen med mora og de to ugifte søstrene sine i Fuglehaugsgata i Oslo. Han var kjent som vennlig og hjelpsom, men Liestøl forteller (s. 136-137) at han var en kraftkar som la en slåsskjempe i bakken på en tur til Telemark.

I 1885 foreslo Sverdrup et professorat i «det norske Folkesprog (Landsmaalet)», presisert som både dialektene og landsmålet, + folke-minne, som Moe fikk i 1886, 26 år gammel. Han var rett nok ikke formelt kvalifisert for stillinga, især den språklige delen, og krevde – og fikk – et års studiepermisjon for å tiltre. Men han var, i motsetning til Hans Ross, en annen kandidat, ikke «språkpolitisk belastet» eller omstridt, for han hadde ikke tatt klart stilling til verken landsmålet eller bokmålet, sjøl om det var det siste han brukte og etter hvert reformerte.

Han ble regna som svært lovende, men ifølge Liestøl (s. 142) var han ikke særlig vellykket verken som folklorist eller folkemåls-professor. Han fikk aldri fullført noe større vitenskapelig arbeid, og «... i ei årrekkje vart det ikkje haldi ei einaste førelesing korkje over nynorske målføre eller over nynorsk normalmål og bokheim». Årsaka var ikke at han ikke kunne skrive, for det kunne han til gagns, men ifølge Liestøl dels at han liksom far sin var «sein i snuningen», bl.a. «... ei redsle for forleggjarar, som aldri kunne få manuskriptet frå han til avtala tid», dels at han tok på seg alt for mye for andre. Garborg skreiv ifølge Liestøl (s. 146) at han hadde «... en moralsk Feil, som ødelægger ham verre end Alkohol og Kvinder kunde gjøre det: han eier ikke Egoisme», og trengte derfor «en Forening 'til Moltke Moes Beskyttelse'» til å holde vakt foran døra si. På slutten av livet var han dessuten mye sjuk og hadde bl.a. store problemer med hørselen.

Enda ei årsak var at det etter hvert ble reformering av skriftspråkene som ble livsoppgava hans. Haaland mener (s. 153) at språkpolitikken kosta han et internasjonalt navn som folklorist. Helt fra begynnelsen av sitt virke var Moe ortofonist og opptatt av å reformere skriftspråket i retning av norsk talemål. I 1892 stifta han, sammen med bl.a. Bjørnson, A. B. Larsen, J. J. Aars, Hjalmar Falk og August Western, foreninga *Norsk retskrivnings-samlag*, der han var formann. Formålet var, i Knud Knudsens ånd, «...at virke for en mere lydret eller ialfald mere regelret skrivemåde af det dannede talesprog i byerne» (Vinje s. 208). I innbydelser til stiftelsesmøtet sammenliknes skrifta med ei bro til opplysning fra forfatteren til leserne, der stumme konsonanter krever toll for passering. Foreninga utga noen småskrifter, men utretta ellers ikke stort.

Språksynet sitt ga han uttrykk for i artikler, foredrag og bøker. De mest kjente er avhandlinga *Retskrivning og folkedannelse* fra 1900 og artiklene *Norsk og dansk sprogdragt* fra 1906 og *Nationalitet og kultur* fra 1909. Som skribent var han veltalende og engasjert. Vinje sier (s. 249) at «Moe hadde evnen til å formulere sine tanker slik at de ble husket». Det skal jeg gi noen eksempler på nedafor. Men han tok også taktiske hensyn. Bl.a. sier han i et brev til Garborg i 1900 at han ikke nevner (tilnærming til) landsmålet «for ikke at lægge unødige stener i veien for reformen i dansknorsk» (Haaland s. 109). Og Garborg svarer at det kanskje var heldigst for saka «at det kom til at se ud som om Maalmændene var imod».

Skrift og tale:

Retskrivning og folkedannelse

Retskrivning og folkedannelse er trolig det mest språkvitenskapelige Moe har skrevet. Her legger han fram sitt prinsipielle syn på forholdet mellom skrift og tale, sjenerelt og i Norge spesielt. Først gjør han (bind I, s. 221–223) narr av dem som ser på rettskrivinga nærmest som et trosspørsmål og framfører de merkeligste argumenter mot endringer, som når en svensk grammatiker skriver at å skrive *Kristus* med *k* istedenfor *ch* uttrykker «onekligen vanvördnad för Frälsaren». ⁷ Han viser også til en skriver i Holbergs *Peder Paars*, som «da han et *i* foruden tøddel så, skreg: Inden stakket tid et barbari vi få», og til da det svenske akademiet ville erstatte *c* med *k* i fremmedord. Noen hadde innbilt kong Gustav IV Adolf at *abc*-bøkene da måtte hete *abd*:

---

⁷ Påstanden er kanskje ikke så absurd som det kan virke ved første øyekast. På den tida virka vel *Kristus* som en svært *uformell* skrivemåte, og det *uformelle* virker ofte *respektløst* når det er malplassert. Det er som å la Gud snakke slang og si *tryne* istedenfor *åsyn*, eller å si om folk at de *daua*.

Kongen blev grulig opbragt. Han hadde sollt Wismar, Pommern var i fare, Finland stod gang på gang på spil; men da det gjaldt den tredje bokstav i det svenske alfabet, da vågnet følelsen av en svensk konges plikter hos hs. maj., og han besluttet at utfolde hele sin magt til forsvar for dette riksklenodie (s. 221–222).

Konklusjonen er at Akademiet burde fulgt Holbergs råd om å ikke innlate seg «udi process med den bogstav c», og Moe tilføyer for egen regning: «Den er som sine brødre en høist stridbar herre».

Deretter spør han hva skrift er. Moes svar (s. 224–225) er at det er «en optisk gjengivelse av tale». Det er det samme svaret som Saussure ga 16 år seinere, og Bloomfield 33 år seinere. Han skiller mellom «ordskrift» (som den kinesiske eller våre egne talltegn), der «*hvert ord* har sit eget vilkårlig vedtagne tegn», og «lydskrift», dvs. *alfabetisk* skrift, der «hver bogstav bare repræsenterer *en enkelt lyd*» (og liksom lyden ikke har noen *betydning*). Betydninga tilhører liksom uttalen «...egentlig det *talte* ord, og det er først ved en overførelse fra taleordet at *skriftordet* blir delagtig i dem». Skrifta forstås m.a.o. *indirekte*, gjennom tale. Derimot tror folk flest at skriftspråket er *overordna* talemålet, og at man «...ændrer *sproget* når man ændrer *skrivemåten* [...] *just i overensstemmelse med sproget*» (s. 231). Moe bruker m.a.o. *språk* synonymt med *talemål*, og mener altså (liksom Saussure og Bloomfield, men i motsetning til «folk flest») at skrift ikke er (uttrykket i) et språk.

Likevel godtar han (s. 226 f) at øvde lesere ikke trenger å gå omveien om uttalen og overføre skriftbildet mentalt til lyder – i språk som engelsk hadde den omveien da også blitt heller lang – men oppfatter betydninga direkte fra skriftbildet. Da fungerer også alfabetisk skrift iallfall til dels som en ordskrift. Ellers «...vilde det simpelt hen være uråd at skrive eller læse med hurtighet og lethed» (s. 228). Og en fast skrivemåte er «en stor mekanisk lettelse av skriveprosessen» (s. 229). Derfor kan vi overse tilmed store avvik mellom skrivemåte og uttale. Han sier tilmed (s. 231) at «...skrift og tale har samme hovedoppgave, den at være meddelelsesmidler».

Det er altså ei viss motsetning i det Moe sier om skriftens funksjon. Sjøl om det prinsipielle synet hans har fått støtte av de fleste språkforskere fram til i dag, mener jeg det er grunnleggende feil. Om skriftens funksjon bare var å gjengi tale, må en si at det fyller oppgava dårlig. Da blir alle avvikene mellom skrift og tale i språk som engelsk og fransk nærmest uforståelige, likeså at skrifta kan *påvirke* talen like så vel som omvendt. De tingene Moe nevner etter hvert, viser at skrift fungerer som et *selvstendig kommunikasjons-system*, prinsipielt uavhengig av tale. Vi kan lese om *Chihuahua* eller *Quetzalcoatl* uten å ane åssen ordene uttales.

I motsetning til *lydskrift*, som nettopp skal være en skriftlig gjengivelse av *en talt tekst*, gjengir en tekst i vanlig ortografi (f.eks. denne) normalt ingen talt tekst i det hele, men er laga for å uttrykke *et budskap* eller tanke-innhold (f.eks. om Moltke Moe). At skriftens funksjon ikke kan være å gjengi tale, ser vi også av at det fins skriftlige uttrykksmidler som ikke svarer systematisk til noe i talen og som følgelig *ikke kan uttales*, f.eks. parantes, anførselstegn, mellomrom mellom ordene (og i trykk også bokstavene), skilletegn og skillet mellom store og små forbokstaver.

Fra et *synkronisk* synspunkt er det altså fåfengt å diskutere hva som er primært eller overordna av skrift og tale.⁸ I stedet må vi nøye oss med å konstatere at språkformene brukes i hver sine kommunikasjons-situasjoner (vi skriver til folk når vi ikke kan nå dem med tale) – at de m.a.o. *utfyller* hverandre – at begge har sine fordeler og ulemper, og at begge er uunnværlige i dagens samfunn. Nygaard sier (s. 72–73) at når skriftbildet først er innlært, «... virker en endring like forstyrrende som en grov trykkfeil, selv om det nye skriftbildet samsvarer bedre med lydbildet. [...] I dette ligger en vesentlig grunn til striden om rettskrivnings-reformen». Som Moe påpeker (s. 235), er det ei motsetning mellom behovet til de som *skal lære* rettskrivinga og de som alt *har lært* den. Man kan forstå at de som mestrer den gamle rettskrivinga, ikke ønsker å lære ei ny – men det trenger de stort sett heller ikke gjøre, ut over å venne seg til et nytt skriftbilde i en del ord. Moe sier (s. 244) at «Den slegt som skal foreta ændringen, gjør virkelig et offer...», men er offeret for én generasjon større enn vinninga for alle seinere generasjoner?

Haaland kaller (s. 104) Moes standpunkt «et reint ortofont syn på skriftspråket», men ortofoni gjelder bare *samsvaret* mellom skrivemåte

---

8 Historisk er det selvsagt annerledes – ingen benekter at tale er den opphavlige og universelle forma for språk, heller ikke at talemålet har vært *modell* for skriftspråket, noe som er særlig opplagt ved *alfabetiske* skriftspråk. Sjøl om skrifta oppsto som *tegninger*, helt uavhengig av tale, ble den påverka av talemålet så snart man begynte å bruke den som et allment kommunikasjons-system istedenfor til regnskaper o.l. For i tale hadde man jo alt et fullt utvikla tegnsystem, med et ordforråd og en grammatikk, og trengte ikke å utvikle et nytt. Det gjaldt bare å finne en måte å skrive disse tegna på, med utgangspunkt i enten *morfemene* («ordskrift», f.eks. 5) eller *fonemene* («lydskrift», f.eks. *fem*). Da fikk man et skriftspråk som *samsvarte med* talemålet, enten bare på tegnplanet, i ordforråd og grammatikk, eller også på uttrykksplanet, med *bokstaver* som svarte til *lyder*. Men når et skriftspråk først er utvikla, har det en lei tendens til å gå sine egne veier istedenfor å dilte etter talemålet, slik en skulle vente om det bare skulle gjengi tale. Særlig er det mer *konservativt* enn tale, sannsynligvis fordi det er lettere å styre. Især gjelder det *leksikalsk*, i skrivemåten av ordformene – stumme konsonanter o.l. Men tilmed i grammatikken kan skriftspråket ligge flere hundre år etter talemålet, slik Moe påpeker er tilfellet med flertallsformer av verb, som fortsatt ble brukt i dansk-norsk skrift på hans tid.

og uttale, og sier ingenting om skriftens funksjon. En kan altså være ortofonist uten å mene at skriftens funksjon er å gjengi tale. At skrift og tale fungerer som to selvstendige tegnsystemer, forhindrer nemlig overhodet ikke at det er svært *praktisk* med et størst mulig *samsvar* mellom dem, for det blir enklere å lære skriftspråket jo bedre det samsvarer med det tegnsystemet man alt kan når man skal lære skriftspråket. Det er opplagt lettere å lære en skrivemåte som samsvarer med uttalen, f.eks. *jul* eller *treg* i norsk, enn en som ikke gjør det, f.eks. *hjul* i norsk eller *jeg* i bokmål. Siden skrift ikke skal gjengi tale, er det ikke noe i veien for å snakke ett språk og skrive et annet, f.eks. snakke norsk og skrive tysk. Men sjøl om slike språksamfunn fins, er det ikke en ideell situasjon, for da må man lære *et nytt språk* samtidig som man lærer å lese og skrive, og alle må mestre både norsk (i tale) og tysk (i skrift). Det gjelder også (rett nok i mindre grad) om man snakker norsk eller tilmed dansk-norsk og skriver dansk, som Moe understreker (s. 230-231): «Det er blitt en gapende kløft mellom vor tale og vor skrift. Og det vil si: at vi holder på at få to sprog».

Og dét er verst for de med minst skolegang. Grunnen til at selv det å skrive et brev er vanskelig for «almuesmanden» (og for barn), er ikke «at hans hånd er støl», men at han ikke har lært skrivemåten av ordformene utenat og må leite etter dem: «Må gjenta hele den ældste, sammensatte skriveproses: opløse ordene i deres lyd, og så søke de tilsvarende bokstaver til hver enkelt lyd» (s. 240). I et alfabetisk skriftspråk kan – og må – en begynner m.a.o. søke hjelp i uttalen for å skrive, kanskje også for å lese. Men det er ikke til stor hjelp for «almuesmanden» når rettskrivinga er ei «vrangskrivning» som ligger svært langt unna allmuens uttale og skolegangen hans er kort. Allmuen må lære ikke bare det danske skriftspråket (og dermed både skriftspråk og dansk), men også skriftspråkets dansk-norske «lydform», dvs. det *talte* riksspråket (jf. vedtaket fra 1887 om norma for opplesning). De skal «...i sin knappe skoletid [...] prøve at tilegne sig *både* vor dannede tale, i sin læsning, og vor gammeldagse danske skrivebruk i sin skrivning – mens de selv bruker en tredje sprogform!» (s. 250).

Akkurat som Aasen spiller Moe «demokrati-kortet»: Han spør (s. 240–241) om de som uten egen fortjeneste har nytt godt av en lang skolegang, skal tviholde på en «meningsløs og forvirrende skrivebruk» og dermed stemple som udannet alle som ikke er hjemme i dens irrganger. Avstand mellom skrift og tale var ikke noe problem da opplysning var «fåmandsdannelse» med lang skolegang, men er et stort hinder for «folkedannelse» i et demokratisk samfunn og legger «told på opplysning» (s. 236). Rettskrivingas fremste funksjon er å være et praktisk redskap i *dagliglivet*, ikke i litteraturen eller vitenskapen. Den skal ikke være eksklusiv, men en «lettskriving» for så mange som mulig, og skolen skal ikke

måtte sløse med tid og krefter på «formelle småtterier» og «ortografiske snurrepiperier». Moe siterer «den gamle pedel Højsgaard», som i 1743 skreiv at «det er ingen dyd ved noget sprog at det har mange unyttige og unødvendige observationer *at plage børn og enfoldige med*» (s. 237), og avslutter med følgende salve:

Nu, i den almindelige stemmerets dager, at holde fast på den tungvinte skriveform vi har lånt fra Danmark, det er at la veien til oplysning og moden deltagelse i det offentlige liv gå over ur og ulænde, gjøre den tung og trættende for alle, men tyngst og værst, næsten ufremkommelig, for det store flertal, for de 95 prosent – som har den samme samfundsret og samme samfundspligt som de 5 prosent, og som med sit forskjellige talemål bare har halvparten av det lille mindretals skoletid (s. 251).

Boka var engasjert og veltalende skrevet. Sjøl hans argeste motstander, Johan Storm, kaller den «et velment og varmt, ja, i Grunden lidenskabeligt Indlæg for Nystavernes Idéer» (Nygaard s. 95). Den fikk både applaus og motbør. Avisene var stort sett imot, men Garborg ser ikke noe anna i kritikken enn «Dovenskabens uvilje mot Forandring». Moe brukte den rettskrivinga som han, Aars og Hofgaard hadde foreslått i redegjørelsen fra 1898 (se nedafor), og Western skreiv at folk nå vil se «at forandringen ikke er så forfærdelig» (Haaland s. 110). Edvard Grieg skreiv at avhandlinga hadde inspirert han til å «emansipere seg» fra de store forbokstavene i fellesnavn. Moe fikk også støtte fra den kjente danske språkforskeren Otto Jespersen.

En annen dansk kommentator innvendte at «Skriftsproget er et Meddelelsesmiddel; at dette er logisk og rationelt i sin Opbygning er naturligvis en Fordel». Men det viktigste spørsmålet er likevel «Hvor langt rækker det?». «Og jo længre det rækker i Tid og Rum [...], des mer Nytte [...] kan man have af det» (etter Haaland s. 111). Det er jo sant nok, men som Haaland påpeker, spør Moe om *hvem* skriftspråket skal være nyttig for. Da kan det tenkes at *vanlige språkbrukere* (som leser mer enn de skriver) har mer nytte av at skriftspråket er *lettlært* enn av at det når mange, i motsetning til *forfattere*, som er interessert i flest mulig lesere.

Den grundigste kritikken kom fra Storm. Han mener at den gjeldende rettskrivinga *ikke* skaper problemer i skolen, og at det ikke er noe folkekrav om en reform: «De eneste som skriger op, er nogle faa Ivrrere som optræder paa Folkets Vegne» (Haaland s. 111). Skriftspråkets ytre skikkelse er en vanesak, og *stabilitet* er viktigere enn samsvar med uttalen – et synspunkt som ville vakt gjenklang blant dagens norske språkpolitikere. Som Haugen påpeker (s. 48), fører skriftspråks-reformer der sko-

len går foran, til en kløft mellom det skriftspråket barna lærer i skolen og det de møter i samfunnet. Dessuten fører reformer til at litteraturen snart blir forelda i det minste ortografisk, slik at det oppstår et behov for språklige *revisjoner* av klassikerne. Slike revisjoner kan modernisere også ordvalg og syntaks og dermed nærme seg en *oversettelse* av teksten til nyere språk. Særlige vansker skaper tekster i *bunden* form; f.eks. ville det by på problemer å modernisere Margrethe Munthes vise «Å, jeg vet en seter, med så mange gjeter ...».

Det er m.a.o. en pris å betale for store og raske endringer i skriftspråket. Men det spørres om ikke et funksjonelt, lett lært og demokratisk skriftspråk er verd den prisen. Skal vi f.eks. plage barn og utlendinger i all evighet med stumme *h*-er bare for å bevare et tradisjonelt skriftbilde? Og hvilken periode eller forfatter skal representere tradisjonen? Skulle vi skrive som Wergeland? Som Ibsen? Som Hamsun? Som Falkberget? Er det ikke mer rasjonelt å bare konstatere at man skreiv (og snakka) annerledes før? Som Moe sier det (s. 242): Ortografiske reformer vil ikke føre til noe anna enn at språket i eldre litteratur trer fram som dét det er: våre forfedres mål, og ikke forviller vår språkfølelse «ved at grave sine rynker ind også i *vor* tids sprog».

Fra dansk til bokmål

Moe og fornorskninga av det tradisjonelle skriftspråket fram til 1907

Den tidlige språknormeringa

Språkpolitisk var Moe først og fremst ortofonist, dernest nasjonalist (som ikke er et skjellsord i *mitt* ordforråd), demokrat og samnorskmann – han ville tilnærme skriftspråkene til utbredt norsk talemål og til hverandre. Alt i revisjonene av eventyrene til Asbjørnsen og faren fulgte han Wergelands, Knudsens og Asbjørnsens og Moes linje med å innføre enkelte norske trekk, og det fortsatte han med som konsulent for lesebøkene til Nordahl Rolfsen i 1890-åra (se nedafor).

Noen av endringene var reint grafologiske, nemlig små forbokstaver i fellesnavn,⁹ *å* for *aa*,¹⁰ og overgang fra dansk kommabruk med komma foran alle bisetninger til den moderne norske uten komma foran bisetninger unntatt beskrivende relativ-setninger: *Studenter, som har dårlig råd, kommer inn gratis* (i motsetning til bestemmende relativ-setninger: *Studenter*

---

9 Ifølge Haugen (s. 40) offisiell norm fra 1877 (da Aars tok det inn i sine rettskrivningsregler), ifølge Vinje (s. 215) offisielt i bokmål fra 1885 (da rettskrivnings-reglene til Aars ble offisielt godkjent) og i landsmål fra 1901.

10 Ifølge Vinje (s. 311) valgfritt i bokmål i 1907 og obligatorisk i begge mål i 1917.

som har dårlig råd, kommer inn gratis).¹¹ Men de fleste var grafo-fonologiske, slik at en dansk form ble erstattet av en norsk eller dansknorsk form fra rikstalemålet. De fleste av dem igjen var leksikalske eller morfologiske endringer som ble offisielt godkjent i 1907-reforma og blir omtalt i samband med den. I tillegg var det enkelte syntaktiske trekk (Haaland s. 44-45), nemlig

- 1) dobbelt bestemmelse, f.eks. *det Svaret for den Beskjed*, ved possessiver med etterstilt possessiv: *Fingeren min* for *min Finger*.
- 2) prep.uttrykk med *til* istedenfor substantiv i s-form i possessive uttrykk, f.eks. *Fingeren til Prindsæssen* for *Prindsæssens Finger*.
- 3) *det* (fra østnorsk) for *der* som formelt subjekt i presenteringer, f.eks. *Det har Ingen kaldt mig Mo'r paa hundrede Aar* (i eldre bygdemål kan presentering forekomme med transitive verb og ubestemt kvantor som reelt subjekt).

Men Moe prøvde ikke å være konsekvent i bruken av de nye formene, ikke en gang i sine egne brev og artikler. Særlig brukte han dem i norske egnavn, f.eks. *Aker, Ekeberg, Larvik* med *k*, *Tinn, Moss* med dobbel konsonant, *særnorske* ord, f.eks. *rype, stup, seter, bråte, bråk* med *p, t, k*, *gutt, foss, fonn, onn* med dobbel konsonant, og for å unngå *homografi*, f.eks. *sak, våke* (jf. *sag, våge*), *finn, bredd* (jf. *fin, bred*). Og ofte brukte han «dobbeltformer», dvs. både den gamle og den nye forma, avhengig av sjanger og stil. En kan derfor si at han innførte *valgfrihet* som prinsipp i norsk rettskriving.

Han ble ofte kritisert for inkonsekvensen sin og prøvde å forsvare den. I *Retskrivning og folkedannelse* påpeker han (bind I, s. 253) at det var inkonsekvens eller variasjon også i skriftlig språkbruk, især i litteratu-

---

¹¹ Danskene har nylig kommet etter på dette punktet, med valgfritt «startkomma» foran bisetninger. Den gamle og den nye kommabruken blir ofte omtalt (bl.a. av både Moe og Haaland) som henh. «grammatisk» og «logisk», men det er vanskelig å se at den nye er mindre grammatisk og mer logisk enn den gamle. I begge fall må en vite hvor en bisetning *slutter*, i det ene også hvor den *begynner*. Men det siste er sjelden noe problem, siden bisetninger normalt innledes av enten en *subjunksjon* eller et subjunksjonalt *pronomen eller adverb* (*hva, som, hvor, der* o.l.). Derfor er den nye kommabruken mer *rasjonell*, for det er unødvendig å markere *begynnelsen* på en bisetning, i motsetning til slutten, som gjerne antydes også i tale, med (stigende) intonasjon, når slutten på bisetninga ikke faller sammen med slutten på hovedsetninga: *Den som ikke har gjemt seg nå, skal stå*. Dessuten er den mer *konsekvent* ved at bisetninger blir behandla på linje med andre slags setningsledd – vi setter ikke normalt komma foran f.eks. et objekt, eller mellom en prep. og styringa.

ren. F.eks. kunne de to ordene i *De er blevne slåede* også skrives *bleven, blevet, blet* eller *blit* og *slået* eller *slåt*. Ikke minst påpekte han at *talemålet* varierte. I forordet til Nordahl Rolfsens lesebok (se nedafor) sier han (bind I, s. 266) at «...enhet og konsekvens under sprogforhold som vore ikke lader sig opnaa», og at «Jeg er ikke blind for, hvor særdeles ønskeligt det er at have en fast og bestemt skrivebrug for skolen. Men jeg er heller ikke blind for, hvor umuligt det er, saa længe sproget ikke selv har det» (s. 159). Det viktigste for Moe var å følge «sproget selv», dvs. *uttalen*, først og fremst i det talte bokmålet. I *Retskriving og folkedannelse* heter det (bind I, s. 243) at «Den konsekvens vi trænger i skrift, er ikke uniformitet på *papiret*, det er først og fremst *nærmere overensstemmelse med vor levende tale*». Og i *Nationalitet og kultur* (bind II, s. 68) at å «fæste talens inkonsekvenser også i skrift» og skrive f.eks. *skape*, men *skabelse, ut*, men *udmerket*, er «mindre farligt end et prinsipielt motsætningsforhold mellem skrift og tale».

Vekslinger som *ut* – *udmerket*, *vite* – *videnskab* kan man høre den dag i dag. «Talens (og skriftens) inkonsekvenser» i bokmål skyldes nemlig at ordformer med norske trekk som hunkjønns-former, diftonger, (i østnorsk) tjukk /l/ og (før) *p, t, k* for *b, d, g* pga. sitt opphav i *dagligtalen* som regel hører til *et lavere stillag* enn de tilsvarende danske med opphav i skrift: De brukes mer i *hverdaglige* ord som *jenta* og *dama* enn i litterære som *piken* og *kvinnen* – *pika*, *kvinna* låter anstrengt og programmatisk.¹² I *nedsettende* ord og *tabuord* som *jåla*, *kløna*, *klysa*, *rævva* er de nærmest obligatoriske. Og som Moe var fullt klar over og tok hensyn til, var – og er – de også mer brukt i særnorske ord som *jenta*, *myra*, *gaupa* (som ikke har en tradisjonell dansk form å konkurrere med) og ord med særnorsk form, f.eks. *kua*, *kråka*, *såpa*, *øya*, *geita*. Seinere språknormering burde vel også ha lært oss at konsekvens-rytteri ikke duger i en «flytende» språksituasjon – det blir fort kunstig og lettere komisk.

Nordahl Rolfsens lesebok

I den tidligste tida var lesebøkene i skolen som regel religiøse eller andre «oppbyggelige» tekster. Etter opplysningstida fikk vi lærde «ensyklopediske» lesebøker med innføringer i orienteringsfaga, som ofte lå langt over skolebarnas erfaring og intellektuelle nivå. Resultatet var at de færreste folkeskole-elever kunne lese uten vanskelighet etter endt skolegang.

---

¹² I LSS-årboka for 2012 viser Ruth Vatvedt Fjeld (s. 80) at *jenta* har 99 % av beleggene i et skriftkorpus og 93 % i et talekorpus fra Oslo-området, mens *kvinna* har henh. 1 og 0 % i de samme korpusene. Det eneste som overrasker her, er at *jenta* var brukt mer i skrift enn i tale! Mange snakker om motsetninga *konkret/abstrakt* i slike tilfeller, men som disse eksemplene viser, er det ikke betydning som er relevant, men *bruksområde* (sjanger) og *stilverdi*.

I 1880-åra kom det krav om lesebøker som var bedre tilpassa barn og tok utgangspunkt i barnas faktiske forutsetninger, et krav som kom inn i en ny skolelov i 1889. Resultatet ble Nordahl Rolfsens lesebok i 5 bind fra 1892 til 1895, som ble en ny merkestein i utviklinga fram til 1907.

Rolfsen hadde erfaring som skolemann og formidler av barnelitteratur, bl.a. som redaktør av et barneblad. Moe hadde samarbeida med Rolfsen tidligere, og ble konsulent for leseboka, især det språklige, men også for innhold og oppbygging. Prinsippene sine gjør han greie for i forordet. Som Rolfsen mente han at både språkforma og innholdet måtte tilpasses barn. En måtte ta utgangspunkt i det kjente, tilvante og hjemlige, også i det språklige. Derfor tok han inn en del «hjemlige» leksikalske og morfologiske former fra det talte bokmålet, som han gjør nøye greie for i forordet. Men han understreker at det ikke er gjort «mekanisk» og at han har tatt hensyn til stilen (bind I, s. 154).

De fleste av de nye formene fikk en slags offisiell godkjenning i 1893, da departemanget ga elevene tillatelse til å bruke dem i skriftlige arbeider. I 1894 ble de innarbeida vsa. de tradisjonelle formene i J. J. Aars' *Retskrivningsregler til skolebrug* og S. W. Hofgaards grammatikk, som var godkjent av Kirkedepartemanget, ifølge Haaland (s. 82–85) mye pga. Moe. Han var språkkonsulent for departemanget og hadde gode kontakter der, især D. F. Knudsen, ekspedisjons-sjef i departemanget i 1892–94. Han var reformist og medlem av styret i *Norsk Retskrivnings-samlag*, og sto ifølge Nygaard (s. 36) bak vedtaket fra 1887 om dannet dagligtale som norm for opplesing. Det første bindet, og likeså Aars sine rettskrivningsregler, ble kritisert for inkonsekvensen i rettskrivinga, og for å skape forvirring og språklig usikkerhet med dobbeltformene. En innsender klager over «... det ortografiske anarki, som for tiden raader, da en ny kanon autoriseres for hver ny utgave, der kommer af de autoriserede grammatiker og rettskrivningsregler» (Nygaard s. 80). Moe prøvde derfor å bruke de nye formene mer konsekvent i de seinere bindene.

Leseboka ble kritisert for rettskrivinga av Morgenbladet og Aftenposten, men godt mottatt av de fleste. I 1902 var det solgt 600 000 eksemplarer. Haaland mener (s. 86) at endringene i leseboka samt i bøkene til Aars og Hofgaard var viktige av tre grunner:

- 1) Norske former i skriftspråket ble nærmest offisielt godkjent,
- 2) *valgfrihet* kom inn i skriftspråket,
- 3) endringene var bare en halv reform og banet vei for en mer konsekvent reform. Den kom Moe fram til etter hvert.

Om en del retskrivnings- og sprogspørsmål

De tre språkreformistene Aars, Hofgaard og Moe fortsatte å samarbeide om rettskrivings-spørsmål utover i 1890-åra. Etter oppdrag fra Kirke-departemanget ga de i 1898 ut en redegjørelse på over 150 sider til departemanget, *Om en del retskrivnings- og sprogspørsmål*, trolig med Moe som hovedforfatter, med et tillegg med mer gjennomførte endringer i 1899. Den var mer konsekvent og radikal enn reform-forslagene i leseboka og tilmed enn 1907-reforma, som den danna grunnlaget for. Bl.a. kom forfatterne i tillegget til at det ikke hadde noe for seg å reformere særnorske ord spesielt, fordi det forutsatte etymologiske kunnskaper hos elevene å skulle skrive f.eks. *foss*, men *os* (for *oss*).

De prinsipielle hoved-synspunktene i redegjørelsen var at talemålet *endrer seg* av seg sjøl, skriftspråket ikke. Derfor må skriftspråket *endres* i retning av talemålet, slik at det holder noenlunde følge med talemålet – ellers går det som det har gått i engelsk og fransk, at det oppstår et gap mellom skrivemåte og uttale. Skriftspråket kan m.a.o. *styres* (normeres), talespråket ikke (jf. hvor trått det har gått med «den nye tellemåten» fra 1951, enda så praktisk den er). Og skriftspråket bør endres av hensyn til dem som *skal lære* det, nemlig skolebarn. Skolen må derfor *gå foran* i reformeringa av skriftspråket, for avstanden mellom skrift og tale er et problem først og fremst i skolen. Det innebærer at *staten* ved Kirke-departemanget skal gå foran i reformene, ikke forfatterne eller avisene – et synspunkt reform-motstanderne var sterkt imot. Også *tilnærming til landsmålet* ble brukt som argument for de endringene som ble foreslått i det tradisjonelle skriftspråket (Haaland s. 93).

Redegjørelsen ble sendt ut på høring. Enkelte språkfolk sluttet seg til den, men den møtte også mye motstand, bl.a. fra den tidligere reformisten Bjørnson, som hadde slått om. I 1900 klager han over at han har tapt tusenvis av kroner på målstrevet sitt, og vil nå at vi skal «... i retskrivningen holde lag med danskerne, saa længe og saa langt som mulig» (Nygaard s. 95). Morgenbladet skreiv at «Sproget er Hvermands Eie, ikke alene Departementets og Pædagogernes» (Nygaard s. 91). Også Falk og Western var skeptiske til deler av redegjørelsen, især prinsippet om at skolen skulle gå foran i reformene. I stedet mente de at *språkbruken*, især i *litteraturen*, måtte gå foran – et synspunkt som riksmåls-bevegelsen argumenterte for gjennom det meste av 1900-tallet:

I det hele taget må også her den regel gjælde, at hvad der i litteraturen har vist seg som livskraftigt, også tillades brugt i skolerne, medens man må vente med det der endnu blot foreligger som forslag. [...] Skolerne må også her lære sine elever hvad der er gjængs sprogbrug, ikke experimentere med noget nyt (etter Vinje s. 241).

Storm sa det enda krassere (i 1901):

Bør der paabydes en ganske ny Retskrivning, som ikke har faaet Hævd i Literaturen og i Livet? Kan Regjering og Skole gribe ind i Sprogets gang og paa egen Haand ændre den vedtagne Form? Bør Myndighederne lytte til en liden Flok Ivrrere som vil foregribe Udviklingen? Bør ikke Forældrene og den store læsende og skrivende Almenhed tages med paa Raad, førend et for Børnene saa skjæbnesvangert Skridt tages? (etter Vinje s. 243).

Og i boka *Norsk Retskrivning* fra 1904 advarte han mot reforma med disse ordene:

Om at paatvinge Skolerne en splinter ny Retskrivning som ikke bruges i Livet, herom er der i det revolutionære Frankrige ikke for Alvor Tale; heller ikke i noget andet civiliseret Land – med én Undtagelse: dette er Norge forbeholdt, Utopiernes Land, Drømmenes Land, Maalstrævets Land (etter Haugen s. 47).

Også Moe argumenterte med «livet» eller gjengs skriftlig språkbruk, men han så framover snarere enn bakover. I forordet til Nordahl Rolfsens lesebok heter det (bind I, s. 159–160) at

Det er jo for *livet*, ikke for gamle bøger, skolen skal udruste barnet [...]. Svigted da ikke skolen sin opgave, om den bare førte lærlingen ind i en ældre afsluttet sprogform, én som dag for dag trænges mer til side af udviklingen? [...] Som det nu er, er vort sprog splidagtig med sig selv. Stille kan vi derfor ikke blive staaende. Tilbage fører ingen vei. Nu – saa maa vi *frem*.

I 1900 sendte Kirkedepartemanget redegjørelsen til HF-fakultetet ved Universitetet i Oslo til uttalelse, og fakultetsrådet stemte mot med 1 stemmes overvekt. Flertallet var av samme mening som Storm, og uttalte at endringer i rettskrivinga

... må indføres gjennom *Almenhedens Praxis*, gjennom *Livet*, ikke gjennom *Skolen*. [...] Skolen skal opretholde *det hævdede*, ikke *foregribe* Udviklingen, ikke *paatvinge* Eleverne noget *nyt* (etter Nygaard s. 100).

Motstanden var altså stor blant de sakkyndige, og dermed gjorde ikke departemanget noe med saka på flere år.

1907-reforma

Rundt hundreårs-skiftet hadde landsmålet sterk framgang i skolen. Med reforma i 1901 (se nedafor) var det blitt både modernisert og fastere normert enn bokmålet, der forvirringa rådde. Dermed kunne det bli en sterkere konkurrent til bokmålet i skolen, og frykten for dette – i tillegg til den økte nasjonalismen i samband med unionsoppløsninga i 1905 – satte fart i reformeringa av bokmålet. I 1906 fikk Aars og rektor Nygaard i oppdrag å lage et revidert utkast til ny rettskriving bygd på redegjørelsen fra 1898–99. Det ble gjennomgått av bl.a. Moe og godkjent med enkelte endringer i 1907, men var atskillig mindre radikalt enn redegjørelsen. Her er en oversikt over reformene, sett i samband med både redegjørelsen og 1917-reforma:

Leksikalske endringer:

- 1) *B, d, g* etter (som oftest lang) vokal ble erstatta med *p, t, k* i alle ord som ble uttalt med hard konsonant i «det almindelige dannede talesprog», dvs. i de fleste hverdagslige ord som *ape, ut, kake*. Men det var mange dobbeltformer der uttalen varierte, f.eks. *eple/æble, gaate/gaade, klok/klog*, og mange unntak i mer litterære ord, f.eks. *skib, vaaben, helvede, sprog, læge*. Ofte var det avledninger, så vi fikk vekslinger som *dyp – dybde, ut – udmærket, vite – videnskab, sak – saglig*.
- 2) En enkel konsonant i utlyd ble fordobla når uttalen i bokmålet har (kort vokal og) lang konsonant,
  - a) i norske egennavn, f.eks. *Moss – Finn, Kjell, Odd*, samt særnorske ord som *foss, fonn, onn*,
  - b) «for at forebygge tvetydighet eller feillæsning», dvs. homografi, f.eks. *bredd, bukk, hugg* (jf. *bred, buk, hug*). I mange tilfeller følger dobbeltskriving naturlig av *p, t, k > b, d, g* fordi en ellers ville få homografi, jf. *had, tag # hat, tak* i den gamle rettskrivinga, *hat, tak # hatt, takk* i den nye.
  - c) i bøyingsformer som før ble skrevet med *dt* (> *tt*), f.eks. *fett, litt* (adj. n) – *brutt, skutt* (perf. part.).

Alt Wergeland hadde gått inn for dobbeltskriving i slike ord (Gundersen s. 28), og Aasen hadde innført det i landsmål. Redegjørelsen fra 1898–99 hadde også hatt valgfrihet mellom enkelte av de nye formene pga. ulik lengde i øst- og vestnorsk, f.eks. *vett – vet* og *kikke – kike*. Men sjøl om lengden varierer i *dialektene*, har bokmålet over alt *østnorsk* (og ber-

gensk) uttale med kort vokal og lang konsonant, gjenspeilt i skrift med dobbel konsonant. I 1917 ble dobbeltskrivinga gjennomført mer konsekvent, stort sett etter den østnorske uttalen, med skrivemåter som *vett* (men *vidd* fra dansk *vid* i betydninga 'det å være vittig eller åndfull'), *gutt*, *lokk*, *lønn*, *boss*, *komme*, *sammen* (men fortsatt *kik(k)e*), og tilmed *tall*, *glass*, *gress*, *hull*, *sønn*, der bare *bokmålet* har lang konsonant (og til dels danske ordformer), jf. østlandsk /taL, gLas, gras, høL, sån/. Men fremdeles har vi beholdt noen unntak fra dobbeltskriving av lang konsonant, nemlig ved *m* (jf. vekslinger som *dam* – *dammen*, *dum* – *dumme*, *trim* – *trimme*), som oftest foran en konsonant (jf. *alt*, *sant* o.l.) og i trykklette grammatiske ord som *han*, *hun*, *man*, *den* – *skal*, *vil*, *kan* – *nok*, *vel* – *for*, *til*, *at* (jf. svensk *till*, *att*).

3) Kortformer fra norsk dagligtale ble innført i en del frekvente ord, som oftest valgfritt, f.eks. *mo(de)r*, *fa(de)r*, *bro(de)r*, *læ(de)r*, *kje(de)l* – *dra(ge)*, *ha(ve)*, *ta(ge)*, *si(ge)*, *bli(ve)* (med bøyingsformer) – *sa(gde)*, *la(gde)*, + *fjæder*, *foder* > *fjær*, *for*. *Hoved* ble forkorta til *hode*, men *hoved-* ble beholdt i sammensetninger, som i dag. *Faderen* og *moderen* brukes fortsatt spøkefullt om egne foreldre, og *broder* kan brukes overført (*en broder i ånden*).

4) Noen fremmedord fikk fornorska skrivemåte, bl.a. *fasade* for *façade*, *byrå* for *bureau* og *dusj* for *dusch*.

Morfologiske endringer:

1) I ub. flt. m ble *-er* gjennomført der dansk har *-e*, f.eks. *bukker* for *bukke*, med unntak av noen litterære ord som seinere har fått *-er*, samt hankjønnsord med stamme på *-er*, f.eks. *fiskere*, og de uregelrette formene *fedre*, *brødre*, som fortsatt har *-e*.

2) I b. flt. m og f hadde redegjørelsen fra 1898–99 gått inn for *-ene* som hovedform, med *-erne* som sideform, i subst. som tradisjonelt hadde *-erne*, dvs. de som hadde *-er* i ub. flt. Ifølge Vinje (s. 309) ble dette tilrådd også i 1907, «om enn ikke i helt klare ordelag» (dessuten ble *-a* tillatt i *barna* og *be(i)na*). Først i 1917 ble *-ene* fastslått som allmenn endelse i b.fl. m/f, med unntak av uregelrette flt.-former som *glø-r-ne*, *trær-ne* (i flt.-former som *fisker-ne* o.l. hører *r* til stamma og ikke flt.-endelsen).

3) I ub. flt. av enstava n ble *-0* innført for dansk *-e*, f.eks. *hus*, *fjeld* for *huse*, *fjelde*, i noen ord valgfritt.

- 4) I pret. av svake *a*-verb (typen *kaste*) ble *-et* innført for *-ede*. Her hadde Moe i begynnelsen brukt kompromiss-forma *-ed*, som Storm godtok fordi den hadde blitt brukt i litteraturen, men seinere gikk han over til det lydrette *-et*, som etter Storms mening var «en barbarisk og uhistorisk Form» (etter Vinje s. 248).
- 5) Verb som er *a*-verb i dansk, men *e*-verb i norsk, fikk bøyning som *e*-verb, f.eks. *talte, levde* for *talede, levede* (i 2005 fikk noen slike verb igjen valgfritt bøyning som *a*-verb, f.eks. *bygget* vsa. *bygde*).
- 6) Svake verb med stamme som ender på vokal (typen *tro*), fikk egen kortverb-bøyning med *-dde* og *-dd* i pret. og perf. partisipp av, f.eks. *trodde – trodd* for *troede – troet*.
- 7) I adj. på *-(l)ig* ble *-t* strøket i n, f.eks. *riktig, mulig* for *rigtigt, muligt*.
- 8) Av grammatiske ord ble *af* endra til *av*, *å* ble valgfritt til *at* som infinitivmerke, pronomenet *I – jer/eder* (2. p. flt.) ble erstatta med *dere*, og determinativ-forma *nogle* (flt.) med *nogen*.

Haugen kaller (s. 46) reforma for «... vilt radikal. For den var det første, og ett av de få alvorlige, forsøk på å bringe en eksisterende, tradisjonell ortografi i samsvar med uttalen». Ikke minst ble store deler av bøyningsmorfologien endra. Ifølge Haugen slo den fast at norsk uttale (og morfologi) og ikke dansk ortografi skal danne grunnlaget også for bokmålet, og at staten har myndighet til å styre ortografien i skolen. Det siste var vel blitt fastslått alt med 1901-reforma, og 1907-reforma stadfesta bare at det gjaldt også for bokmål. Men radikal var den bare i et *internasjonalt* perspektiv. Nygaard omtaler den (s. 110) som «svært forsiktige» reformer, og sier at den endra bare 5 % av ordformene i to tekstprøver. Den var, om ikke en halv reform, så iallfall ikke konsekvent gjennomført. Det ble retta opp etter bare 10 år, i 1917 – men da var samnorsk-hensynet kommet i tillegg. Den slo da også svært fort igjennom. En observatør skreiv i 1918 at den etter bare et par år hadde «underlagt sig størsteparten av pressen og skjønlitteraturen» (Vinje s. 286). Den siste avisa som tok 1907-rettskrivinga i bruk, i 1923, var Aftenposten, som hadde erklært at den aldri ville bruke den (Vinje s. s.).

Haugen mener også (s. 46) at ingen hadde «tydelig merket opp» hvor veien skulle føre hen. Men det må en si at Knudsen hadde gjort, nemlig i sitt 12-punkts-program med innføring av trekk fra det talte riksspråket, supplert med 3 punkter med trekk fra dialektene og nynorsk, som kanskje kunne innføres seinere (Nygaard s. 25–26, Gundersen s. 45–49). I 1907

ble de fleste av de første 12 trekkene i programmet innført i bokmålet, om ikke konsekvent. I 1917 ble samsvaret med det talte bokmålet fullstendig, men da ble også to av de tre tilleggstrekk fra dialektene innført, + noe fra det tredje, nemlig diftonger, hunkjønns-former i subst. (*bygd-a* o.l.) og *-a* i pret. og perf. part. av *a*-verb (*kast-a* o.l.). Men Knudsen mente at disse trekkene ikke kunne tas inn i skriftspråket før de var tatt opp i det *talte* bokmålet – noe de stort sett ikke var i 1917.¹³ Det spørs om ikke Knudsen vurderte riktig på dette punktet, for som vi nå veit, skapte disse tre formene strid – især da de ble til dels obligatoriske, i 1938.

Fra «mellomnorsk» til nynorsk Moltke Moe og reformeringa av landsmålet fram til 1901

Sjøl om han brukte bokmål, kjente Moe både Aasens og Vinjes skrifter og var begeistret for landsmålet. Bl.a. mente han at kunnskap om dialektene var nødvendig i skolen, og landsmålet var en «nøkkel» til dialektene. Han engasjerte seg sterkt i normeringa av landsmålet, og hadde flere tillitsverv i målrørsla, bl.a. som styremedlem i Det Norske Samlaget. Men han var mot at landsmålet skulle bli det eneste riksspråket (Haaland s. 138), og var m.a.o. ikke noen målmann. Og som ortofonist var han skeptisk til de arkaiserende trekkene i landsmålet slik Aasen hadde utforma det. I *Nationalitet og kultur* (bind II, s. 259) sier han at målrørsla hadde

... haket sig fast i fortiden og altfor meget set sit mønster dels i gammelnorsk, dels i det den kalder de «bedste» og «egteste» dialekter, d.v.s. de mest gammeldage, de som mindst svarer til den utvikling tiden og sproget ellers har gjennomløpet ...

Han mente landsmålet var mer mellomnorsk enn nynorsk, og at hensynet til det *opphavlige* hadde gått ut over hensynet til *allmenngyldighet* og *enkelhet*. Det passa da landsmålet ble til, under nasjonalromantikken, men ikke i ei tid som la mer vekt på skriftens praktiske *funksjon* – og demokratiske hensyn, kunne en føye til. Landsmålet hadde en plass i norsk skriftspråks-utvikling, men det burde fornyes og tilnærmes det moderne talemålet akkurat som bokmålet.

I en anmeldelse av ei lesebok på landsmål for høyere skoler av Garborg og Mortensson-Egnund fra 1885 ga han (bind I, s. 129–130) sin tilslutning til en rekke nye former som forfatterne hadde brukt og som Moe mente forenkla landsmålet. Det var bl.a. kortformer som *mor*, *far*,

---

¹³ *A*-former i verb er blitt tatt opp i talt bokmål først i de siste tiåra, vsa. formene på *-et*. I artikkelen om bruk av *a*-former fant Ruth Vatvedt Fjeld (s. 82) at *-a* i pret. dominerte i 22 av 30 verb i et talekorpus fra Oslo-området (som omfatter brukere av både dialekt og bokmål), men var lite brukt i skrift: Bare ett verb hadde over 10 % *-a*.

bror, sa, ha og (mer) lydrette former som *elskad*, *noko*, *lite*, *kva*, *korleis*, *dei*, *for*, *spør*, *dør*, *snø*, *sjø* for Aasens *elskade*, *nokot*, *litet*, *kvat*, *korleides*, *deim*, *fyre*, *spyr*, *dyrr*, *snjo*, *sjo*. Men Moe ville gå lenger og fjerne stumme *d*-er og *t*-er også i ordformer som *mei(d)* og *or(d)*, pret. av *a*-verb, f.eks. *elska(de)*, perf. part. av *a*-verb og sterke verb, f.eks. *elska(t)*, *funne(t)*, b.ent. n, f.eks. *huse(t)*, n av adj. på *-en*, f.eks. *ope(t)*. Han ville også skrive *n(n)* for opphavlig *rn*, i ordformer som *konn*, *bjønn* og i b. flt. av subst., f.eks. *hestan(n)e* for *hestarne*, og ha refleksivformer på *-s* vsa. *-st*, f.eks. *skiljas(t)*.

Lydrette former som *huse*, *or* og *konn* brøyt med et prinsipp som Moe ellers gikk inn for, bl.a. i den samme anmeldelsen, nemlig at man ikke skulle «...vanskeliggjøre tilegnelsen ved at bryde grundligheden i stavningsprincippet mellem vort skriftsprog og landsmålet» (bind I, s. 128–129), dvs. at man skulle ha samme skrivemåte i de to målformene når uttalen var den samme. Det ble m.a.o. ei motsetning mellom hensynet til uttalen og hensynet til skrivemåten i bokmålet.

Det siste tok han mer hensyn til da det i 1893 kom ei landsmåls-utgave av Nordahl Rolfsens lesebok, etter påtrykk fra Moe, særlig i de 4 siste bindene, som i stedet fikk enkelte tekster på landsmål. Sammen med Rasmus Flo sto Moe for rettskrivinga også i landsmåls-tekstene, der han modererte ortofonien noe pga. skrivemåten i bokmål. Han skreiv lydrett *konn*, *bjønn* o.l. (forordet til landsmålsutgava, bind I s. 163), men beholdt *rn* i b. flt. og stum *t* i b. ent. n (unntatt i første bind) fordi vanskelighetene ville bli enda større «...om den samme lyd fik hver sin betegnelse i de to sprog» (s. 165), og sløyfa stum *d* bare i ord som ble skrevet uten *d* i bokmål (fordi de var tatt opp fra dialektene og ikke skriftspråket), f.eks. *li*, *ri* (f), *le* (n), *sau*, *snau*, *stø*, *lei*, *greie* (men *tid*, *ord*). I perf. part. og intetkjønn av adj. på *-en* sløyfa han *t*-en, men skilte mellom adj. og sterke partisipp: *gale* av *galen*, men *gali* av *gala* (s. 166). Derimot beholdt han stum *d* i pret. av *a*-verb, f.eks. *elskad*, «i overensstemmelse med nesten alle forfatters bruk» og for å skille pret. fra partisippet *elska* (s. s.).

Men i anmeldelsen av leseboka til Garborg og Mortensson-Egnund gir han også tilslutning til former som *ikke* er forenklinger, men endrer *talemåls-grunnlaget* for landsmålet fra vestlandsk til *midlandsk* og særlig *Telemark*, bl.a. *vise* og *visur* istedenfor Aasens *visa* og *visor*, og vil i tillegg ha kløyvd infinitiv (bind I, s. 129–130). Også i leseboka brukte han *-e* i svake *f* (*jente*) og kløyvd inf. (s. 164–166), og også partisipp-former som *gali* er et østnorsk innslag. Seinere støtta han «Midlands-normalen» til Garborg og Flo (se nedafor), som hadde slike former. Ifølge Haaland (s. 142) støtta Moe Midlands-målet fordi det lå nærmere bokmål enn Hægstad-normalen (noe som vel kan diskuteres) og derfor var et steg i samnorsk retning. Også målmannen Steinar Schjøtt skriver i 1906 at

«Tilnærmelse mellem begge [mål, EP] kan finde sted i væsentlig grad ved at fastslaa Midlands-maalet – med modifikationer» (Haaland s. 147–148). Som eksempler på slike modifikasjoner nevner Schjøtt *gaar, staar, faatt* for *gjeng, stend, fenge*.

Tanken om Midlands-målet som en tilnærmelse til bokmålet og et steg i samnorsk retning foregriper Østlandsk reisinings tanke rundt 1920 om at samlinga til ett riksspråk måtte skje på grunnlag av dialektene på Østlandet – men da på *flatbygdene* og i *byene*, et mer realistisk syn enn midlandsk som ett av grunnlaga for et samnorsk riksspråk. Men Midlands-normalen representerte i det minste ei forskyving av talemåls-grunnlaget for landsmålet *østover* og gjorde landsmålet mindre vestlandsk, om ikke mindre arkaisk enn Hægstad-normalen. Det var hovedsaka for Moe, jf. det han skriver i et brev til Garborg da den sistnevnte var med i komitéen som utreda 1901-reforma (Liestøl s. 119): «Landsmålet *mätte*, før eller siden, løftes over Langfjeldene, østover, om det skulde bli den faktor i vor sprogudvikling som vi alle håped».

Reforma i 1901

I 1898 utnevnte Kirkedepartemanget en komité bestående av Garborg, Flo og Hægstad til å utrede ei ny rettskriving for landsmål. Liksom Moe tenkte komitéen i samnorske baner og la vekt på «...aa arbeida norsken og dansk-norsken saman so vidt mogeleg, eins regel der det gjekk an» (Vinje s. 254). Også departemanget så de to målformene i sammenheng. I 1898 antydet statsråd Wexelsen at landsmåls-komitéen kunne ha fellesmøter med komitéen som arbeidet med redegjørelsen om rettskrivinga i bokmålet (Moe, Aars og Hofgaard), uten at det ble noe av.

I landsmåls-komitéen var det store motsetninger mellom reformistene Flo og særlig Garborg på den ene sida og tradisjonisten Hægstad på den andre. Det gikk så langt at Garborg trua med å trekke seg fra komitéen. Moe konspirerte med Garborg og Flo, og bønnfalt Garborg om å ikke trekke seg:

*Da er udgangen given: enten dør det hele, eller også finder man en føielig mand i steden, – og det som skulde blit til samling og til fremhjælp af det fælles norske i vor sprogudvikling, det vil da bøies endnu mer afgjort ind i to særlinjer. Og Gud véd hva *det* kan føre til!* (etter Haaland s. 131).

Garborg ble sittende i komitéen, men den delte seg og leverte to forslag som skilte seg på flere punkter, den mer tradisjonelle Hægstad-normalen og det mer reformerte «Midlands-målet» til Garborg og Flo, som ble støtta av Moe. I 1901 ble Hægstad-normalen likevel godkjent som

hovednormal, med Midlands-normalen som sidenormal, ifølge Haaland (sammendraget, s. 162) som et resultat av «Moes korridorpolitikk i departementet». Dermed hadde landsmålet fått en offisiell rettskriving.

Begge reformene innebar en *modernisering* av landsmålet; det ble lydrett og mer moderne ved at man strøk en del stumme konsonanter og andre etymologiske innslag. Men Midlands-normalen gikk noe lenger i lydrett skrivemåte og skiftet i tillegg ut talemåls-grunnet for skriftbildet. I begge normalene ble disse formene strøket:

- 1) store forbokstaver i fellesnavn (ei grafologisk endring),
- 2) flt.-former av verb, for eksempel *dei finna/funno* (ei morfologisk endring),
- 3) stumme konsonanter i bøyningssendelser (morfologiske endringer):
  - a) pret. og perf. p. av *a*-verb, f.eks. *kastade, kastat* > *kasta, kasta*,
  - b) n av sterkt perf. p., f.eks. *funnet* > *funne*, og adj. på *-en*, f.eks. *opet* > *ope*,
  - c) b. ent. av svake intetkjønnsord, f.eks. *Augat* > *auga* (men former som *huset, eplet* ble beholdt, siden de fantes i både dansk og svensk),
- 4) sløyfing av stum *t* i pronomen og determinativer: *anna(t), noko(t), mykje(t), kva(t)* (leksikalske endringer).

Midlands-normalen hadde i tillegg disse endringene (som alle gjaldt bøyningssendelser og var morfologiske endringer):

- 1) kløyvd infinitiv, f.eks. *skriv-e/les-a*, og svakt f, f.eks. *vis-e/vik-u*, b. form *vis-a/vik-o*,
- 2) ub. flt. på *-ir* og *-ur*, f.eks. *bygd-ir, vis-ur*, istedenfor *-er* og *-or*,
- 3) b. flt. på *-ane, -ine, -une* istedenfor *-arne, -erne, -orne*,
- 4) perf. part. n av sterke verb på *-i* (*funn-i*),
- 5) b. ent. uten *-t* også i sterke intetkjønnsord (*huse, eple*).

De spesifikt midlandske trekkene i Midlands-normalen slo ikke an, men et par sjenerelt østnorske trekk fant etter hvert veien inn i landsmålet, nemlig former som *funni*, som gikk ut igjen i 2012, og kløyvd infinitiv, som fortsatt er inne, sjøl om den gikk ut av bokmålet i 2005.

Både reforma av bokmålet i 1907 og reforma av landsmålet i 1901 var en stor seier for Moe og de andre reformistene. Men Moe var ikke opp-tatt av landsmålet og bokmålet hver for seg – han så dem i sammenheng, og som *foreløpige* stadier i utviklinga fram til et *samnorsk* riksspråk.

«Ett norsk sprog [...], høveligt for alle nordmænd» Moltke Moe og samlingstanken

Utgangspunktet for samlingstanken

Utgangspunktet for samlingstanken er at vi hadde fått to riksspråk, mens alle ville fram til ett. Spørsmålet var bare hvilket av de to det skulle være. En tredje mulighet dukket opp ganske fort, nemlig at det også kunne være *en blanding* av de to, m.a.o. at man ikke behøvde å velge, men kunne beholde noe av begge.¹⁴ Den første som formulerte dette, var Knud Knudsen, i avhandlinga *Om Norskhed i vor Tale og Skrift* fra 1850:

Disse to Veje [Aasens og hans egen] til et virkelig norsk Sprog er forresten kun forskjellige, hvad Udgangspunktet og den første Strækning angaar; siden løber de uidentivl sammen. [...] Derfor bør begge Partiers Bestræbelser kun bejæmpe det Fremmede, den fælles Fiende, og ikke hinanden indbyrdes (etter Gundersen s. 45).

Og i boka *Hvem skal vinne?* fra 1886 bruker han bildet om de to språkbevegelsene som arbeider fra hver sin ende av en tunell:

Efter å ha målstrævet længe og vel fra bægge ender, den «danske» og den «norske», vilde de hat for sig en tyn mellemvæg, som var let at gjennembyrte, så de møttes i sejer anlet til anlet (etter Vinje s. 147).

Denne idéen måtte appellere til de som hadde sans for både bokmål og landsmål, og også andre var på slutten av 1800-tallet inne på at bokmål og landsmål med tida kunne bli ett felles riksspråk. Én var historikeren

---

14 En ekstrem variant av dette, som bl.a. den engelske sosiolingvisten Peter Trudgill har foreslått, er at man beholder *alt* i begge, ved ganske enkelt å vedta at bokmål og nynorsk skal vere ett språk, med varianter, f.eks. slik at man kan velge mellom *jeg/eg* og *ikke/ikkje*. Men det er ikke slik de fleste har tenkt seg det.

Ernst Sars, en annen var Garborg i 1897, som sa at det er «...en Art For-ening af de to Sprog, som maa tilstræbes. Det enes Norskhed maa forbinde sig med det andets Kultur» (etter Torp og Vikør s. 215). Tilmed Johan Storm trodde i 1903 at «Landsmaal og Rigsmaal en Gang i Tiden vil kunne gaa op i en høiere Enhed», men det ville ta «Tid og Taalmod» (etter Haaland s. 140).

Som vi har sett, var Moe i samband med Nordahl Rolfsens lesebok inne på tanken om å unngå unødvendige forskjeller mellom målformene. Ifølge Vinje (s. 280) hadde han alt i 1886 talt for et planmessig samarbeid mellom målformene. I stedet for kamp ville han ha sameksistens, fredelig konkurranse og tilnærming mellom målformene, med sikte på en endelig sammensmelting i ett riksspråk. I *Retskrivning og folkedannelse* fra 1900 (bind I, s. 259) skreiv han at om vi tilnærmer det tradisjonelle skriftspråket til norsk tale,

...da har vi tat det første store steg henimot en målform som én gang kan *samle* vort land, med rum for *alt* norsk, for by som for bygd, mot et mål som med rette kan kaldes «*riksmål*», med rette «*landsmål*» – *fordi det er Norges lands, Norges rikes mål.*

Og i *Norsk og dansk sprogdragt* fra 1906 skriver han at målet for begge parter i språkstriden er «*ett norsk sprog, i skrift som i tale, høveligt for alle nordmænd*» (bind II, s. 65). Han skapte også ordet *samnorsk* om dette språket, brukt i et brev til Garborg i 1900 (Haaland s. 140). Men han la vekt på at utviklinga måtte skje *gradvis*. I *Norsk og dansk sprogdragt* heter det også (s.s.) at «Her nytter intet stolt riddersprang. Her må en lang og trølsom 'vegbrøyting' til ... og så en stille stadig vekst igjennem slektledd».

Samnorsk-ideologien til Moe

I begynnelsen la Moe mest vekt på det *praktiske*, pedagogiske aspektet av samlings-tanken, men etter hvert la han mer vekt på det *ideologiske* og kulturelle aspektet, liksom seinere Halvdan Koht, men da i en sosialistisk ramme. Særlig i *Nationalitet og kultur* understreka han disse sidene. Moe var mot tanken om at språk er «organismer» som ikke kan blandes: Han sier (bind II, s. 262) at dette bare er *et bilde*, og at språk snarere er *systemer* som må *læres* og ikke er medfødte. Først og fremst ville han *samle* folket språklig og kulturelt, og mente liksom Sars at de to kulturene i landet, den hjemlige blant allmuen og den importerte, europeiske blant borgerskapet, måtte forenes:

Vi kan ikke skjære bort hverken vor gamle historie eller vor se-

ner historie, kan ikke sette hverken bygd eller by utenfor. Begge maa være med, hver fra sin kant, mot det store maal: et samnorsk sprog, vokset op av de levende talemaal, byernes som bygdernes. [...] Det som skal til, det er *blodblanding*, det er *sammenflyting* (s. 260).

Videre mente han at vi hadde hatt *et brudd* i vår nasjonale historie, som gradvis måtte *heles*:

Vor sproglige tvedelthed er en historisk nødvendighet – baade nu og længe fremefter. Den maa nationen *vokse* av sig, litt efter litt, ved at nærme sig det fælles maal mer og mer fra begge sider. Fra den ene kant, landsmaalets, ved at modernisere sig, d.v.s. gi al romantik paa baaten, lempe sig efter vor tid, se mere paa det almindelige end paa det oprindelige [...]. Fra den anden kant, riksmalssiden, ved at slippe sin tale ind i bokmaalet, opøve sin norske maalsans, og opta og matsmelte stadig mere av hjemlig sprogstof (s. 261–262).

Som bilde bruker han (s. 261) åmotet mellom Otta med sitt grønne brevann og Gudbrandsdals-lågen med sitt gråe fjellvann, som gradvis blandes inntil hele elva er lysegrønn. Slik er det også med de to «språk-elvene»:

én – bynorsk – for byerne og største delen av den høiere dannelse (endnu er *den* den bredeste og mægtigste), og en – landsnorsk – for den alt overveiende del av bygdene: er den første den mægtigste, saa er den sidste den friskeste, grøn og klar som bræ-vandet.

Ifølge Haaland (s. 141) lå samnorsktanken til grunn for hele Moes språklige reform-arbeid: Først og fremst ville han fram til ett norsk riksspråk som bygde på begge de eksisterende, noe som forutsetter reformering av begge. På hans tid var avstanden mellom dem pga. historiske tilfældigheter – unionen med Danmark og Ivar Aasens språksyn – mye større enn norsk talemål ga grunnlag for, tilmed større enn avstanden mellom ytterpunktene i talemålet, det dansk-norske rikstalemålet og de mest arkaiske midlandske bygdemåla. De måtte i det minste tilnærmes hverandre, og på lengre sikt bli til ett. Haaland mener (s. 149) at det først og fremst var frykten for en varig nasjonal splittelse i to kulturer og språk uten en felles nasjonalfølelse, som dreiv Moe. I *Nationalitet og kultur* skreiv han også dette (s. 261):

Glem aldrig, mine damer og herrer, at først og fremst er vi et folk!
Ett folk! Enten vi er maalmænd eller riksmaalsmænd, byfolk eller bygdefolk, er vi *nordmænd*.

Er Moltke Moes tanker aktuelle i dag?

Hvordan står så Moes to hjertesaker, ortofoni og tilnærming mellom skriftspråkene, i dag? Det er vel allmenn tilslutning til det han oppnådde – ingen vil tilbake til situasjonen før 1907. Men både språksituasjonen og «språkklimaet» er helt annerledes enn på Moes tid. Skolegangen er vesentlig lengre og kjennskapen til rettskrivinga langt mer utbredt, både bokmålet og nynorsken har fått et langt breiere og mer demokratisk talemåls-grunnlag enn de hadde da, og behovet for reformer er tilsvarende svakere. Begge skriftspråkene ser ut til å ha funnet sitt leie noenlunde, og de store reformenes tid er definitivt forbi. Språksituasjonen har m.a.o. «normalisert» seg noe, og myndighetenes stikkord er stabilitet, slik de språk-konservative har talt for helt siden P. A. Munchs dager. En kan likevel håpe at mindre justeringer og forbedringer fortsatt er mulige.

Ortofoni er i dag aktuelt vesentlig i samband med *fremmedord* – og ikke bare fra engelsk, slik jeg har prøvd å demonstrere her. Bl.a. har vi en del lånord fra fransk, f.eks. *generell, geni, journal(ist)*, skrevet med *g* eller *j* og uttalt med /sj/ eller sje-lyd, noen ord på *-ment* og *-ant*, uttalt som /-(m)ang/, f.eks. *departement, akkompagnement, restaurant, interessant* (derimot uttales f.eks. *dokument, sakrament og regiment* bokstavrett), og noen ord på *-anse*, uttalt som /-angse/, f.eks. *sjanse, balanse* (de fleste ord på *-anse* uttales lydrett, f.eks. *danse, stanse, lanse*). Videre har vi ord som *scene* med stum *c* eller *kiosk* og *keramikk*, som er enestående skrivemåter for kje-lyden i disse omgivelsene. Om vi skreiv disse ordene lydrett, ville man slippe å opplyse om uttalen i ordbøkene. Og skal vi skrive *diesel* i all evighet av lutter respekt for herr Diesel?

Når det gjelder samnorsk-strevet, så hadde det stor framgang etter 1907. Reformene i 1901 og 1907 hadde ført skriftspråkene mye nærmere hverandre, og det var en nærliggende tanke å fortsette denne utviklinga bevisst og systematisk, i det minste ved å unngå ulike skrivemåter for samme uttale i de to skriftspråkene. Alt i 1908 oppretta Kirkedepartemanget et utvalg som skulle utrede «et mulig samarbeide mellom riksmaal og landsmaal i rettskrivningen» (Vinje s. 281), med D. A. Seip som formann, og tilnærming mellom målformene lå til grunn for de følgende skriftspråks-reformene, som regel (og ikke tilfeldig) for begge mål samtidig, i 1910 (for landsmål), 1917, 1938 og 1959 (for begge). De gikk som kjent ut på å ta øst- og nordnorske former (bl.a. former som *bygda* og *husa* vsa. *bygdi, husi*) inn i nynorsken, og de samme formene, + noen allment norske dialektformer, f.eks. former med diftong og pret.former

som *kasta*, inn i bokmålet. Det var et dristig og vel enestående forsøk på å oppgradere lavstatus-sosiolekter til riksspråk, og lyktes da heller ikke. Det viste seg nemlig at de formene som ikke ble brukt i det talte bokmålet, ikke slo gjennom i skrift, om de var aldri så norske og demokratiske. Språkpolitikerne hadde m.a.o. undervurdert betydninga til rikstalemålet. På bakgrunn av sosiolingvistikkenes funn er kanskje ikke dette så overraskende, men dette var før sosiolingvistikken var oppfunnet.

I 1950-åra tilspissa konflikten seg mellom den offisielle samnorskpolitikken og motstanderne av den, især på bokmåls-sida med riksmålsaksjonene, og med «språkfreds-komiteén» (Vogt-komiteén) i 1960-åra kan en si at samnorsk-politikken i praksis var lagt på hylla, sjøl om den først ble offisielt avlyst i 1997-98. For forutsetninga for en «språkfred», iallfall mellom språkpolitikerne og riksmåls-bevegelsen, kunne neppe være noe anna enn at samnorsk-politikken ble stansa og til dels omgjort, slik det også skjedde ved reformene i 1982 og 2005. Riksmålet er nå praktisk talt tatt inn i bokmål, gjennom de «konservative» formene. Dermed har det blitt fred på *den* fronten.

Fortsatt har vi to riksspråk og en språkstrid, men nå skal målformene utvikles hver for seg. Og kampen mellom dem har vel også dabba av, fordi nynorsk er blitt svekka som skolespråk de siste 50 åra og ikke lenger er en reell konkurrent til bokmål. Knudsen har vunnet over Aasen, ser det ut til. Det skyldes vel først og fremst den sjenerelle samfunns-utviklinga, nærmere bestemt *urbaniseringa*, som har ført til at byene og bymåla spiller en stadig større rolle. En må se det som en mulighet at nynorsk fortsetter å tape terreng, og at endskapen på Aasens storslåtte eksperiment blir at det ender opp som et lokalt skriftspråk på landsbygda på Vestlandet og blant spesielt interesserte akademikere og forfattere ellers.

Betyr dette at samnorsk-tanken har havna på skraphaugen og ikke lenger er aktuell, slik at Språklig samling kan legges ned like godt først som sist? Nei, ikke nødvendigvis. Sjøl om samnorsk-politikken ikke lenger har statens støtte, kan den fortsette av seg sjøl, ved «naturlig språkutvikling» (og litt hjelp fra LSS). Nynorsken eksisterer fortsatt, sjøl om den er trua, og har neppe utspilt sin rolle i å trekke bokmålet i retning av dialektene. Derfor bør samnorskfolk støtte nynorsken, som en skriftlig representant for bygdemåla (ei anna sak er *assen* det skal gjøres mest effektivt, f.eks. om obligatorisk skriftlig opplæring i nynorsk for alle fremmer nynorsken). Moes tanke om å forene eller iallfall tilnærme bokmål og nynorsk er altså fortsatt aktuell, sjøl om det nok vil ta atskillig lengre tid enn mange så for seg i første halvdel av 1900-tallet, og sjøl om det må skje uten statens hjelp.

Dessuten kan en si at kjernen i samlingstanken ikke nødvendigvis er at bokmålet skal tilnærmes nynorsken, men *dialektene*, m.a.o. at det do-

minerende – og enda mer det eneste, om vi kommer dit – skriftspråket skal ha *et breiere talemåls-grunnlag* enn bare det tradisjonelle talte bokmålet. Dét er viktigere jo mer enerådende det skriftlige bokmålet er. Og dialektene eksisterer fortsatt, sjøl om de påvirkes av bokmålet, og har høyere status og blir mer brukt offentlig enn noen gang. Prestisjen deres har økt sterkt de siste tiåra, slik at det ikke lenger er en sosial belastning å snakke dialekt, og de brukes også en del i skrift, bl.a. i tekstmeldinger. Siden de fleste sentrale dialektformene fortsatt er i bruk og ikke stemples som vulgære i samme grad som før, kan de tenkes å påvirke bokmålet, i første omgang det talte. Det har da også skjedd med noen dialektformer som tidligere ble lite eller ikke brukt i talt bokmål, nemlig *a*-former i hunkjønn (*sola*) og *a*-verb (*kasta*) og verbformer som *føyk*. Kanskje det skarpe skillet mellom «dannete» og «vulgære» former etter hvert svekkes eller forsvinner helt. Det er en samnorsk utvikling som vi bør støtte ved å bruke lavstatus-formene i bokmål så ofte vi kan, for å motvirke at de blir holdt ute av bl.a. Aftenposten. Bokmålet har utvikla seg i norsk og folkelig retning i 150 år, og det er vel grunn til å håpe at den utviklinga vil fortsette, også uten statlig styring.

Et anna varig resultat av Moes og de andre reformistenes arbeid er en stor *valgfrihet* i både bokmål og nynorsk, mellom eldre eller «konservative» og nyere eller «radikale» former. Den er rett nok blitt redusert ved de siste reformene, i 2005 for bokmål og 2012 for nynorsk, men fortsatt har vi en stor og systematisk, bl.a. morfologisk, valgfrihet. I nynorsk har utrenskningene gått mest ut over de eldre formene (især «*i*-målet»), så der kan en si at tilnærmings-politikken har slått gjennom, sjøl om det nok skyldes påvirkning fra bokmål på både nynorsken og dialektene mer enn en bevisst tilnærmings-politikk. I bokmålet gikk det derimot mest ut over en del nyere former, og noen eldre former ble tilmed tatt inn igjen.

Nynorsken tilnærmer seg altså bokmålet pga. bokmåletts dominerende stilling i samfunnet og høye prestisje, mens bokmålet iallfall formelt, i normalen, fjerner seg fra nynorsk. Men de formene som ble fjerna, f.eks. kløyvd infinitiv og ordformer som *fauk*, *braut* eller *berr*, *bjølle*, *frå*, *gjekk*, *måndag*, *nase* o.l., var nesten ikke brukt i bokmål og hadde opplagt inga framtid der. Jeg ser ingen grunn til å gråte over disse utrenskningene, for et for stort avvik mellom den formelle og den reelle (brukte) standarden river ned respekten for den formelle standarden. Politikk er som kjent det muliges kunst, og en bør ikke sette seg klart urealistiske mål. Uansett er det flust av «radikale» former igjen også i bokmål, og det gjelder bare å få dem *brukt* mer, trass i de store avisenes boikott av dem, slik at de ikke går ut i neste reform.

Derfor bør vi støtte en viss (moderat) valgfrihet i begge skriftspråkene. Dét passer i et land som har beholdt en stor variasjon i talemålet, og mot-

virker myten om at bare *ei* form er riktig og alt anna feil. Holberg, som også levde i ei tid med mye ortografisk variasjon, mente at «...ligesom det er bedre at leve under hårde love end under anarki, så er det smukkere *at alle skrive på en måde, skjønt mindre bekvem*, end at enhver bogstaverer ligesom han får indfald til» (sitert etter Moe bind I, s. 232). Men det skal vi ikke ta alt for bokstavelig. Det kan fort bli for mye orden, og *litt* anarki er bare sunt. Om vi vil bevare noe av dialektene, bør de mest sentrale formene være godtatt og brukt i skrift. Jo svakere nynorsken står, jo viktigere er det at de brukes i bokmål.

Det er altså oppgaver nok for oss som ser oss som Moes etterfølgere og mener at samsvar med utbredt talemål er viktigere enn å bevare tradisjonen. Det er fortsatt mulig på lengre sikt å få ett riksspråk som er «høvelig for alle nordmenn» i den forstand at de mest utbredte formene i talemålet er godtatt og brukt, enten de stammer fra det nåværende bokmålet eller fra dialektene. Inntil det ev. skjer, kan vi finne oss godt til rette med at de to kulturene, den urbane og den landlige, er representert med hvert sitt skriftspråk, som kan låne av hverandre, og håpe at påvirkninga ikke bare går den ene veien.

Litteratur

- Fjeld, Ruth Vatvedt: Den stygge a-en! Om radikalt eller konservativt bokmål i skrift og tale. Språklig samlings årbok 2012, s. 77–86.
- Gundersen, Dag: *Fra Wergeland til Vogt-komiteen. Et utvalg av hovedtrekk og detaljer fra norsk språknormering*. Oslo: Universitetsforlaget, 1964.
- Haugen, Einar: *Riksspråk og folkemål. Norsk språkpolitikk i det 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget, 1966.
- Haaland, Øyvind: *Riksmålsmann, målmann og nordmann. En presentasjon av Moltke Moes språksyn og plass i norsk språkhistorie*. Hovedoppgave ved INSL, UiO, 1980.
- Liestøl, Knut: *Moltke Moe*. Oslo: Aschehoug, 1949.
- Moe, Moltke: *Moltke Moes samlede skrifter*, utgitt av Knut Liestøl, bind I–III. Oslo: Aschehoug, 1925–1927.
- Nygaard, Rolf R.: *Fra dansk-norsk til norsk riksmål. Rettskrivingsstrevet i bokmålet inntil 1907*. Oslo: Johan Grundt Tanum, 1967.
- Torp, Arne og Lars S. Vikør: *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Oslo: Gyldendal, 3. utg. 2003.
- Vinje, Finn-Erik: *Et språk i utvikling. Noen hovedlinjer i norsk språkhistorie fra reformasjonen til våre dager*. Oslo: Aschehoug, 1978. ■

***Epla* eller *eplene*? Ein kuriositet i bokmålsrettskrivinga frå 1938**

Dei som skriv normert bokmål, kan i dag (frå 1981) velja fritt mellom to alternative bøyingsendingar i bunden form fleirtal av inkjekjønnsord: *-ene* eller *-a*. Dette gjeld jamvel dei orda som før hadde obligatorisk *-a* (t.d. *barna* og *nauta*) og dei som endar på trykklett *-e* i ubunden form eintal (t.d. *hjerte*, *eple*).¹

Det er den sistnemnde gruppa, altså inkjekjønnsord på trykklett *-e*, som er hovudtemaet i denne artikkelen. Denne gruppa er likevel ikkje einsarta, for historisk sett går det eit skilje mellom dei orda som enda på *-a* i norrønt (an-stomnar, t.d. *hjarta*), og dei som enda på *-i* (ia-stomnar, t.d. *epli*). Dei første blir tradisjonelt kalla «svake» (eller «linne»), mens dei siste høyrer med til dei «sterke» inkjekjønnsorda.

I rettskrivinga frå 1959 blei det slått fast at inkjekjønnsord på trykklett *-e* skulle enda på *-ene* i bunden form fleirtal i bokmål, utan at det blei sagt noko om tidlegare normering og praksis på dette punktet. Men særnorske ord som *målføre* og *løyve* kunne også få endinga *-a*.

Med bakgrunn i dette er det freistande å tru at trykklette inkjekjønnsord på *-e* også før 1959 berre kunne få endinga *-ene* i bokmål, og at 1938-rettskrivinga hadde ført denne bøyinga vidare. Men det er nettopp det ho ikkje gjer, iallfall ikkje i klartekst. Spørsmålet i overskrifta (i fullstendig form: Kunne inkjekjønnsord på trykklett *-e* (t.d. *eple* og *emne*) etter 1938-rettskrivinga for bokmål enda på både *-ene* og *-a* i bunden form fleirtal, eller skulle dei berre enda på *-ene*?) heng såleis framleis i lufta.²

Av dokumentet *Ny rettskrivning 1938*³ går det fram at fleirtalsendingane *-ene* og *-a* i hovudregelen skulle vera jamstilte i inkjekjønnsord, slik dei er det i dag. Eit døme: *bladene* (konservativ/moderat form) – *blada* (radikal form). Men somme inkjekjønnsord fekk obligatorisk *-a* (døme: *garn*, *hol*, *reir*), og eventuelle parallellformer med dansk opphav, t.d. *hull*, kunne berre enda på *-ene*. Avsnittet om bunden form fleirtal av inkjekjønnsord (s. 39–40) sluttar med denne setninga: «Utenom disse ord

1 Unntak frå hovudregelen er visse ord på framandord på *-a* (*skjema*) og *-um* (*faktum*), ord på *-ende* (*forehavende*) og det opphavlege hankjønnsordet *sted*, som berre kan enda på *-ene* (*skjemaene*, *faktaene*, *forehavendene*, *stedene* ...).

2 Tilsvarande uvisse gjeld ikkje for den ubundne fleirtalsforma i denne ordgruppa. Her har bokmål alltid hatt endinga *-r*, med unntak for einskilde ord som også kan bøyast utan *r*-ending (*høve*, *løyve*, *målføre*, *tilfelle*, *tilhøve*, *øve*).

3 Ei lenkje på nettsidene til Språkrådet fører vidare til ein faksimile av dette dokumentet.

med obligatorisk **-a** kan også alle andre sterke intetkjønnsord valgfritt få **-a** i bestemt form flertall.»

I det nemnde avsnittet står det ingenting eksplisitt eller spesifikt om inkjekjønnsord som endar på trykklett *-e*. Ord av typen *eple* er heller ikkje oppførte i den alfabetiske hovudordlista. Men etter gammalt reknar ein som nemnt slike ord som sterke. Det visste sjølv sagt Ragnvald Iversen, forfattar av standardverket *Norrøn grammatikk* og formann for nemnda som utarbeidde 1938-rettskrivinga. Og i *Tilråding om ny rettskrivning*⁴, innstillinga frå Iversen-nemnda, står det (s. 43) noko som syner at komiteen verkeleg oppfatta *eple*-orda som sterke også i moderne norsk:

I Stavangermålet (Berntsen og Larsen) har vi først de svake intetkj.ord med *-ene*: *øia – øiene, øira – øirene* o.s.v. Dernest alle flerstavingsord på ubetont *-e* av typen *eple – eplene*, som faller helt sammen med svake hunkjønns- og intetkjønnsord. Av **de øvrige sterke intetkjønnsord** bøies de fleste som *bein – beine – bein – beinå*, t.d. *dyr, eventyr, lamm, mål, tal, badn* [uthevinga med feit skrift er mi – KTH].

Sjølv om dette sitatet gjeld bøyinga av inkjekjønnsord i stavangermålet, er det relevant her fordi det syner kva komiteen meinte med svake og sterke inkjekjønnsord, og at ord som *eple* blei haldne for å vera sterke også i moderne norsk. Dermed er det all grunn til å gå ut frå at det føregåande sitatet frå *Ny rettskrivning 1938* om bøyinga av sterke inkjekjønnsord også gjaldt dei som enda på trykklett *-e*.

Tilleggstilråding om ny rettskrivning frå den same rettskrivingsnemnda stadfestar denne oppfatninga. Her står det (s. 9) kort og greitt: «Utenom disse ord med obl. *-a* kan alle andre intetkj.ord få *-a* i b.flt.»

Ordbokforfattarar og skulefolk må likevel ha forstått 1938-rettskrivinga annleis. Såleis har Sverdrup og Sandvei (sjå t.d. 1953-utgåva av Tanum-ordboka) berre ført opp forma *-ene* ved inkjekjønnsord på trykklett *-e*. Former som *epla* og *emna* er ikkje nemnde. Grunnen til denne ute-stenginga kan vera at forfattarane oppfatta inkjekjønnsord på trykklett *-e* (liksom hankjønnsord og hokjønnsord på trykklett *-e*) som svake, eller – mindre truleg – at dei av vanvare førte vidare den gamle tradisjonen med obligatorisk ending på *-ene* for ord i denne gruppa, eller – endå mindre truleg – at dei desavuerte sjølve endringsvedtaket.⁵

4 Også dette dokumentet er digitalisert og tilgjengeleg via nettsidene til Språkrådet.

5 At Sverdrup/Sandvei ikkje er konsekvente i handsaminga av inkjekjønnsord og fører opp former som *dyrene* og *kvinnfolkene* i strid med 1938-rettskrivinga, er ei anna sak, likeins at dei tøyser strikken vel langt når dei i innleiinga hevdar at «den regelmessige ending ved intetkjønn flertall er *-ene*».

Lese- og lærebokforfattarane tykkjest å ha oppfatta 1938-normalen på same måte som ordbokforfattarane, eller å ha retta seg ukritisk etter trykte ordbøker og ordlister. Desse stikkprøvene kan iallfall tyda på det:

I B-utgåva av *Min første lesebok* av Gundersen/Munch frå 1948, dvs. utgåva med radikale bokmålsformer, er dei fleste inkjekjønnsorda utstyrte med a-ending i fleirtal (*blada, flagga ...*). Unntak er *skinnene, trærne, øyene* og – ja, nettopp: *eplene*. Dette materialet er rett nok ikkje stort, men om ein oppfattar *eple* som ei viktig signalform, har det likevel ei monaleg vekt. I Bergersens *Grammatikk for folkeskolen* (med radikale former) frå 1956 står det rett ut at *nebb* og *eple* (som dømeord) har desse bøyingsformene i bokmål: *nebbet – nebb – nebba* el. *nebbene; eple – epler – eplene*.

Etter dette vesle streiftoget gjennom bokmålsrettskrivinga sit eg att med ein sterk mistanke om at dei som sette 1938-rettskrivinga i verk gjennom ordbøker og lærebøker, kan ha oversett eller ikkje innsett konsekvensen av eit lite, men viktig punkt i normalen: at inkjekjønnsord på trykklett *-e* skulla bøyast på ein ny måte i bunden form fleirtal. Om så gale skulle vera: Den mest sannsynlege årsaka til denne flausen er nok at dei det gjeld, har oppfatta alle substantiv på trykklett *-e* som svake, ikkje berre hankjønnsorda og hokjønnsorda, men også inkjekjønnsorda.⁶

Kva som enn måtte vera det rette svaret på denne gåta: Etter 1959-normalen og 1981-reforma er det no ikkje lenger tvil om korleis ord i *eple*-kategorien skal bøyast i bokmål. Fleirtalsendingane er (med få unntak) *-r* og *-a/-ene*. Dette går tydeleg fram av relevante saksdokument, ordbøker og grammatikkar. Med utgangspunkt i 1938-rettskrivinga er ringen såleis slutta.

---

⁶ Eit relativt ferskt døme på denne «moderne» forståinga av omgrepet svake substantiv finn ein i rettleiingsdelen i Cappelens bokmålsordbok frå 1986 (Landfald/Hexum/Hovdhaugen) i omtalen av mønsterordet *hefte*: «dette er et regelmessig, svakt intetkjønnsord; det bøyes: hefte – heftet – hefter – hefta eller heftene».

Ivar Hundvin (1925–2013)

Tidlegare kasserar og leiar i LSS, Ivar Hundvin, døydde 15. desember 2013, 88 år gammal.

Hundvin var fødd og oppvaksen i Lindås i Nordhordland, og vigde det yrkesaktive livet sitt til Postverket, der han etter kvart fekk framstående stillingar som postsjef i Drammen og deretter Trondheim. Før det arbeidde han mange år i postetaten i Oslo, og i denne tida – sekstiåra, først og fremst – gjorde han kontoret sitt i Hovudpostkontorbygget i Oslo til eit nervesenter i LSS. Hundvin var på med stiftinga av LSS i 1959, i den mest knallharde språkstridstida. Han var sjølv ein fredeleg mann som berre tok litt hardt i når han følte det var absolutt nødvendig. Med bakgrunn i nynorskbygda Lindås og praksis i Postverket både i Bergen og Oslo, byar med sterkt aktivistiske riksmålsrørsler, må han ha følt at LSS var den mest realistiske måten å få til eit fredeleg språksamfunn på. Sjølv brukte han mykje bokmål i yrket, og etter kvart også mest privat, sjølv om han rekna seg som tospråkleg og også nytta nynorsk.

Ein skal vel ikkje sjå heilt bort frå at språksynet hans også kan ha vore påverka av den tretten år eldre halvbroren Jakob Skauge, som var nestleiar i laget i ei årrekke på sekstitalet og ein av dei mest aktive skribentane og ideologane i bladet vårt i mange år; han døydde i 1978.

Hundvin var ikkje ideolog, men i høgaste grad praktisk. Han var sekretær ein kort periode i byrjinga av sekstiåra (1960–62), men den lengste innsatsen gjorde han som kasserar frå 1963–69 og 1973–81. Sjølv kom eg til Oslo i 1965 og var sekretær i LSS fram til 1968, og det var da eg hadde det tettaste samarbeidet med Hundvin, som var det sikre ankerfestet i laget på den tida når det gjaldt alle praktiske arbeidsoppgåver. Laget hadde ikkje eige kontor, noko LSS alltid drøymde om, men aldri fekk råd til. Derfor var Hundvins kontor så viktig (styremøta hadde vi på leiaren Rakel Seweriins kontor på Stortinget, men der gjekk ein ikkje berre ut og inn etter behov). Postadressa var i alle år Postboks 636 på Hovudpostkontoret, og det var mi oppgåve som sekretær å stikke nedom der og tømme postboksen. Eg førte også medlemskartoteket, i form av kartotek kort som låg i to arkivskuffer og fekk av Hundvin og hadde ståande under senga på hybelen min så lenge eg fungerte. Hundvin fekk alle kassabilaga i postboksen, og når eg var oppom med dei, kunne eg spørje om råd i alle slags saker som gjaldt laget. Den største operasjonen vi gjorde, var utsendinga av bladet Språklig Samling fire gonger i året. Da var Hundvin generalen for ei skiftande gruppe idealistar som kom ned på kontoret hans etter arbeidstid – gjerne tre kveldar på rad – og skreiv

namn og adresse på kvart einaste eksemplar, pakka dei etter postdistrikt under den mest kunnige rettleiinga som var å oppdrive, og fekk påspan- dert eit velutstyrt smørbrød med kaffi i postkantina i ein pause. Det var det mest miljøskapande tiltaket LSS kunne tilby.

I 1968 drog eg ut av landet, og Hundvin gjekk av som kasserar året etter, men vart sittande i styret. Det vart etter kvart vanskelegare tider for laget, noko eg har skrive meir om i jubileumboka *Femti år for folkemålet* (2009). Fleire av dei gamle gjekk trøytt, og dei unge vart etter kvart engasjert i meir militante rørsler enn det kompromiss-søkande LSS. Men nokre stod på med beinhard vilje til å halde laget og dermed sjølve saka i gang, og Hundvin stod vel fremst blant desse. Alt i 1972 hadde han flytta til Drammen som postsjef; der kom han elles i konflikt med ei svært konservativ regionavis, *Drammens Tidende og Buskerud Blad*, fordi dei retta innsende innlegg på bokmål (bl.a. Hundvins) i riksmålslei. Men han styrte også LSS frå Drammen. I 1973 overtok han som leiar og sekretær og kasserar og redaktør for bladet – samtidig. Eg var da ikkje i Norge og hadde ikkje kontakt med LSS-miljøet anna enn pr. brev, men sjølv om dei ulike lagstiltaka nødvendigvis måtte gå på halv tolv når dei i praksis var blitt eit einmannstiltak, så står det stor respekt av den prestasjonen det var å halde det gåande og alltid vere synleg. Men ikkje ein gong Hundvin kunne nok drive det slik i årevis. I 1975 fekk han avløyning på dei ymse postane han hadde tatt seg av, og heldt berre fram som kasserar, også etter at han flytta til Trondheim i 1979. I 1981 fekk han endeleg avløyning også på den posten.

Her kan det høve å sitere ein av dei få omtalane Hundvin fekk i Språklig Samling – han var der nok heile tida, men alltid som bakveggen dei ordglade skribentane og debattantane i bladet støtta seg på. Sjeldan vart han dregen fram i lyset som sjølvstendig aktør. Men i nr. 3-1985, da han fylte seksti, skreiv ein annan maurflittig slitar for LSS, Magne Aksnes, bl.a. dette i ein omtale:

«Som kasserar gjorde Hundvin ein jobb som var heilt einestående. Han tok seg ikkje berre av den daglige rekneskapsførsla på ein mønster- gyldig måte. I tillegg arrangerte han kronerullingar blant medlemmene, ordna med innkreving av lagspengar osv. (...) Gjennom alle år har han representert laget ved ulike informasjons- og debattmøte, særleg i os- loregionen. Ved eitt høve var han laget sin målsmann ved eit ordskifte i fjernsynet og hevda seg godt der.»

I Trondheimstida hans var kontakten med LSS meir sporadisk, men som pensjonist vende han tilbake til Oslo, og da stilte han seg igjen til disposisjon, rett nok meir tilbaketrekt enn før. Han sat i fleire styre på nittitalet og 00-talet som «eldre statsmann», på fast plass og seinare varaplass. Å seie nei sat nok langt inne for han.

Hundvin var også engasjert i andre aktuelle saker, særleg kampen mot atomvåpen, og sympatiserte med SF i sekstiåra – seinare engasjerte han seg i Venstre. I tillegg kjem altså den innsatsen han gjorde i yrket sitt, som eg ikkje kan komme inn på her, for det var som LSS-mann eg kjente han og hadde kontakt med han i ei årrekke. Eg avsluttar desse minneorda med ein liten anekdote han fortalde om ein svært ung kjenning, eller kanskje slektning, frå Stavanger-området. Den vesle hadde spurt: «Veit du kva vi skal ha til middagen i dag? Det begynner på A». Hundvin: «Nei – er det andesteik?» «Nei!» «Agurksalat?» «Nei!» «Aprikoskompott?» «Nei!» «Kva da?» «Arrtar!»

Landslaget for språklig samling og Bymålslaget arrangerer:

S E M I N A R O M

SPRÅK I OSLO

Litteraturhuset lørdag 1. mars klokka 11-15.30

SENKNING
STANDARDSPRÅKSNØ
OSLO
a-ender
selv
sjæl
sjøl
sjøl
gata
VARIASJON

P R O G R A M:

- 11.00-11.15 Velkommen ved ordstyrer Arne Torp og formann Andreas D. Haraldsrud
- 11.15-11.45 Forfatter Ingvild Rishøi leser
- 11.45-12.15 Oddrun Sæter professor i sosiologi:
Byens sosiale landskap
- 12.15-12.45 Eric Papazian pensjonert førsteamanuensis:
Oslo bymål - bakgrunn, særtrekk og utvikling
- 12.45-13.15 Andreas D. Haraldsrud lektor i norsk:
Det andre oslomålet - danna talemål i Kristiania
- 13.15-14.00 Lunsj
- 14.00-14.30 Janne Bondi Johannessen professor i lingvistik:
Endringer i Oslo-språket de siste 200 år
- 14.30-15.00 Ingunn I. Ims og Karine Stjernholm Ph.D.-student/
Ph.D. i sosiallingvistik: *Oslo-testen og butikkskilt. Hva sier de om byen vår?*
- 15.00-15.30 Toril Opsahl Ph.D. i sosiallingvistik:
Hva skjer med språket når en hel masse kulturer blir spløtta til én greie, liksom?

SPRÅKENDRING VEST
VÆRRA VÆRE
TJUCC LØST
sne
GATEN

Et seminar for alle som er interessert i Oslo, språk, forskning eller alt sammen. Kom, hör og spør om hvordan vi forsker på by og språk.

